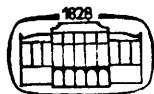

MAGYAR NYELVŐR

TARTALMÁBÓL

- Deme László:* Közigazgatásunk nyelvi arculatáról
Tóth Imre: Még egyszer a legszebb magyar nevekről
Pomogáts Béla: Kommunációs zavar a költészetben?
I. Gallasy Magdolna: „Közismert”-e?
Kálmán Endre: Egy magyartalanság ellen – de hogyan?
Tiszamartai Antal: Kiegészítés a „tötö” nyelv történetéhez
Bakos József: A kérdőjelek poétikája
Fábián Pál: A csehszlávákiai magyar széppróza nyelvi arculata
Kovács Éva: Adalékok Petőfi ő-zéséhez
Tagai Imre: Ady Endre: Az eltévedt lovas
Kálmán Béla: Rokon nyelvi ismeretek a középiskolában
D. Mátyai Mária: A történeti szemlélet az anyanyelvi oktatásban

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

105. ÉVFOLYAM 1981. JANUÁR–MÁRCIUS I. SZÁM

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ANYANYELVI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

SZERKESZTETTÉK: SZARVAS GÁBOR (1872—1895), SIMONYI ZSIGMOND
(1896—1919), BALASSA JÓZSEF (1920—1940), BEKE ÖDÖN (1946—1953)

FELELŐS SZERKESZTŐ: LÓRINCZE LAJOS

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

BÁNRETI ZOLTÁN, BENKŐ LÁSZLÓ, FÁBIÁN PÁL, GRÉTSY LÁSZLÓ,
ILLYÉS GYULA, KEMÉNY GÁBOR, KOVALOVSKY MIKLÓS,
RÁCZ ENDRE

SZERKESZTŐ: SZENDE ALADÁR

A szerkesztőség címe:

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete
1014 Budapest I., Szentháromság u. 2. Levélcím: 1250 Budapest, Pf. 19.

TARTALOMJEGYZÉK

Nyelvművelés

<i>Deme László</i> : Közigazgatásunk nyelvi arculatáról	1
<i>Tóth Imre</i> : Még egyszer a legszebb magyar nevekről	10
<i>Pomogáts Béla</i> : Kommunikációs zavar a költészetben?	26

Vita

<i>I. Gallasy Magdolna</i> : „Közismeret”-e?	29
<i>Kálmán Endre</i> : Egy magyartalanság ellen — de hogyan?	37
<i>Tiszamarti Antal</i> : Kiegészítés a „tötö” nyelv történetéhez	40

Íróink nyelve

<i>Bakos József</i> : A kérdőjelek poétikája	41
<i>Fábián Pál</i> : A csehszlovákiai magyar széppróza nyelvi arculata	46
<i>Kovács Éva</i> : Adalékok Petőfi ö-zéséhez	54
<i>Tagai Imre</i> : Ady Endre: Az eltévedt lovas	59

Nyelv és iskola

<i>Kálmán Béla</i> : Rokon nyelvi ismeretek a középiskolában	69
<i>D. Mátvi Mária</i> : A történeti szemlélet az anyanyelvi oktatásban	75

Szó- és szólásmagyarázatok

<i>Mező András</i> : Fele	88
<i>K. Palló Margit</i> : Koldus—Börtön	92
<i>Sasvári László</i> : Metabizánci—Cerkó—Mocsonyi-Popovics	94
<i>Kiss Lajos</i> : Szilágysági hegycsúcsok	97
<i>Bakos Ferenc</i> : Summár 'erdőőr' és többszörös átvételű társai	101

(* * * *)

Imre Samu

(1 0 1 7 1 0 0 0)

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ANYANYELVI
BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

FELELŐS SZERKESZTŐ
LŐRINCZE LAJOS

CV. KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST
1981

A MAGYAR NYELVŐR MUNKATÁRSAI 1981-ben

Achs Károlyné
Agoston Mihály
Bakos Ferenc
Bakos József
Balogh Lajos
Bartók Béla
Bartók János
Bencédy József
Benkő Loránd
Boros Mária
Bratinka József
Büky Béla
Büky László
Deme László
Fábián Pál
Fábricz Károly
Gaál Edít
I. Gallasy Magdolna
Graf Rezső
Gunda Béla
Hangay Zoltán
Heltai Pál
Horváth Károly
Huszár Ágnes
Jakab István

A. Jászó Anna
Kálmán Béla
Kálmán Endre
Kis Ádám
Kiss Emília
Kiss Jenő
Kiss Lajos
É. Kiss Sándor
Kovács Éva
Kovalovszky Miklós
Légrádi Imre
D. Márai Mária
O Merényi Oszkár
Mészáros István
Mező András
A. Molnár Ferenc
Molnár Zoltán Miklós
Nagy Ferenc
K. Palló Margit
Perényi Károly
Péter László
Pléh Csaba
Polónyi Szilárd
Pomogáts Béla
B. Porkoláb Judit

Rácz Endre
Reuter Camillo
R.L.G.
Rozgonyiné Molnár Emma
Ruzsiczky Éva
Sámbokréthy Péter
Sasvári László
Sebestyén Árpád
J. Soltész Katalin
Szabó József
Szabó T. Ádám
Szabó Zoltán
Szendé Aladár
Sz. A.
Szendé Tamás
Szilágyi Ferenc
Tagai Imre
Takács Lajos
Takácsi-Nagy Klára
Tiszamarti Antal
Tompá József
Tóth Imre
Vű N gon Csan
Wacha Imre
Zilahí Lajos

**A Magyar Nyelvőr 1981. évi, 105. évfolyamának tartalomjegyzéke,
szó- és tárgymutatója**

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Achs Károlyné:</i> Magyar nyelvtudósok az Ormánysági Szótár születésénél	207
<i>Ágoston Mihály:</i> Gondolatok és észrevételek Fábián Pálnak A különírás és az egybeírás c. tanulmányáról	278
<i>Bakos Ferenc:</i> Summár 'erdőőr' és többszörös átvételű társai	101
<i>Bakos József:</i> A kérdőjelek poétikája	41
<i>Balogh Lajos:</i> Teiszler Pál (szerk.): Nyelvészeti tanulmányok (Ismertetés)	492
<i>Bartók Béla:</i> A nyelveket tanuló Bartók Béla	129
<i>Bartók János:</i> Zsolnai József: Beszédművelés kisiskolás korban (Ismertetés)	106
<i>Bencdély József:</i> Nyelvhelyesség, nyelvművelés az iskolában	433
<i>Benkő Loránd:</i> Anyanyelvi nevelésünk néhány kérdéséről	194
<i>Boros Mária:</i> Szabó Lőrinc: Így semmisílsz meg	309
<i>Bratinka József:</i> Tinódi mozgást jelentő igéinek szemantikai viszonyai	348
<i>Büky Béla:</i> Beszámoló a XXII. Nemzetközi Pszichológus Kongresszusról	252
<i>Büky László:</i> Egy szókép világa Füst Milán költői nyelvében	185
<i>Deme László:</i> Közigazgatásunk nyelvi arculatáról	1
Közigazgatási szövegek szerkezeti mutatói	145
Közigazgatási fogalmazásunk minőségi jellemzői	267
A közigazgatási irat mint közlemény	406
<i>Fábián Pál:</i> A cseh-szlovákiai magyar széppróza nyelvi arculata	46
Hogyan írjuk a márkaneveket?	155
Takács Lajos: A Kis-Balaton és környéke (Ismertetés)	370
<i>Fábricz Károly:</i> Az -e partikula	447
<i>Gáál Edít:</i> Huszár Ágnes: A predikatív viszony szintaktikai kategóriái (Ismertetés)	110
<i>I. Gallasy Magdolna:</i> „Közismert”-e?	29
<i>Graf Rezső:</i> A magyar nyelv hete Budapesten 1981-ben	382
<i>Gunda Béla:</i> Balogh Lajos—Király Lajos: Az állathangutánzó igék, hívogatók és terelők somogyi nyelvatlasza (Ismertetés)	371
<i>Hangay Zoltán:</i> A szakmunkástanulók magyar nyelvi versenyének döntője 1980-ban	127
<i>Heltai Pál:</i> Poliszémia a terminológiában	451
<i>Horváth Károly:</i> A MÉM felsőoktatási intézményeinek első országos magyar nyelvi versenye	507
<i>Huszár Ágnes:</i> Grundlagen der Sprachkultur (Ismertetés)	113
<i>Jakab István:</i> Gondolatok az összetett mondatrészekről	286
<i>A. Jászó Anna:</i> Lakó György: Budenz József (Ismertetés)	234
<i>Kálmán Béla:</i> Rokon nyelvi ismeretek a középiskolában	69
<i>Kálmán Endre:</i> Egy magyartalanság ellen — de hogyan?	37
<i>Kis Ádám:</i> A különírás és egybeírás kérdéséhez	415
<i>Kiss Emília:</i> Abnormális helyesírási sajátosságok	417
<i>Kiss Jenő:</i> A magyar szaknyelvkutatás bibliográfiája (Ismertetés)	375
Dialektológiai szimpozion Szombathelyen	508
<i>Kiss Lajos:</i> Szilágysági hegynevek	97
Szilágysági helységnevek	354
Mutató a Magyar Nyelvjárások Atlasza I—VI. kötetéhez (Ismertetés)	374
<i>É. Kiss Sándor:</i> Nosztalgia	219
<i>Kovács Éva:</i> Adalékok Petőfi ő-zéséhez	54
<i>Kovalovszky Miklós:</i> Zsirai Miklós táblája előtt	506
<i>Légrádi Imre:</i> *Mon	364
<i>D. Mátai Mária:</i> A történeti szemlélet az anyanyelvi oktatásban	75
<i>† Merényi Oszkár:</i> Néhány nyelvészeti megjegyzés a Berzsenyi-életmű kiadásához	303
<i>Mészáros István:</i> Magyar szólások és közmondások egy 1750-i frazeológiai tan- könyvben	292
<i>Mező András:</i> Fele	88
<i>A. Molnár Ferenc:</i> A deákné vásznáról	225
<i>Molnár Zoltán Miklós:</i> Adalékok a „tötö” megítéléséhez	180
A stílus- és képvizsgálatról	421

<i>Nagy Ferenc</i> : A szaknyelv a szakközépiskolai nevelésben	201
<i>K. Palló Margit</i> : Koldus 92 — Börtön 93 — Írماغ 363	
<i>Perényi Károly</i> : Hogyan fordítsuk a magyar helyneveket?	377
<i>Péter László</i> : Imre Samu (szerk.): Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből (Ismertetés)	299
Kiss Jenő: Mihályi tájszótár (Ismertetés)	367
<i>Pléh Csaba</i> : Bánréti Zoltán: Gyerek és anyanyelv (Ismertetés)	117
<i>Polónyi Szilárd</i> : Fábrián Pál—Szemere Gyula (szerk.): Katonai helyesírási tanácsadó szótár (Ismertetés)	366
<i>Pomogáts Béla</i> : Kommunikációs zavar a költészetben?	26
<i>B. Porkoláb Judit</i> : Barla Gyula: Nyelvtan, stílus, iskola (Ismertetés)	104
<i>Rácz Endre</i> : Az állítmány egyeztetése a mennyiségjelzős alannyal a mondategység határán túl	134
Egy új összegezés nyelv-művelésünk történetéről és főbb kérdéseiről	396
<i>Reuter Camillo</i> : Sikota	478
<i>R.L.G.</i> : Csörte — Olvasat — Szúr a szegezés	502
Szembesül — Sült paraszt — Tessék szíves lenni — Hamad — Lefolyt vagy lefolyott?	378
<i>Rozgonyiné Molnár Emma</i> : A szólások grammatikai tulajdonságai	339
<i>Ruzsiczky Éva</i> : A Magyar Szinonimaszótár az iskolai anyanyelvi nevelés szolgálatában	328
Kazinczy öröksége	385
<i>Sámbokréthy Péter</i> : A tagolva kapcsolás mint mondatfonetikai eszköz	159
<i>Sasvári László</i> : Metabizánci 94 — Cerkó 95 — Mosonyi-Popovics 96	
<i>Sebestyén Árpád</i> : „A nyelv területi tagolódása és társadalmi rétegződése” témakör tantervi helyzetéről	319
<i>J. Soltész Katalin</i> : A népnevek jelentésviszonyairól	257
<i>Szabó József</i> : A mondatterjedelem vizsgálata nyelvjárási szövegekben	463
<i>Szabó T. Adám</i> : Márton Gy.—Péntek J.—Vöö I.: A magyar nyelvjárások román jövevényszavai (Ismertetés)	111
<i>Szabó Zoltán</i> : Lőrincze Lajos: Emberközpontú nyelv-művelés (Ismertetés)	227
Szegedy-Maszák Mihály: Világkép és stílus (Ismertetés)	497
<i>Szende Aladár</i> : Köszöntjük Szemere Gyulát, hetvenéves munkatársunkat	505
<i>Sz. A.</i> : Memoriterről tanácskoztak Debrecenben	511
<i>Szende Tamás</i> : Nagy Ferenc: Kriminallisztikai szövegnyelvészet (Ismertetés)	103
Kaarle Nordenstreng: Közlélmélet (Ismertetés)	373
Vértés O. András: A magyar leíró hangtan története az újgrammatikusokig (Ismertetés)	495
<i>Szilágyi Ferenc</i> : Balázs János: Magyar deákság (Ismertetés)	483
<i>Tagai Imre</i> : Ady Endre: Az eltévedt lovas	59
<i>Takács Lajos</i> : Kenyeres verem	361
„Fejszéjeket beitták ..”	476
<i>Takácsi-Nagy Klára</i> : A Fordítók Nemzetközi Szövetségének kilencedik kongresszusa	509
<i>Tiszamarti Antal</i> : Kiegészítés a „tötö” nyelv történetéhez	40
<i>Tompa József</i> : Anyanyelvünk védelmében	165
Tanulmányok a magyar nyelv szókészlettana és jelentéstana köréből. Szerk.: Rácz Endre és Szathmári István (Ismertetés)	485
<i>Tóth Imre</i> : Még egyszer a legszebb magyar nevekről	10
<i>Vũ N goc Cấn</i> : A helyhatározók tanítása vietnami tanulóknak	440
<i>Wacha Imre</i> : A középiskolások beszédversenye 1980-ban	122
<i>Zilahy Lajos</i> : Csujogató, nóta, banda	162

Nyelvművelés 1—28, 129—164, 257—302, 385—420

Vita 29—40, 165—184

Íróink nyelve 41—68, 185—193, 302—318, 421—432

Nyelv és iskola 69—87, 194—206, 319—328, 433—446

A nyelvtudomány műhelyéből 339—353, 447—462

Nyelvjárásaink 207—218, 463—475

Szó- és szólásmagyarazatok 88—102, 219—226, 354—365, 476—482

Szemle 103—121, 227—251, 366—376, 483—501

A Nyelvőr postája 377—381, 502—504

A Nyelvőr hírei 122—128, 252—256, 382—384, 505—512

SZÓMUTATÓ

Ez a Mutató nem (vagy csak részben) tartalmazza a következő cikkek szavait: Márton—Péntek—Vöö: A magyar nyelvjárások román jövevényszavai (111); Mészáros István: Szólások és közmondások Wagner Phraseológiájában (292); Soltész Katalin: A népnevek jelentésviszonyairól (257); Takács Lajos: A Kis-Balaton és környéke (370); Tóth Imre: A legszebb magyar nevekről (10).

<p>A, Á</p> <p><i>adatbank</i> 510 <i>államigazgatás</i> 1 <i>arumén</i> 'makedo-román' 96</p>	<p><i>Fele</i> 88 <i>felkapottság</i> 158 <i>Fény < Foen</i> 96 <i>foeni</i> 96 <i>Foglal-tető</i> 98 <i>folkdíszkő</i> 163 <i>forog</i> 188</p>	<p>L</p> <p><i>lefolyt v. lefolyott</i> 381 <i>leporol</i> (argó) 162</p>
<p>B</p> <p><i>banda</i> 'popzenekar' 164 <i>barkó</i> 267 <i>Bebek</i> 97 <i>Berzsenyi</i> szószármaztatásai 305 <i>biszerika</i> 'g. kat. templom' 96 <i>bosnyák</i> 267 <i>bosztán</i> 'süttötök' 102 <i>börtön</i> 93 <i>braunhaxler</i> 267 <i>bunyevec</i> 267</p>	<p>G</p> <p><i>Gardánjúlva</i> 354 <i>göröngy</i> 188</p>	<p>M</p> <p><i>mánta</i> 'Mecenzéf környéki német' 267 <i>matyó</i> 267 <i>ménkú</i> 188 <i>metabizánci</i> 94 <i>móc</i> 96, 267 <i>Mocsonyi-Popovics</i> 96 <i>*mon malom</i> 364 <i>morva</i> 267 <i>Mosóbánya</i> 357 <i>muszka</i> 265</p>
<p>C</p> <p><i>cerkó</i> 'g. kat. templom' 95</p>	<p>H</p> <p><i>hajdú</i> 267 <i>hajlok</i> 'présház' 50 <i>Hamad</i> 380 <i>hanák</i> 267 <i>hankalódik</i> 50 <i>hánykolódik</i> 191 <i>hánytorog</i> 192 <i>Haraklány</i> 355 <i>hempereg</i> 191 <i>hengergőzik</i> 191 <i>hienc</i> 267 <i>honvágy</i> 222 <i>hucul</i> 267</p>	<p>N</p> <p><i>nagykun</i> 267 <i>nosztalgia</i> 219 <i>nóta táncdal</i> 163</p>
<p>CS</p> <p><i>csángó</i> 267 <i>Csízér</i> 354 <i>csörte</i> 502 <i>csujogat</i> 'kurjongat' 162</p>	<p>I</p> <p><i>írmag</i> 363</p>	<p>O</p> <p><i>occitan délfancia</i> 267 <i>oláh</i> 266 <i>olvasat</i> 503 <i>ormán(y)</i> 216 <i>orr</i> 207</p>
<p>D</p> <p><i>deákné vászna</i> 225 <i>deákság</i> 483 <i>Derek < Drag</i> 88</p>	<p>J</p> <p><i>jász, jászkun</i> 267 <i>jelentkezik nála</i> 233</p>	<p>Ö</p> <p><i>örvény</i> 187 <i>összhangérték</i> 430</p>
<p>E</p> <p><i>-e</i> (kérdő partikula) 447 <i>Észak-hegy</i> 97</p>	<p>K</p> <p><i>karikázik</i> 189 <i>Kelence</i> 355 <i>Kémer</i> 357 <i>kenyeres verem</i> 361 <i>kérdőjel mint poétikum</i> 41 <i>kimenő (irat)</i> 1 <i>kiskun</i> 267 <i>kócsin</i> 'disznóól' 101 <i>koldus</i> 92 <i>kötődik vmihez</i> 233</p>	<p>P</p> <p><i>pandal</i> 50 <i>polyák</i> 265 <i>poncihter</i> 267 <i>popdíszkő</i> 162 <i>postbizánci</i> 95 <i>pörög</i> 189</p>
<p>F</p> <p><i>fejszéjeket beitták</i> 476 <i>fekete (tűz)</i> 185</p>		<p>R</p> <p><i>rác</i> 266 <i>ruszin</i> 266 <i>rusznyák</i> 266</p>

<p>S</p> <p><i>Sereden</i> 357 <i>Sikota</i> 478 <i>sínkőzik</i> 'csúszkál' 50 <i>sokác</i> 267 <i>summár</i> 'erdőőr' 101 <i>Sülelmed</i> 358 <i>sült paraszt</i> 378</p> <p>SZ</p> <p><i>szárma</i> 'töltött káposzta' 102 <i>szembesül</i> 378 <i>szilimán</i> 'ügyetlen' 102 <i>szintén</i> 3 <i>szivárvány</i> 211 <i>szólásglosszéma</i> 340 <i>szólásmondat</i> 343</p>	<p><i>szólásszintagma</i> 341 <i>szóvédjegy</i> 155 <i>szúr a szegezés</i> 503 <i>szövegtan</i> 233</p> <p>T</p> <p><i>táncol</i> 190 <i>tanítós</i> 'tanítószakos hallgató' 182 <i>Tarnica</i> 98 <i>tátong</i> 192 <i>táv-adatfeldolgozás</i> 416 <i>Terbete</i> 99 <i>tessék szíves lenni</i> 379 <i>tigany</i> 'serpenyő' 102 <i>tírpák</i> 267 <i>tót</i> 266 <i>tölcsér</i> örvény 188 <i>Turbóca</i> 358</p>	<p>U</p> <p><i>újságol</i> 410 <i>ukrán</i> 266 <i>univerzálé</i> 72 <i>Úztató</i> 359</p> <p>V</p> <p><i>védjegynév</i> 155 <i>vevőshanglejtés</i> 161 <i>Vigyázó</i> 100 <i>visszajelez</i> 1</p> <p>Z</p> <p><i>Zálnok</i> 360 <i>Zilah</i> 360</p>
--	--	--

TÁRGYMUTATÓ

- Ady:** Az eltévedt lovas (verselemzés) 59
aktuális mondattagolás 110
anyanyelv / a gyorsuló idő hatása ~ünkre 195, az ~ ismerete és használata, az ~ szerepének tudatosítása 197, ~ és társadalom 198, az ~ társadalmi-történeti-művelődési tényező 200, az ~ helyes használata 204
anyanyelvi oktatás, nevelés 77, 194, 201, 206, anyanyelvi tanárképzés 200, anyanyelvi tanárok felelőssége 200
areális nyelvészet 72
- Balázs János:** Magyar deákság (Ismertetés) 483
- Balogh Lajos—Király Lajos:** Az állathangutánzó igék, hívogatók, terelők somogyi nyelvatlasza (Ismertetés) 371
- Bánréti Zoltán:** Gyerek és anyanyelv (Ismertetés) 117
- Barla Gyula:** Nyelvtan, stílus, iskola (Ismertetés) 104
- befejezett melléknévi igenév állítmányi használata 30
- beszédművelés kisiskolás korban 106, az iskolában 433
- beszédverseny 122
- Budenz József** érdemei 234
- csehszlovákiai magyar széppróza 46
- dallamblegtetés 161
- dialektológiai szimpozion 508
- egybeírás 278, 415
- egyeztetés / az alany és állítmány ~e 134
- egységesülés / irodalmi ~ 46, 54
- „éjszaka örvényei” (szókép Füst Milánnál) 185
- elemzés 105
- elmebeteg írásműve 417
- Fábián Pál—Szemere Gyula (szerk.):** Kantonai helyesírási tanácsadó szótár (Ismertetés) 366
- fantáziánév 157
- felkiáltójel mint poétikum 45
- fogalmazás / pontoskodó ~ 268, a ~ személytelensége 271
- fordítók kongresszusa 509
- generatív grammatika 72
- hangfekvésváltás 161
- hangsúly / fő~, mellék~ 107
- hangzásosság 105
- helynevek fordítása 377
- hibás szóhasználat, szókapcsolat 233
- homonímia 403
- Huszár Ágnes:** A predikatív viszony szintaktikai kategóriái (Ismertetés) 110
- idegen szavak 233
- Imre Samu (szerk.):** Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből (Ismertetés) 229
- jelentésmegoszlás 265
- jelentésstan 485
- jövő kutatás 404
- kapcsolva tagolás 159
- képszerűség 422
- kérdőjel versben 41

- Király Lajos—Balogh Lajos: Az állathang-
utánzó igék, hivatatók és terelők somo-
gyi nyelvátlasza (Ismeretetés) 371
- Kiss Jenő: Mihályi tájszótár (Ismeretetés)
367
- kommunikáció 205
- kötőhangzók 233
- közigazgatási nyelv 267, ~ szöveg 145, ~
irat 406
- közlélmélet 373
- közmondások Wagner Phraseológiájában
292
- közneveltség 157
- köznyelv / táji ~ 232
- kriminalisztikai szövegnyelvészet 103
- kulesmorféma, ~ szó, ~ mondatrész 103
- különírás 278, 415
- Lakó György: Budenz József (Ismeretetés)
234
- leíró hangtan 495
- Lőrincze Lajos: Emberközpontú nyelv mű-
velés (Ismeretetés) 227
- magyar nyelv hete 1981-ben 382
- márkanévek írása 155
- Márton Gy.—Péntek J.—Vöö I.: A magyar
nyelvjárások román jövevényszavai (Is-
meretetés) 111
- mondatrész / összetett ~ek 286
- mondatszerkesztés a hivatali nyelvben 273
- mondattejedelem nyelvjárási szövegben
463
- mutató / szerkezeti ~, tagoltsági ~ 6,
zsúfoltsági ~ 7
- Mutató a Magyar Nyelvjárások Atlasza
I—VI. kötetéhez (Ismeretetés) 374
- Nagy Ferenc: Kriminalisztikai szövegnyel-
vészet (Ismeretetés) 103
- Nemzetközi Pszichológus Kongresszus 252
- név / családi ~, kereszt~, legszebb ~ 10
- névszói jellegű állítmány 169
- népnevek típusai 257
- Nordenstreng, Kaarle: Közlélmélet (Is-
meretetés) 373
- növénynevek / népi ~ 495
- nyelv / a ~ rétegződése 319, kulturáltsága
116, mint esztétikum 198, irodalmi ~,
köz ~ 438
- nyelvi demokratizmus 72, ~ dilettantiz-
mus 73, ~ formák 29, ~ gazdaságosság
72, ~ hibák nyelvtana 204, ~ képi ki-
fejezések Krúdynál 421, ~ norma 402,
~ tervezés 404, 406, ~ verseny 127
- nyelvföldrajz 494
- nyelvhasználat 30, 230
- nyelvhelyesség 30, 182
- nyelvjárástípus 493
- nyelvművelés 113, 227
- Nyelvművelő cikkek sajtószemléje 236
- nyelvrokonságunk ismeretése 69
- nyelvszókás 389, 391
- nyelvtan 104
- nyelvtípusok 320
- nyelvtörténet az anyanyelvi oktatásban
75
- nyelvtudomány és nyelv művelés 405
- nyelvváltozatok 322
- ő-zés Petőfinél 54
- Péntek J.—Márton Gy.—Vöö I.: A magyar
nyelvjárások román jövevényszavai (Is-
meretetés) 111
- poliszémia / terminológiai ~ 451
- prágai nyelvész kör 113
- regionális köznyelviség 229
- Simonyi a *t* jeles melléknévi igenevekről
166, 168, 170
- sportnyelv 400
- Sprachkultur / Grundlagen der ~ 113
- stílus 104, kor ~ 387
- stílustörténet 497
- stilizáltság 499
- súlyponti rész hibás elhelyezése a hivatali
nyelvben 276
- szakkönyvek nyelve 205
- szaknyelvkutatás bibliográfiája 375
- saktanárok anyanyelvi műveltsége 205
- szakzsargon 271
- Szegecy-Maszák Mihály: Világkép és stílus
(Ismeretetés) 497
- személytelenítő kifejezések 272
- Szemere Gyula—Fábián Pál (szerk.): Ka-
tonai helyesírási tanácsadó szótár 336
- Szemere Gyula hetvenéves 505
- szinkronia / dinamikus ~ 79
- Szinonimaszótár 328
- szinonimia 490
- szleng szótár 119
- szociolingvisztika 72
- szóhasadás 265
- szókészlettan 485
- szólások Wagner Phraseológiájában 292
- szótár / katonai helyesírási ~ 366
- szöveg/metszet, ~ szó, ~ tagoltság 148, ~ -
szerkezet 4
- tájnyelv / erdélyi ~ 492
- tájszavak osztályozása 494
- tájszótár / mihályi ~ 367
- Teiszler Pál (szerk.): Nyelvészeti tanulmá-
nyok (Ismeretetés) 492
- Tinódi mozgást jelentő igéi 348
- tipológia 72
- t*, -*tt* + létige 29—37
- torzítások Berzsenyi költeményeiben 303
- tömegkultúra 27
- töt / vita a ~ nyelvről 165, 179, 180
- ultrarövid mondatok 471

-va, -ve + létige 32, 37–39, 40, 171
verseny / idegen ajkúak magyar nyelvi ~e
507
verselemzés / Szabó Lőrinc: Így semmi-
sűlsz meg . . .) 309
versszerkezet-történet 500
Vértés O. András: A magyar leíró hangtan
története az újgrammatikusokig 495
világkép és stílus 497
világnyelv 507

vizsgálat / alap~, ellenőrző ~, egybevető
~ 146

Vőd I. — Márton Gy. — Péntek J.: A magyar
nyelvjárások román jövevényszavai 111

Zsirai Miklós-emléktábla 506

Zsolnai József: Beszédművelés kisiskolás
korban 106

Összeállította: *P. Balázs János*

MAGYAR NYELVŐR

105. ÉVFOLYAM * 1981. JANUÁR—MÁRCIUS * 1. SZÁM

Közigazgatásunk nyelvi arculatáról

Ez az áttekintés eredetileg záró résztanulmányának született. „Közigazgatás és közönség érintkezésének hangja — és visszhangja” címen kezdtünk kutatást 1973-ban, és folytattuk 1976-ig. A tanulmány záró, mert kerek helyzetképet igyekszik adni; de részleges, mert a kutatás csak az érintkezés „hangjának” vizsgálatára volt kiterjeszhető, a fogadtatásnak — azaz a „visszhangnak” — részletező felmérése a továbbiakra maradt. — Maga az itt jelzett kutatási téma része volt az 1 21 03 jelzetű, „A közigazgatás fejlesztésének komplex tudományos vizsgálata” című OTTKT főiránynak. S úgy gondoljuk: a feldolgozott anyag alap lehet majd egy „Közigazgatási fogalmazási tanácsadó” elkészítéséhez is.

Itt és a továbbiakban — a főirány eredeti címéhez is ragaszkodva — „közigazgatás” kifejezést használunk az azóta divatba jött „államigazgatás” megjelöléssel szemben. Választásunknak nemcsak nyelvi, hanem — sőt: elsősorban — szemléleti alapja van. A „közigazgatás” összetett szónak „köz-” előtagja kevésbé von határt „igazgató” és „igazgatott” közé, mint az „államigazgatás” összetételé. Jelentésfejlődése akár odáig elkísérheti az igazgatás fejlődését, ahol majd már nemcsak a „köz”-t igazgatják, hanem a „köz” igazgat; ahol „igazgató” és „igazgatott” között elmosódnak a határok — természetesen a nyelvek-nyelvhasználatiak is.

E feldolgozásunk f o r r á s á u l a következők szolgáltak: *a*) egy városi tanács igazgatási és ipari osztályának kimenő iratai (határozati és indokolási részek); *b*) egy városi-kerületi tanácsi hivatal kimenő iratai; *c*) egy nagyközségi tanács kimenő iratai; *d*) egy irat- és nyomtatvány-mintatár eredeti kézírata (hivatal és ügyfél számára készült minták vegyesen); *e*) az előbb jelzett irat- és nyomtatvány-mintatárnak egy nyelvész munkaközösség által átdolgozott anyaga; *f*) egyéb források (pl. a városi egészségügyi és mezőgazdasági-élelmezési osztály iratai).

Közigazgatás és közönség érintkezése túlnyomó részben írásos formában zajlik. Az írott formának a beszélthez képest kettős előnye van; *a*) lényegesen nagyobb a térbeli hatóköre, s így eljut a távollevőkhöz is; *b*) maradandó, tárolható, visszaidézhető. — Van azonban egy harmadik jellemzője is: hogy faraghatóbb, csiszolhatóbb, kerekrebbre formálhatóbb az élőszónál. Ez viszont nemcsak előnye az írott változatnak, hanem ugyanannyira veszélye is. A szóbeli érintkezésnél a címzett, a beszédpartner, természetesen jelen van, s így menet közben is visszajelelhet; az írott forma címzettje viszont, az olvasó, ki van szolgáltatva a nélkül — s gyakran rá való tekintet nélkül — rögzített szövegnek. Azt mondhatjuk: a beszédpartner a szöveg formálódásá-

nak aktív tényezője, befolyásolója; az olvasó viszont a kész szöveggel szemben — ami annak megformálását illeti — már passzív tényező, tehetetlen.

Pedig a szöveg kapocs — illetőleg az kellene, hogy legyen — a megfogalmazója és az olvasója között; vagy még inkább: l á n c, amely úgy köti össze őket, hogy szemei együtt egészet alkotnak, egymásba kapaszkodnak, de egyenként, önmagukban is megszerkesztettek, részértékükben kerekre zártak; azaz viszonylag önálló részei — bár részei — a belőlük formálódó egészek. — Ezért feldolgozásunk — túllépve a szokásos „szemelgető” módszeren — egyes forráscsoportokat egészükben és egészként igyekezett elemzés alá venni; azaz nemcsak a bennük felhasznált nyelvi elemeket s az ezekből egybeszerkesztett kisebb egységeket (szerkezeteket és mondatokat) vizsgáltuk, hanem a s z ö v e g e t is a maga sajátos kétarcúságában: mint művet (szerkesztményt) és mint működést (kapcsolatteremtésre hivatott tényezőt).

Kutatásunk e szakaszának lezárásául — a szükséges bevezető megjegyzéseken kívül — két részösszeállítás született. Az elsőben közigazgatási fogalmazásunk m e n n y i s é g i jellemzőit mutatjuk be, a másodikban a m i n ő s é g i jellemzőket. Mindkét fejezet diagnosztikus jellegű elsősorban; de úgy tudjuk: a jó diagnózis szinte fél terápia már, tehát korántsem haszontalan a gyakorlati továbblépés szempontjából sem.

1. Az iratváltás mint érintkezési forma

A közigazgatásbeli érintkezést — mind a felek közötti távolság folytán, mind a pontosság és rögzítettség érdekében — főként az írásbeliség jellemzi. Az írás — jól tudjuk — úgy jött létre hajdanán, mint az élőbeszéd rögzítésére szolgáló eszköz, azaz csak technikai, más ingerterületre áttett válfaja a beszédnek. Ám az előszóhoz mérve önálló sajátságai — elsősorban a rögzíthetőségben gyökerező csiszolhatósága — a fejlődés során visszahatottak magára a szövegformálásra is. Ennek folyományaként a nyelvi érintkezésnek szerkezeti-szerkesztési tekintetben is e l v á l t egymástól az élőszóbeli meg az írásos formája.

Futó rápillantással is megállapítható ma egy szövegről az, hogy élőbeszéd után (például magnetofonfelvételtől) írták-e le, vagy írásban fogalmazták. De magában az írásos fogalmazásban is egyre jelentősebb eltérések alakulnak ki attól függően, hogy a szöveg miről és kinek szól. A kettő közül azonban a második tényező a nagyobb súlyú: ugyanarról a tárgyról is sokféleképpen lehet — sőt: kell — fogalmazni, attól függően, hogy milyen olvasó(közönség) számára.

Ez elvben vonatkozik persze a közigazgatási iratok megformálására is. Hiszen más a „szövegigénye” vagy még inkább: „szövegbírása” a fölé- vagy mellérendelt hivatal hasonló beosztású (és előismeretű és műveltségű és gondolkodású) dolgozójának, s más annak az „ügyfélnek” aki csak alkalmyszerűen keveredik kapcsolatba a közigazgatással, s így annak (sajátos fogalomkészletét hordozó) szókincese éppoly idegen a számára, mint (sajátos gondolatfűzését tükröző) fogalmazásmódja. Ezért aki a „partner hivatalnak” szövegez, annak bízvást lehet a gondolat k i f e j e z é s pontossága az egyetlen — vagy legalábbis a legfőbb — gondja; ám aki ügyfélnek, azaz „kivülálló átlagembernek” ír, azt a gondolat k ö z l é s hatékonysága kell, hogy foglalkoztassa elsősorban.

Egy példa, a Legfelsőbb Bíróságnak egy indokolásából:

„Az elsőfokú bíróság a 9. sorszámú ítéletében a tényállást helyesen állapította meg, és szintén helytállóak voltak az e tényállástól az alperesek által létesített ingatlan-adásvételi szerződés semmisség okábóli érvénytelenségének megállapításán át az eredeti, azaz a szerződéskötés előtt fennállott állapot helyreállítandóságára vezetetten levont jogi következtetései is.”

Nemigen veszi észre az átlagpolgár ebben a szövegben azt a fő vonalat, amely nyelvileg ezen a három pilléren vezet át: „... e tényállástól... megállapításán át... helyreállítandóságára vezetetten”. S nehezen tudja összekapcsolni a második tagmondatnak előre vetett állítmányát a végére szorult alanyával: „... szintén helytállóak voltak... jogi következtetései is”, minthogy e két rész közé úgy zsúfolódik 21 tartalmas szó (a névelőket és kötőszókat bele sem számítva), hogy ez a kígyó több — önálló kiemelést kívánó — fontos közleményrész tartalmaz ugyan, ám nyelvtanilag a maga egészében alárendelt jelzője az alanyi résznek, azaz a két utolsó szónak. — Arról nem is szólva most, hogy az „okábóli érvénytelenség”, a „fennállott állapot”, a „helyreállítandóságára vezetetten levont” kifejezések megformálásukban mennyire idegenek a mindennapok nyelvhasználatától; s hogy a „létesített... szerződés” korántsem szerencsés jelentéstani kapcsolat.

Mindez azt jelenti: ez a fajta megszővegezés — nyelvileg nehézkesen bizony, bár gondolatilag viszonylag pontosan — kifejezi ugyan a bele-sűrített tartalmat, ám közölni csak egy igen szűk, hasonló előismeretekkel bíró körrel képes. Mások — közöttük az érintettek — számára is megfejtendő rejtély marad. A velük való érintkezésnek tehát nem válik közegévé, tényezőjévé.

Próbálkozzunk most ezzel a formával:

„Az elsőfokú bíróság a 9. sorszámú ítéletében a tényállást helyesen állapította meg. Helytállóak voltak az ebből levont további jogi következtetései is: hogy az alperesek által megkötött ingatlan-adásvételi szerződés ezért — semmisségi alapon — érvénytelen, s így helyreállítandó az eredeti, a szerződéskötés előtti állapot.”

Az első tagmondatot változatlanul hagyhattuk. Tanácsos volt azonban önállósítani, azaz lezárni, hogy éreztessük: az ebben foglalt közleményrész egyenlő rangú-súlyú az utána következővel. — A második tagmondatból így második önálló mondat lett. A „szintén” kapcsolóelem elhagyható volt, mivel eléggé előre került az „is”, amely az eredetiben a mondat végére szorult; s nem is az a kiemelendő, hogy „helyes volt... szintén helyes volt”, hanem hogy „helyes volt ez... helyes volt az is”. Az immár önálló második mondat három tagmondatra bomlott. Főmondattá koncentráldott benne az első — önállósított — mondatbeli közleményt továbbvivő rész (amely így pregnánsan a kommunikáció szintjén áll). Ez alá rendelve, külön-külön tagmondatba került annak részletezése, hogy melyek ezek a — helyesnek ítélt — jogi következtetések. E mozzanatokot a két mellékmondat kifejtve, részközleményként tartalmazza (de a kommunikáció szintje alá szerkesztve, azaz kiegészítő információként).

Mi a különbség az így kialakult két forma között? Ha az első, az eredeti változatban a nyelvi nehézkességet most nem nézzük is, a két szövegforma „hatóköre” merőben más. Az elsőt egy igen szűk — nemcsak általában jogértő, hanem a jogalkalmazás e területét is ismerő — réteg érti csak meg; a másodikat — úgy gondoljuk — minden nyolc általánost végzett állampolgár (beleértve persze az előbb említett „nemcsak általában jogértő, hanem a jogalkal-

mazás e területét is ismerő” réteget is). Az átfogalmazás — vagy mondjuk így a továbbiak érdekében: az „emberhez szólóbb” megfogalmazás — a szöveget kommunikatív szempontból hatékonyabbá tette, anélkül, hogy akár tartalmán, akár csak hivatalos jellegén és pontosságán csorbát ejtett volna. A kommunikatív hatékonyság növekedése kettőt jelent: egyrészt lényegesen t ö b b e n értik meg, mint első formájában, másrészt k ö n n y e b b e n és j o b b a n értik az új változatot még azok is, akik a régít is megértették volna.

2. A szövegszerkezet jellemzői

Tegyük egymás mellé az imént kapott két szövegváltozatot.

Az eredeti forma:

Az elsőfokú bíróság a 9. sorszámú ítéletében a tényállást helyesen állapította meg, és szintén helytállóak voltak az e tényállástól az alperesek által létesített ingatlan-adásvételi szerződés semmisség okábóli érvénytelenségének megállapításán át az eredeti, azaz a szerződéskötés előtt fennállott állapot helyreállítandóságára vezetetten levont jogi következtetései is.

Az átírt forma:

Az elsőfokú bíróság a 9. sorszámú ítéletében a tényállást helyesen állapította meg. Helytállóak voltak az ebből levont további jogi következtetései is: hogy az alperesek által megkötött ingatlan-adásvételi szerződés ezért — semmisségi alapon — érvénytelen, s így helyreállítandó az eredeti, a szerződéskötés előtti állapot.

Vessük össze a két formát szerkezetük-szerkesztettségük tekintetében! — A bal hasábként közölt eredetiben egyetlen mondatba zsúfolódik mindaz az információ, ami az átfogalmazásban két önálló mondatba oszlott szét. Már ez maga lényeges különbség az olvasó számára. Az első változatban 34 tartalmas szónyi szöveget kell végigemészteni ahhoz, hogy az egyetlen nyugvópontig — a mondatvégig — jusson. A második változat csak 30 tartalmas szóból áll; s itt az első 9 szó után lezárul az első mondat, tehát csak 21 szó marad a hosszabbra, a másodikra. — Ha a nagybetűtől pontig tartó egységet egy-egy „m o n d a t e g é s z”-nek tekintjük: az első forma 1 mondategészből áll, a második 2-ből: a mondategész(ek) átlagos hosszúsága az elsőben = 34 szónyi, a másodikban viszont ez az átlag csak = 15 szónyi mondategészenként. (Itt jegyzem meg: a szószámlálásból a névelők és a — nem névmási — kötőszók mindig kimaradnak.)

De az olvasó nemcsak a mondategész végén kap visszazárási lehetőséget. A második változat második mondatában már az első harmad után megteheti, hogy az addig kapott információrészt kerekre zárja, s nem függő emlékezetben és nyitottan tartva viszi tovább, hanem a memóriatartalékban, önálló egészként. „Helytállóak voltak az ebből levont további jogi következtetései is”: ez a részlet önmagában is relatív egész, szerkezeti tekintetben viszonylag kerek és lezárható. A szónak szerkezeti értelmében „mondat”; bár „tagmondat”, ha az információs tartalom felől közelítjük. Ezért a neve — a „mondategész”-szel mint kommunikációs szintű fogalommal szembeállítva — „m o n d a t e g y s é g”. Ez grammatikai fogalom; bár viszonylag önálló egységet jelent a kommunikáció — mint láttuk: elsősorban a közlemény megértése — szempontjából is.

Ha most vetjük össze a két formát, azt látjuk: az első változat mindössze 2 mondategység, a második viszont 4. S az átlagok így alakulnak: az eredetiben

egy mondategységre esik ($34:2 =$) 17,0 szó, a másodikban viszont ($30:4 =$) 7,5 szó. — Azért lényeges különbség ez, mert a mondatba foglalt szavak megjelenési rendje ugyan lineáris (vonalszerű egymásutánban érkező); információs súlyukban azonban egyfajta hierarchia (beépítettségi értékrend) uralkodik. Ha úgy képzeljük el, hogy az olvasó „figyelőrese” előtt az vonul el teljes megvilágításban, ami a közlemény felső szintjén áll önálló mondatrészként, s az alája rendelt tag már fél-, az az alá rendelt meg negyedakkora fényerővel — és így tovább —, máris érthető a kétféle szerkesztésmódnak kommunikációs (főleg: hatásbeli) különbsége.

Az eredeti forma második mondategységében mindössze ennyi kap teljes fényerőt: „... helytállóak voltak... jogi következtetései is”. Hogy e következtetéseknek mi volt az alapja és tartalma, az különféle erősségű homályban vonul el. Az olvasó csak nagyjából figyelhet rájuk, mert feszülten vár a visszazárásra. Vagy ha átállítja „figyelőresét” az alsóbb szintű közléselemekre, akkor a támpontot szalasztja el. Az első esetben (ha a támpontra koncentrálna) a mondat a csontvázára redukálódik; a másodikban (ha a részinformációkra figyel) a mondat a részeire esik szét. — Az átírt változatban viszont jóval több közleményrész áll felső szinten a maga mondategységén belül. Így az olvasó figyelmének nem kell állandó hullámzással követnie — és keresnie — az összefüggéseket, s nem kell az egész közleményen egyetlen ívként végigfeszülnie. Az önállósult második mondatot tevő három — külön-külön is lezárható — kis egység (mondategység) részei közül jó néhány szinte lineárisan sorjázik egymás után, s az egymás alá rendeltség hierarchiája sem mutat túlzottan nagy mélységeket.

A mondategységnek egy-egy mondat szintű „mondatfunkciós rész” adja a részeit, pilléreit. A legelső tagmondatban (átírt formánk első önálló mondatában) öt ilyen van: „A... bíróság¹ a... ítéletében² a tényállást³ helyesen⁴ állapította meg⁵.” Az eredeti forma második tagmondatában viszont csak három mondat szintű részt találunk: egy határozófélét, az állítmányt és az alanyt: „szintén¹ helytállóak voltak²... következtetései³...” Az első mondategységben az „elsőfokú” jelző alárendelt bővítménye a „bíróság” szónak, a „9. sorszámú” meg az „ítélet”-nek; s így az „elsőfokú bíróság” meg a „9. sorszámú ítélet” — mondat szintről nézve — egyetlen szoros egység; nem mondatfunkciós rész, de azzal egyenlő értékű-helyzetű mondatfunkciós „tömb”. Ez még hagyján! De egyetlen tömb az eredetinek második tagmondatában ez az alany értékű szerkesztmény: (Mik voltak helytállóak?) — „az e tényállástól az alperesek által létesített ingatlan-adásvételi szerződés semmisség okábóli érvénytelenségének megállapításán át az eredeti, azaz a szerződéskötés előtt fennállott állapot helyreállítandóságára vezetetten levont jogi következtetései”.

Ezek szerint az eredeti szövegnek első tagmondatában 5 mondatfunkciós részt (és tömböt) találunk. A beléjük szerkesztett tartalmas szavak száma = 9, tehát egy-egy mondatfunkciós részre átlagban ($9:5 =$) 1,8 szó esik. Második tagmondatában viszont 3 mondatfunkciós részbe (és tömbbe) zsúfolódik a 25 tartalmas szó; vagyis itt az átlag ($25:3 =$) 8,33 szónyi. — Ha nem számítjuk az egyetlen szóból álló mondatfunkciós részeket (tehát az első tagmondatban a „tényállást” és a „helyesen”, a másodikban pedig a „szintén” kimarad mindkét oldalon), a szerkesztett (tömbös) mondatfunkciós részekre az első tagmondatban átlagosan ($7:3 =$) 2,33 szó, a másodikban viszont ($24:2 =$) 12,0 szó esik. Ugyanez a tagmondat az átírt változatban mondat-

egésszé önállósult, s azon belül 3 mondategységre oszlik. Közülük az elsőben 2, a másodikban 4, a harmadikban 2 mondatfunkciós rész (vagy tömb) van, s így egyre átlagban ($21:8 =$) 2,62 szó esik; illetőleg (az egyszavasakat kihagyva) egy-egy tömbre átlagban ($18:5 =$) 3,6 szó.

Ha most a két szövegváltozat teljes átlagát vesszük: az elsőben (az eredetiben) 2 mondategységre összesen 8 mondatfunkciós rész (vagy tömb) esik, ez átlagban = 4 mondatfunkciós rész mondategységenként; a második változatban (az átírtban) 4 mondategységben összesen 13 mondatfunkciós rész (vagy tömb) van, ez = 3,25 mondatfunkciós rész mondategységenként. A lényeges eltérés tehát nem az egy mondategységre eső mondatfunkciós részek számában van (az átírt formáé az eredetihez képest = 81,25%), hanem e részek (vagy tömbök) átlagos szószámában. Az eredetiben ez az arány ($34:8 =$) 4,25 szó mondatfunkciós részenként, az átírtban viszont ($30:13 =$) 2,3 szó. S ha csak a tömböket vesszük, az egyszavasakat nem, akkor az eredetiben ($31:5 =$) 6,2 szóból áll egy-egy mondatfunkciós tömb, az átírtban viszont csak ($25:8 =$) 3,13 szóból.

Míndezek elmondásával már be is vezettük azokat a mutatókat, amelyek számszerűen jellemezhetővé és objektíve összemérhetővé teszik a két szövegváltozatnak (de általában is mindenfajta szövegnek) fogalmazási formáját. Ezeket a mutatókat (mondhatjuk így is: paramétereket) használhatjuk majd a továbbiakban a vizsgálandó szövegtípusok jellemzésére. Tudva persze: a számok önmagukban sohasem értékelnek, csak figyelmeztetnek; tehát mindig mögéjük kell nézni, a mennyiségi elemzést minőséggel is kiegészíteni.

3. Néhány szerkezeti mutató

Első szövegszerkezeti jellemzőnket szerkesztettségi mutatónak nevezzük. Ez a szám a vizsgált szövegben (szövegegységben vagy szövegrészletben) található összes mondategységek s az őket magukban foglaló mondategészek hányadosa. Láttuk: a több tagmondatra oszló forma ugyanannak a mondanivalónak gyakran világosabb köntöse, mint az egyetlen tagmondatba sűrített. (S ebből következik: az összetett mondat is jobb kifejtés általában, mint a bonyolult „egyszerű mondat”.) Így a szöveg érthetőségére jellemző az, hogy egy-egy mondategészére átlagosan hány mondategység esik.

Eredeti szövegünk 1 mondategész volt, s ez 2 mondategységből állt. Az átírt forma 2 mondategész lett, s bennük összesen ($1 + 3 =$) 4 mondategység van. Első mutatónk tehát a két változatban így alakul: (az *m* a mondategész, az *me* a mondategység jele):

Szerk.	eredeti	átírt
	2,00 me/m	2,00 me/m

Azaz egy mondategészre — átlagban — mindkét formában 2,0 mondategység esik.

A második szövegszerkezeti jellemzőt tagoltsági mutatókban fejezhetjük ki. Ez a szám a vizsgált szövegben található önálló mondatfunkciós részek (akár egyszavasak, akár tömbök) és az őket magukban foglaló mondategységek mennyiségének hányadosa. — Jellemző azonban a szöveg nehézségi

fokára az is, hogy mekkora benne a szerkesztett (tömbös) mondatfunkciós részek aránya, s mondategységenkénti átlaga.

A korábbiakban két szövegváltozatunkra ezeket az értékeket kaptuk (az M az összes, az xM a tömbként szerkesztett mondatfunkciós részek jele):

	eredeti	átírt
Tag. ₁ (M)	4,00 M/me	3,25 M/me
Tag. ₂ (xM)	2,50 xM/me	2,00 xM/me
Tömb (xM/M)	62,5%	61,5%

A következő szövegszerkezeti jellemzőt z s ú f o l t s á g i mutatóban jeleníthetjük meg. Láttuk: korántsem mindegy, hogy hány szóból szerkesztődik átlagban egy-egy mondatfunkciós rész (illetőleg: tömb). Az általános mutatót itt az összes szavaknak és az őket magukban foglaló (egyszavas vagy tömbös) mondatfunkciós részeknek a hányadosa adja. — Jó azonban azt is látni: ha leszámítjuk az egyetlen szóból álló mondatfunkciós részeket, mekkora a valóban szerkesztetteknek (a t ö m b ö k n e k) átlagos zsúfolt-sága. — Itt a két szövegváltozatra ezek az értékek jelentkeztek:

	eredeti	átírt
Zsúf. ₁ (ált.)	4,25 szó/M	2,30 szó/M
Zsúf. ₂ (tömb)	6,20 szó/xM	3,13 szó/xM

Föltétlenül számolnunk kell végül még egy szerkezeti jellemzővel; ezt a t e l í t e t t s é g i mutató jelzi. Ez a paraméter a szövegben foglalt összes tartalmas szó mennyiségének s az őket magukban foglaló mondategységek számának a hányadosa. Azt mutatja: mekkora részt kell az olvasónak figyelemmel átfognia egy-egy — akárha viszonylagos — visszazárásig. — (Lehet a telítettségi átlagot mondategészre is számítani; bár a megértésnek nem a mondategész, hanem a mondategység a relatív alapegysége. Ekkor az összes tartalmas szavak számát a szövegben talált mondategészekével osztjuk. S ezért a mondategész telítettségi mutatója nem más, mint a mondategység telítettségi mutatójának és a szöveg szerkesztettségi mutatójának szorzata.) — Itt az ismert számok a következő értékeket adják:

	eredeti	átírt
Tel. (me)	17,0 szó/me	7,5 szó/me
Tel. (m)	34,0 szó/m	15,0 szó/m

4. E mutatók jellemző ereje

A fogalmazás „világossága” vagy „bonyolultsága” nem abszolúte megfogható sajátság. Kétszeresen is szubjektív kategória. Először azért, mert — vagy mondjuk így: addig amíg — egzakt módon meg nem fogható, ki nem mutatható, teljesen ki van téve az egyéni megítéléseknek. Másodszor azért, mert — láttuk — a szöveg kapcsolatteremtésre hivatott a szerzője és az olvasója között; s ha ezt a kapcsolatot nem tudja megteremtteni — ha tehát az olvasó nem érti —, akkor sem tölti be hivatását (azaz hatását tekintve akkor is „bonyolult”), ha egyébként — írója szemszögéből — elegendően „világos”.

Nos: a számszerű mutatók, paraméterek, alkalmasak arra, hogy a szöveg — a szövegezés — nehézségi, bonyolultsági fokáról objektív képet adjanak. Ez némileg ellensúlyozza a szubjektivitásnak imént elsőül említett formáját. S másrészt: ha az itteniekhez hasonló mutatókat, paramétereket, elkészítjük megfelelő mennyiségű más műfajú szövegből is (publicisztikai, tudományos, ismeretterjesztő, szépirodalmi szövegből az írott, és rádiós és televíziós és köznapis szövegekből a beszélt formák területéről), akkor össze tudjuk mérni: hogyan állnak a hivatali szövegek fogalmazási jellemzői a többiekhez képest. Ez objektív ellensúlyt ad a szubjektivitásnak imént említett másik formájával szemben is.

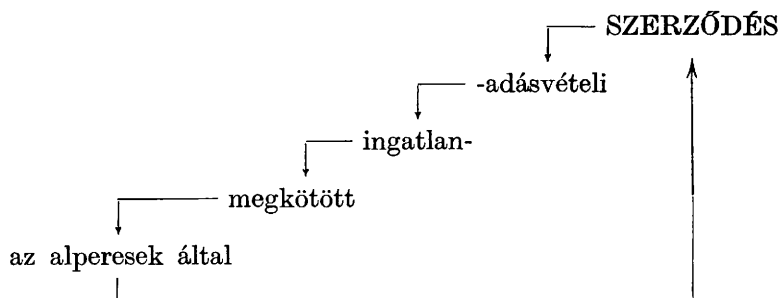
Bevezetett mutatóinkról most, rövid előzetesként, a következőket érdemes elmondanunk:

Az önmagában nem jelent nehézséget az olvasó számára, ha egy adott szöveg csupa egyszerű mondatból áll. Attól függ: milyen az az „egyszerű” mondat. Ha olyan zsúfolt és feszített, mint a mi példánk második tagmondata (pedig nem is a legbonyolultabbat választottuk ki), akkor nyilván jobb nála az összetett (tulajdonképpen — mint átírásunk mutatta — inkább „széttagolt”) mondatos megoldás. A szerkesztettségi mutató tehát önmagában nem jellemzi a szöveg nehézségi fokát; de a többi — elsősorban a telítettségi — mutatóval együtt már annál inkább.

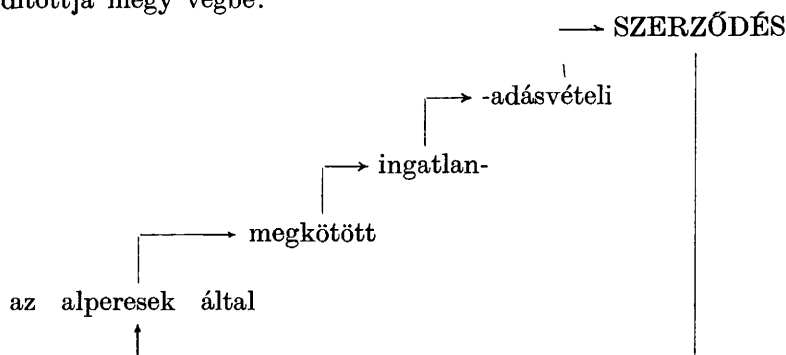
A tagoltság növekedésének lehetősége eléggé véges; a mellérendelő halmozás szaporíthatja bizonyos mértékig az önálló mondatfunkciós részek számát, ha mondatszinten jelentkezik. Jellemzőbb azonban nála a szöveg nehézségi fokára a zsúfoltsági mutató. Azt jelzi: mekkora szakadékokat kell az olvasó figyelmének az egyik mondatszintű támponttól a másikig egyetlen feszítéssel átívelnie. Ez a magyarban azért is különösen jellemző és jelentős, mert a minősítő részek a föléjük rendelt támpontot nem követik, hanem megelőzik (pl. *szerződés — adásvételi szerződés — ingatlan-adásvételi szerződés — megkötött ingatlan-adásvételi szerződés — az alperesek által megkötött ingatlan-adásvételi szerződés*). S így minél testesebb a szerkezet, annál több elemet kell az olvasónak függő emlékezetben tartania, méghozzá úgy, hogy még nem tudja: mire vonatkoznak, mit minősítenek.

S itt van szerzőnek és olvasónak az a helyzeti különbsége, amellyel számolni kellene, de hivatali fogalmazásunk nem (helyesebben: sem) ismeri fel. A magyar mondatszerkesztésre azt mondhatjuk: „balra bővít”, azaz — mint láttuk — a megszorított, a jellemzett elem elé teszi a megszorítót, a jellemzőt. A fogalmazót ez nem zavarja, mert tudatában már ott van a *szerződés*, s hozzá kapcsolva az *adásvételi*, stb. stb., amikor leírja a testes szerkezet első szavát: *az alperesek*. — Nem így van ezzel az olvasó! Számára az információ „balról érkezik”, tehát a legalárendeltebb minősítő elemmel kezdve. Azt, hogy az *alperesek* szóalak milyen helyzetű-rangú elem, csak az után a álló szó kezdéi megvilágítani, s a szerkezetnek legutolsó — példánkban a hatodik — tagja igazolja véglegesen vissza.

Kissé elnagyolva — de nem torzítva — azt mondhatjuk: a szerző b o n t, az olvasónak viszont é p í t e n i kell. A szerzőben a gondolat — ha részleteit tekintve némileg formálatlanul is — egészként él; azt t a g o l j a, amikor nyelvi burokkba öltözteti. Az olvasónak a bontás eredményét kell a részletekből ö s s z e r a k n i a. Nem mindegy hát: mikor kap biztos fogódzót, mondat szintű támpontot egy-egy részlet újraépítéséhez. — Csak az imént elemzett szerkezetet nézve, a szerzőben ilyesféle folyamat zajlik:

Azaz őbenne ott él támpontként a *szerződés*, azt minősíti, majd annak minősítőjét minősíti (habár eléje meg az elé téve). — Az olvasóban ennek a fordítottja megy végbe:

Az olvasó tehát nem tudja: mit minősítenek az első szóval, s amit minősítenek vele, az mit minősít; s még a mondatszintű támpont jelentkezését is csak a mondatbéli folytatásból veszi észre. (Maga a *szerződés* ezt nem jelzi, hiszen folytatódhatna a szerkezet; pl. „az alperesek által megkötött ingatlan-adásvételi szerződés *érvényessége*”, sőt: „... érvényességének *megállapítása*”, sőt: „... érvényességének megállapítására *törekvő bíróság*”, és még tovább; ahogy az eredetiben folytatódik is: „az alperesek által létesített ingatlan-adásvételi szerződés *semmisség okából* érvénytelenségének megállapításán át...”) Átírt példánkban is csak akkor derül ki a *szerződés* szóról, hogy mondatszinten áll, amikor az „ezért... érvénytelen” ezt visszaigazolja!

Mégis meghagytuk az átírt formában ezt a szerkezetet. Azért, mert emlékeztetni így is képes azt, aki az ügyet előzményeiben ismeri. S itt a Legfelsőbb Bíróság döntéséről, tehát egy több fórumon letárgyalt, részleteiben is a közös előzmények által átfogott, bíróságok és ügyfelek számára egyaránt ismerős ügy lezárásáról van szó. — Így függ össze a „miről” és a „kinék” kérdése egymással, s így szól bele együttesük a szövegalkotásba, a „hogyan” dolgába.

Mindezekre elsősorban a — sok pepecseléssel elvégzett — mennyiségi elemzés hívja fel a figyelmet. Magára a problémára elsősorban; de rögtön arra is, hogy e mutatók kidolgozása és megvallatása után mennyire fontos a — későbbi részünkben bemutatandó — minőségi továbbelemzés elvégzése is.

Deme László

Még egyszer a legszebb magyar nevekről

1. A Magyar Nyelvőr 91. évfolyamának 2. számában beszámoltam azokról a névészeti felmérésekről, amelyeket 1965-ben és 1966-ban végeztem Salgótarjában.

A magyar nevek szépségének titkait (ismérveit) kutattuk. A szokványos anyakönyvi adatvizsgálat helyett azonban közvéleménykutatással kerestük a választ arra, hogy melyik a legszebbnek tartott teljes magyar név. A nyilatkozók 1965-ben arra a kérdésre válaszoltak, hogy milyen keresztnévet és családi nevet adnának saját maguknak. A győztes utónév az *Attila* volt (10%). A választott vezetéknevek azonban teljesen megoszlottak, de a nagy többség — a hagyományos gyakorlat szerint — földrajzi nevekből képzett melléknevet választott: *Budai, Mátrai, Toldi — Bocskai, Kárpáthy, Kolozsvár* stb.

Egy év múlva száz (másik felnőtt) férfi és száz diáklány arra válaszolt, hogy szerinte melyik a legszebb teljes magyar név. A férfiak csak férfi-, a nők csak női utónevekről nyilatkoztak, de vezetéknevet mindkét nem választott.

A férfiak szerint 1966-ban a következők a legszebbnek tartott családi nevek: I. *Kárpáti* (7%), II. *Kovács* (6%), III. *Szabó* (5%).

A leányok szerint: I. *Tamási* (5%), II. *Nagy, Varga* (4–4%), III. *Kovács, Mátrai, Takács, Tavaszi, Tóth* (3–3%).

A legszebb férfi keresztnévek: I. *Zoltán* (12%), II. *István* (9%), III. *László* (8%).

A legszebb női keresztnévek: I. *Anita* (9%), II. *Gabriella, Katalin*, (8–8%), III. *Anna, Mária, Zsuzsanna* (6–6%).

Az 1966-os felmérésben a férfiak szerint a *Kárpáti Zoltán* a legszebb teljes magyar név, a nők szerint pedig a *Tamási Anita*.

A felmérések vitatható tapasztalatait azzal a megállapítással zártam, hogy a nevek kiválasztásában, a nevek szépségének rangsorolásában a személyes élmények, emlékek és érzelmek a legfőbb meghatározók.

A Magyar Nyelvőrben közzétett cikke kedvesen és szellemesen reagált Ungvári Tamás az *Élet és Irodalom* 1967. október 7-i számában. Írásából (egyetértéssel) idézem a következőket: „A névadásban álmok és riadalmak, remények és szorongások öltének testet. Biztos mutató, a leggyorsabb reagálás, helyszíni tudósítás a lélekből.”

2. 1978 decemberében újabb közvéleménykutatást végeztünk. Ezzel az alábbi kérdésekre is szeretnénk választ kapni:

Jelez-e változást a társadalmi közérzet e sajátos mutatója, változott-e a nevekben is kifejezésre jutó közízlés? Az első felmérések óta felnövekedett a nyilatkozó nemzedék, azóta már életet és neveket ad; névadásaik igazolják-e korábbi vallomásaikat? Mit mutat a ma ténylegesen viselt nevek gyakorisága? Más hely, más időpont más eredményt hoz-e, vagy megerősíti a korábbi felmérések akkor öt pontba foglalt tanulságát? A mai névadásokban lemérhető-e az időközben megjelent Magyar utónévkönyv valamiféle hatása?

Az új felmérés lehetőséget adott arra is, hogy a nyilatkozók a másik nem keresztneveiről is véleményt mondhassanak. Megvizsgáljuk azt is, hogy tapasztalható-e eltérés a férfiak és nők, valamint a fizikai és szellemi pályákra készülő névészeti ízlésben.

Az új felmérésben egy jó hírű budai gimnázium száz IV. osztályos tanulója és egy dunakeszi általános iskola száz VIII. osztályos növendéke vett részt. A gimnázium diákjainak nagy többsége értelmiségi („polgári”) származású, Dunakeszi viszont (Budapest északi elővárosaként) az újpesti kerülethez hasonlóan külterületnek mondható, ahol is a tanulók túlnyomó többsége munkás származású. Ötven—ötven fiú és ötven—ötven leány nyilatkozott; összesen kétszázan. A kérdőíveket az iskolák magyartanárai (akiknek ezúton is köszönetet mondok) töltötték ki mindenféle befolyásoló megjegyzés nélkül.

A kérdőívek kérdései:

1. Szerinted melyik a legszebb magyar férfinév? Miért? 2. Melyik a legszebb magyar női név? Miért? 3. Melyik a legszebb magyar családi név? Miért? 4. Mi szeretnél lenni? (foglalkozás) 5. Olvasható aláírásod: . . . . .

A szokatlan feladatot játékos örömmel fogadták, de diákos komolysággal oldották meg. Bizonytalankodó alig-alig akadt a nyilatkozók között.

3. Mielőtt az új felmérések új adatait szemügyre vennénk, vizsgáljuk meg azt az örökséget, amely a korábbi névadó nemzedék néveztetikái ízléséről vall. Lássuk, milyen tényleges neveket viselnek — szüleik jóvoltából — a mostani felmérés résztvevői. A keresztneveket (oltalomként?, követendő eszményképként?) szüleiktől kapták, családi neveiket valamikori őseiktől örökölték. Néha ugyan névmagyarosítás vagy egyszerűen névváltoztatás miatt a családi nevek is változnak; általában viharos történelmi korszakokban kerül erre sor.

Első táblázatunk a ténylegesen viselt családi nevek gyakoriságát tartalmazza; kétszáz nyilatkozó nevét vettük figyelembe. A) táblázat: 200 név = 200 fő = 100%.

Helyezés	A leggyakoribb családi név	Fő	%
I.	<i>Tóth</i>	11	5,5
II.	<i>Nagy</i>	9	4,5
III.	<i>Horváth, Molnár, Németh, Szabó, Szűcs</i>	3—3	1,5—1,5
IV.	<i>Antal—Sperlagh</i> (összesen 14 név)	2—2	1—1
I—IV.	21 név	63	31,5

A kétszáz diák 158 féle családi nevet visel. Ebből 137-en (egyenként is) más-más nevet birtokolnak. Hatvanhárman azonban megosztottnak 21 családnéven. Két-két megkérdezett az alábbi 14 nevet viseli: *Antal, Galambos, Huszár, Juhász, Kovács, Réti, Sándor, Varga, Vince, Vörös*; két-két testvér pedig így neveznek: *Buknicz, Szalay, Szalontai, Sperlagh*.

A 158 adott családi névből mindössze 35 a nem magyaros hangzású,

például: *Dopita, Dosztály, Hasitz, Macsuga, Manczur, Milessin, Silhavy, Tilly, Urszu*. Germán eredetűek az ilyen nevek: *Eisenstock, Glockner, Heiter, Kwittung* stb.; szláv eredetűek: *Konyecki, Suskovics, Szpizár, Trepinszky* stb.; akad görög (stb.) is: *Kudász*.

A minden szempontból magyarnak mondható 123 családi névből 34 *i*-re vagy *y*-ra végződik, többségük feltehetően magyarosított név, bár biztosan akad közöttük ősi „nemesi név” is, például: *Csikai, Erdőhegyi, Tócsányi, Vezekényi, Naszlady, Palásthy, Telegdy, Zoltay*. Közel háromnegyed részük azonban egyszerű, józú magyar családnév: *Bagó, Bárány, Csombor, Hamar, Hajdú, Kenéz, Kormos, Mikó, Sólyom* stb.

A leggyakoribb családi név fenti kimutatásunk szerint (is?) a *Tóth*. E név elterjedtsége határainkon túl is általános. Túlsúlya feltűnő. Egyáltalán magyar név-e? A szó eredeti köznévi jelentése egy népet, nemzetiséget jelöl és nevez meg *m a g y a r n y e l v e n*. Ugyanúgy, mint több más személynévünk is, például a *Németh* név. Tudomásunk szerint a *tót* köznévkelta vagy illír eredetű népet nevez meg *m a g y a r u l*. Így érthető meg az a hipotézis, amely a tótot a délszlávok közé sorolja és Zalán fejedelem népének tartja. Tehát az Árpád-kori magyar falvakba betelepülő illír-kelta? népcsoportot neveztek meg e nemzetiségre utaló szóval. Egyébként a *Tóth* családi nevet — már csak túlzott elterjedtsége miatt is — erősen megkoptatottnak érezzük, de a név magyar volta kétségtelen.

A gyakoriságában most II. helyzetést mutató *Nagy* név azonban pontosan a II. helyet nyerte el abban a rangsorban is, amelyet a legszebb családi nevekről a salgótarjáni leányok állítottak fel.

A gyakori családnévek táblázatbeli felsorolása alapján mondjuk el, hogy magyar vezetékneveink mikor és hogyan keletkezettek! Nyilvánvalóan akkor, amikor a földművelésre és kereszténységre áttért magyarság jobbágyfalvakba kényszerült. Akkoriban ugyan még jól eligazítottak a nagycsaládon belül a kereszttségben kapott nevek, de a jobbágyszolgáltatások hosszú lajstromán már feltétlenül meg kellett különböztetni a sok-sok *János*-t. Ezért születhettek meg kételemű: családi és keresztnéveink.

A *Molnár, Szabó, Szűcs, Varga, Juhász* nevek mai viselői régi-régi őseik foglalkozásai szerint kaptak családi nevet. A feltűnő testi vagy lelki tulajdonságot viselő ősöktől örökölték a *Nagy, Vörös, Fekete, Szép, Balga, Szende*-féle családnéveket azok az utódok is; akik esetleg kicsik, szőkék, illetve csúnyácskák és okosak lettek. Az *Antal, Sándor, Vincze*-féle családnévek keletkezésére nagyanyám adott magyarázatot még kisgyermekkoromban, mikor is kíváncsiságomra elmondta, hogy az iskolában *Hínel Ferenc*-nek szólított „*Hínőpá*” *Feri*-ék teljes nemzetségét azért hívja *Hínőpá*-nak az egész falu, mert széppapjuk egy messzi földön híres mulatozó-verekező *Hínel Pál* nevű falubetyár volt. A *Matyis*-nak nevezett *Máté*-ék pedig egy szegény juhászból módos gazdává emelkedett ősüktől nyerték ragadványnevüket, ugyanis szerencsét csináló ősüket *Matyis*-nak becézték valamikor. (Nagyanyám leányneve egyébként *Hínel Mária* volt, de mindenki *Balyog Mária*-nak nevezte egyik *Balog* nevezetű, rigmusfaragó anyai ági őse miatt.)

A keresztnéveket családnévként viselők széles tábora: a *Sándorok, Pálok, Antalok* stb. is minden bizonnyal egy-egy rendkívüli tekintélyű *Sándor*-tól, *Pál*-tól stb. nyerték vezetéknevüket. A *Királyok, Hercegek, Grófok* ősei sem voltak feltétlenül feudális nagyurak, inkább csak azok szolgálói, udvarnépei, hű jobbágysai lehettek.

A családi nevek megszületésének fenti példái csak a leggyakoribb névadási módokat ismertették, természetesen más formái is voltak (és vannak is?) utóneveink megjelenésének.

4. Vizsgáljuk tovább ténylegesen viselt neveinket! A most kitöltött kérdőíveken 100 férfinév és 100 női név szerepel a saját nevek között. Az ezek gyakoriságáról készült táblázatok megmutatják azt, hogy milyen utónevekkel ajándékozták meg szüleik a mai tizenéveseket.

B) táblázat: 100 férfinév = 100 fiú = 100 %.

Helyezés	A leggyakoribb férfi keresztnévek	%
I.	<i>Zoltán</i>	9
II.	<i>Tamás</i>	8
III.	<i>László</i>	6
IV.	<i>András, Attila, Gábor, György, János, József, Péter, Sándor</i>	5—5
V.	<i>István</i>	4
VI.	<i>Csaba, Ferenc, Tibor, Zolt</i>	3—3
VII.	<i>Balázs, Géza, Imre, Lajos Gyula, Viktor</i>	2—2
VIII.	<i>Ádám, Ákos, Antal, Bálint, Károly, Marcell, Mihály, Pál, Róbert</i>	1—1
I—VII.	22 név	91

Ez a kiegyensúlyozott és meggyőző szépségű rangsor a névadó szülők egyértelműen jó névesztetikai érzékéről vall. Számomra mégis van benne valami meghökkentő. Ugyanis azt hinné az ember, hogy a névadás teljesen egyedi, mert egyéni ízlésektől vezetett; tehát más hely és más időpont egészen más eredményeket mutat. És így a véletlenszerű (reprezentatív) felméréseknek teljesen eltérő összegezéseket kell hozniuk. Úgy tűnik, mégsem ez a helyzet. Ha a ma ténylegesen viselt nevek gyakorisági sorrendjét összevetjük korábbi felmérésemmel — azzal a sorrenddel, amelyet a salgótarjáni férfiak a legszebb férfinamevekről 1966-ban felállítottak —, akkor meglepő (törvényszerű?) egyezésekkel találkozunk. Itt a leggyakoribb férfinév a *Zoltán*, ott a legszebbnek tartott név ugyancsak a *Zoltán* volt 12%-os szavazattal. A ma gyakoriságában III. helyen szereplő *László* név akkor ott a nevek szépségversenyének volt III. helyezettje. A *Tamás* név itt 8%-kal, ott 7%-kal szerepel. Az *Attila* most is, akkor is 5%-ot ért el. A *Gábor*, *Sándor* és *András* nevek gyakorisága és rangsora is nagyjából azonos. Csupán a most gyakoriságában V. helyet elfoglaló *István* név kapott akkor előkelőbb helyet, mert a szép férfinamevek rangsorában Salgótarjában a II. lett.

A férfinamevek gyakoriságáról készült fenti kimutatásunkból az is kiolvasható, hogy száz kérdőívet kitöltő diákunk mindössze 31 névre hallgat. Csupán kilenc fiú maradt „drusza” (azonos keresztnévű társ) nélkül, kilencvenegyen viszont 22 néven osztoznak. A ténylegesen viselt keresztnévek mind-

egyike közismert és régóta használatos, a Magyar utónévkönyvben mindegyik az „ajánlottak” között szerepel. Ha arra gondolunk, hogy utónévkönyvünk 932 anyakönyvezhető férfinévet kínál a névadóknak, akkor világossá válik, hogy a férfiaknál a különleges, ritka nevek divatja (a köztudattal ellentétben) egyáltalán nem vált uralkodóvá.

5. De vajon mit mutat a leányok által viselt női nevek gyakoriságának alábbi táblázata?

C) táblázat: 100 női név = 100 leány = 100%.

Helyezés	A leggyakoribb női keresztnévek	%
I.	<i>Ágnes</i>	9
II.	<i>Ildikó</i>	8
III.	<i>Éva</i>	7
IV.	<i>Erika, Judit, Mária, Zsuzsa</i>	6—6
V.	<i>Erzsébet</i>	5
VI.	<i>Anna, Anikó</i>	4—4
VII.	<i>Beáta, Katalin, Monika</i>	3—3
VIII.	<i>Andrea, Csilla, Kinga, Krisztina, Mariann, Nóra, Rita</i>	2—2

84 leány 20 keresztnévre hallgat. Tizenhatan viszont olyan neveket viselnek, amelyeknek ők az egyedüli birtokosai az adott közösségekben: *Aranka, Bernadette, Brigitta, Diána, Eszter, Edít, Hedvig, Klára, Lilla, Livia, Márta, Melinda, Piroška, Orsolya, Vanessa, Viktória*. Összesen tehát 36 a ténylegesen előforduló női nevek száma, az utónévkönyvben megtalálható 895 női utónévhez képest ez is igen csekély. Az anyakönyvezhető „ajánlott” és „elfogadott” utónevek száma 1827. Ebből a mostani felmérés 200 résztvevője csupán 67 nevet hordoz.

Magyar utónévkönyvünk — talán túlságosan is bőséges — kínálatával még nem élhettek a szülők akkor, amikor most nyilatkozó gyermekeik megszülettek. Utónévkönyvünk megjelenése önmagában nem is hozhat lényeges változást. Persze — az sem biztos, hogy ilyen változásra feltétlenül szükség van. A legjobb magyar nevekre adott tanulói szavazatokat érdemes lesz majd ilyen szempontból is megfigyelni. Egyébként az a tény, hogy a 36 anyakönyvezett női név közül egyedül a *Vanessa* szerepel mint ritkábban használatos „elfogadható” név, arra figyelmeztet, hogy a női nevekben sem keresik a szülők a kirívó ritkaságokat. Másrészt a *Vanessa* nevet eredeti angolos formájában, a *Bernadette* nevet pedig francia alakjában viselik a valószínűleg külföldön anyakönyvezett gimnazista leányok.

Ha a női nevek gyakoriságának sorrendjét összevetjük azzal a rangsorral, amelyet a salgótarjáni leányok állítottak fel, akkor (a férfinévek egyezésével ellentétben) jelentős eltéréseket tapasztalunk. A legfeltűnőbb az, hogy a Salgótarjában legszébbnek tartott *Anita* és *Gabriella* elő sem fordul az itt ténylegesen használatos nevekben. Itt gyakoriságban az *Ágnes* név az első, a harmadik pedig az *Éva*: ezek Salgótarjában csak két-két szavazatot kaptak. Viszont

a most gyakran előforduló *Mária, Ildikó, Zsuzsa, Erzsébet, Anna* és *Katalin* név Salgótarjánban is ott szerepelt a legszebbnek tartott nevek között. Mindenesetre az a következetesség, amely a szépnek tartott férfinevek hitelét azok viselésének gyakoriságával is megerősítette, a női neveket illetően már kevésbé jellemző. De azért ne mondjuk ki korán, hogy a női nevek divatja kísértetiesen emlékeztet a női divatváltozásokra!

6. Lássuk az 1978-as felmérés tapasztalatait! Eddig azt vizsgáltuk, hogy mennyien viselik ma azokat a keresztneveket, amelyeket 15–16 évvel ezelőtt a legszebbeknek tartottak. De milyen neveket tartanak ma szépnek a mostani fiatalok? Van-e ellentmondás vagy éppen megegyezés a szép nevek 1967-ben és 1981-ben közzétett rangsora között? Először iskolatípusonként közlöm a most összegezett kérdőívek táblázatait, ez választ ad arra is, hogy van-e különbség a zömében munkás származású tizennégy évesek és a többségében „polgári” származású tizennyolc évesek nevekről vallott nézetei között.

D) táblázat: 100 VIII. osztályos = 100 név = 100%.

Helyezés	A legszebbnek vallott magyar nevek					
	családi	%	férfi	%	női	%
I.	<i>Magyar</i>	12	<i>Zoltán</i>	14	<i>Mária</i>	13
II.	<i>Kovács Nagy</i>	10–10	<i>Tamás</i>	11	<i>Anita</i>	9
III.	<i>Szabó</i>	7	<i>Attila</i>	10	<i>Zsuzsanna</i>	7
IV.	<i>Molnár Széchenyi</i>	4–4	<i>János</i>	7	<i>Hajnalka Erzsébet</i>	4–4

E) táblázat: 100 gimnazista = 100 név = 100%.

Helyezés	A legszebbnek vallott magyar nevek					
	családi	%	férfi	%	női	%
I.	<i>Kovács</i>	4	<i>Attila</i>	9	<i>Krisztina</i>	8
II.	<i>Magyar Molnár Nagy</i>	3–3	<i>László</i>	8	<i>Andrea</i>	7
III.	<i>Faragó Kárpáti Székely stb.</i>	2–2	<i>Zoltán</i>	7	<i>Anna Zsuzsanna</i>	5–5
IV.	—	—	<i>Tamás</i>	6	<i>Éva Júlia Katalin</i>	4–4

Szemünkbe tűnik, hogy a legszebbnek tartott magyar családi nevek élén a gimnazisták és a nyolcadikosok egyaránt felsorolták a következőket: *Magyar, Kovács, Nagy, Molnár*. A szép férfinevek rangsorolásának egybeesése még meg-

lepőbb. A tizennégy évesek és tizennyolc évesek szavazatai alapján (véletlenül?) csak egy-egy név került az I—IV. kategóriába. Még érdekesebb az, hogy a két táblázatban szereplő nyolc névből hat közös, ugyanis a *Zoltán*, *Tamás* és *Attila* mindkét típusban az élen található.

A legszebbnek vallott női nevek azonban erősen eltérőek. Hogy a fiúk vagy leányok véleményének eltérése okozza-e ezt, arra további táblázataink választ adhatnak. Az azonban már itt is leszögezhető, hogy a túl gyakran viselt női nevek nem mindig kapnak előkelő helyet a nevek szépségversenyében.

Ha a két iskolatípus összes adatát vetjük össze, annyi teljes joggal megállapítható, hogy a rangsorolásban nem az eltérés, hanem a megegyezés, az azonosság uralkodik. Tehát sem a különböző életkor, sem az eltérő lakóhely sem a másfajta származás nem differenciálja lényegesen a legszebb magyar nevekről kialakult általános nézeteket. Hogy a szép nevekről alkotott felfogás egyáltalán nem véletlenszerű, sőt világosan felismerhető megegyezéseivel éppen lélekbeli törvényszerűségeket mutat, azt még hitelesebben igazolja az a tény, hogy az előbbi két kimutatásban szereplő szép nevek többsége ott ragyogott az 1966-os felmérésekben is, és éppen a legszebbeknek vallottak között.

Az 1966-os februári és az 1978-as decemberi felmérésekben azonos módon a legszebbek közé sorolták következő neveinket: Családi név: *Kovács*, *Nagy*, *Szabó*, *Molnár*, *Kazinczi*, *Kárpáti*. Férfinév: *Zoltán*, *Tamás*, *Attila*, *László*, *István*. Női név: *Mária*, *Anita*, *Zsuzsanna*, *Erzsébet*, *Anna*, *Júlia*, *Katalin*, *Ildikó*.

A fenti nevek régi kedves ismerőseink. Nemesen egyszerű, patinás szavak, amelyeket a széles körű elterjedtség sem tudott színtelenné, szürkévé koptatni. A felsorolásból csupán a fülünknek egyébként kellemes *Anita* név újszerűsége „rí ki”, de úgy látszik, vele is meg kell barátkoznunk, hiszen 1966-ban Salgótarjánban az *Anita* nevet éppen a legszebbnek tartották a leányok, s Dunakeszin most is elhódította a második helyet. Egyébként a névválasztások lelki mozgatóinak kutatása érdekes feladata lehetne a pszichológusnak is.

7. Vajon egyezik-e a különböző nemek, a férfiak és a nők névesztétkai felfogása? Erre válaszol a mostani felmérés adatainak nemek szerinti feldolgozása.

F) táblázat: 100 fiú = 100 név = 100%.

Íme a fiúk szavazataiból adódó rangsor:

Helyezés	Családi név	%	Férfinév	%	Női név	%
I.	<i>Magyar</i>	10	<i>Attila</i>	13	<i>Mária</i>	9
II.	<i>Kovács</i>	7	<i>Zoltán</i>	11	<i>Zsuzsanna</i>	8
III.	<i>Nagy</i>	5	<i>János</i>	9	<i>Katalin</i> <i>Ildikó</i>	4—4
IV.	<i>Molnár</i> <i>Szabó</i>	3—3	<i>Tamás</i>	5	<i>Anita</i> <i>Erika</i> <i>Erzsébet</i> <i>Orsolya</i>	3—3

G) táblázat: 100 leány = 100 név = 100%.

A leányok így rangsoroltak:

Helyezés	Családi név	%	Férfinév	%	Női név	%
I.	<i>Nagy</i>	8	<i>Tamás</i>	12	<i>Krisztina</i>	8
II.	<i>Kovács</i>	7	<i>Zoltán</i>	10	<i>Anita</i> <i>Mária</i>	6—6
III.	<i>Magyar</i>	5	<i>László</i> <i>Zsolt</i>	7—7	<i>Andrea</i>	5
IV.	<i>Molnár</i> <i>Szabó</i> <i>Széchenyi</i>	4—4	<i>Attila</i> <i>István</i>	6—6	<i>Anna</i> <i>Hajnalka</i> <i>Zsuzsanna</i>	4—4

Úgy látszik, családi neveink szépségének megítélése fiaink és leányaink gyakorlatában lényegében azonos; azt nem merem írni, hogy azonos elveket vallanak, hiszen az elvek inkább az értelem megnyilatkozásaiból születnek, a szépség fogalma viszont inkább az érzelmek világának édes gyermeke. A szép férfinevek rangsora is arra vall, hogy fiúgyermekeik keresztneveiben szépen megegyeznek majd a leendő édesapák és édesanyák. Természetesen hisszük (és reméljük!), hogy az egyértelműen előkelő helyezesű hét férfinév uralma azért mégsem válik nyomasztóvá.

A keresztnévet ma inkább *utónév*-nek írjuk, mert ez hivatalosabb szóalak, és ugyanolyan pontos, mint a német *der Vorname*, de ugyanolyan rideg is. De nyelvünkben továbbra is él (esetenként már csak névátvitelként) a *keresztnév* szó, és az is általános hogy a névadó szülőket *keresztapá*-nak, *keresztanyá*-nak szólítják a gyerekek. Nem baj, ha fennmarad ez a családiás bizalmas szóhasználat, még akkor sem, ha eredeti értelmezése és jelentése nem általános érvényű; hiszen a múltban is természetesen éltek ezzel a kifejezéssel a nem keresztények is.

Egyébként a hivataloskodónak tűnő *vezetéknév* szónál is sokkal melegebb a *családi név* kifejezés, sőt — a családnév fogalma még eredeti jelentését illetően is pontosabb; szerencsére személyi igazolványainkban is a *családi név* szerkezetet találjuk.

Ez a gondolatsor elvezet minket a ma használatos utónevek meghonosodásának kezdeteihez. Nyilvánvaló, hogy a földművelésre és kereszténységre áttért magyarok — kezdetben sokszor csak az erőszaknak engedelmességgel, később már az új vallás szokásrendjének hatására — feladták ősi magyar személyneveiket, és a keresztény hitvilág szentjeinek nevével ajándékozták meg gyermekeiket. A keresztelek alkalmával a keresztnévvel együtt a gyermek „védőszentet is nyert” a középkori keresztény világ általános szokása szerint. A vallásos szülő *József* nevű gyermekét Szent József pártfogásába ajánlotta, *Mária* nevű leányát pedig Szűz Mária oltalmába, ezzel is elősegítve gyermeke beilleszkedését az adott társadalomba. A keresztnév megválasztásával eszményképet, életprogramot is adhattak gyermekeiknek a névadó szülők, de inkább védelmet vártak a védőszentektől, hiszen a legtöbb szent mártíromságot szenvedett; ilyen életprogramot, sorsot viszont egyetlen anya sem szán gyermekének. Amikor megerősödött a harmadik rend, a polgárság, a kereszt-

névadást sokaknál már inkább a kikristályosodott szokásrend diktálta. Lassan megjelentek azok a keresztnévek is, amelyeknek nincsenek már „égi viselőik”. A nemzeti tudat erősödése is segítette az újfajta magyar nevek elterjedését. A magyar irodalom és a nemzeti történelem hatására egyre gyakoribb lett a magyarnak tartott *Attila, Árpád, Csaba, Ildikó, Csilla, Tünde* stb. fajta keresztnév.

Jó pár évtizede még nagy szokás volt az, hogy az újszülöttet a legtehetősebb, legtekintélyesebb nagyszülő, nagybácsi, keresztszülő vagy éppen a „kenyéradó gazda” nevére kereszteltessék — nyilván azzal a jól felfogható szándékkal, hogy a kicsi jobban elnyerje a nevet viselő nagyok szeretetét és oltalmazó pártfogását. Az is szokás volt, hogy az elsőszülöttek saját szülei keresztnéveit örököljék.

Más névadásokban az a szülői vágy jutott kifejezésre, hogy gyermeke hasonlónvá váljék ahhoz a szerencsés sorsú vagy nagyrebecsült személyhez, aki után a nevet kapta. Ez a névadási szempont maig is nagyon erős. Már a születés előtt ösztönösen „beprogramozzák” gyermekeikbe a nevekben is megtestesülő eszményképet, aki egyébként élhet a családon, nemzetségen, baráti körön vagy lakóhelyen belül, és személyesen is jól ismerhetik. Ilyenkor a névadást sugalmazó eszményt nemcsak tisztelik, de szeretik is a névadásra készülőket.

De „az ihlető” lehet olyan híres ember is, akit személyesen nem ismernek, például előnyös testi és lelki tulajdonságokkal rendelkező sikeres filmszínész, mitológiai, bibliai, történelmi, irodalmi hős, művész, tudós stb.

Ezt az ősi és örök szülői vágyat ellenpéldákkal is igazolhatjuk, például egy-egy kisebb közösségen (falun stb.) belül csak öregeb bnévrokonai vannak az adott közösség legelesettebb tagjainak, mondjuk „a falu bolondjainak”.

A neveknek maig is van bizonyos mágiájuk, ha így jobban tetszik: még megfajtetlen titkuk. Hiszen mindenképpen nevekként élnek bennünk az általunk szeretett és nem szeretett emberek. Csupán *é d e s a n y á n k* és *é d e s a p á n k* a kivétel, őket — remélhetőleg még sokáig és sokan — a fenti két szép magyar szóval őrizzük, de már a saját gyermekeink is nevekként élnek tudatunkban. Másrészt — a kapott névvel mindnyájan azonosulunk is, viseljük, szeretve vagy nem szeretve a bölcsőtől a koporsóig, és utána is csak nevünkben élünk — amíg élünk.

8. A *c s a l á d n e v e k* abszolút győztese a *Magyar* név. Kellemes meglepetés ez. Ennél magyarabb családi nevet valóban nem találhatunk. De a felmérés a *l e g s z e b b* magyar neveket kutatta. Miért szép a *Magyar* név? Szép a szó tartalma, jelentése, hiszen saját népünket jelöljük vele. Örömmel olvassuk az ilyen indokolásokat, mert ezek azt igazolják, hogy fiatalságunk megvallja és szépnek is tartja magyarságát. Ha pedig arra is gondolunk, hogy az ősi *magy* és *eri* szavak összetételéből alakult *magyar* szavunk kétszeresen is embert jelent, akkor látjuk, hogy magyarságunk és emberségünk nemes ötvözetét fejezi ki ez a főnév.

Formai szempontból legősibb hangtani törvényeinknek megfelelően egy-nemű mély magánhangzókat ölel az ettől férfias keménységgel zengő három zöngés mássalhangzó.

De lássuk a legtanulságosabb kimutatást!

H) táblázat: 200 nyilatkozó = 200 név = 100%; 1% = 2 fő

Helyezés	A legszebbnek vallott					
	családi név	%	férfinév	%	női név	%
I.	<i>Magyar</i>	7,5	<i>Zoltán</i>	10,5	<i>Mária</i>	7,5
II.	<i>Kovács</i>	7	<i>Attila</i>	9,5	<i>Zsuzsanna</i>	6
III.	<i>Nagy</i>	6,5	<i>Tamás</i>	8,5	<i>Krisztina</i>	5
IV.	<i>Molnár</i> <i>Szabó</i>	3,5	<i>László</i>	6	<i>Anita</i>	4,5
V.	<i>Szécsényi</i>	2,5	<i>István</i>	5,5	<i>Andrea</i>	3,5
VI.	<i>Fazekas</i> <i>Kárpáti</i> <i>Kiss</i> <i>Tóth</i>	1,5–1,5	<i>János</i>	5	<i>Anna</i> <i>Erzsébet</i> <i>Katalin</i>	3–3
VII.	<i>Faragó</i> <i>Kazinczi</i> <i>Székely stb.</i>	1–1	<i>Árpád</i> <i>Péter</i> <i>Zsolt</i>	3,5–3,5	<i>Ágnes</i> <i>Ildikó</i> <i>Monika</i>	2,5–2,5
VIII.	—	—	<i>Ádám</i> <i>András</i> <i>Gábor</i>	3–3	<i>Erika</i> <i>Éva</i> <i>Júlia</i> <i>Hajnalka</i> <i>Beáta</i> <i>Edina</i> <i>Enikő</i> <i>Ilona</i>	2–2

I–VIII.: 12 férfinév = 129 szavazat; 19 női név = 118 szavazat

Ismét feltűnően sok foglalkozást jelentő főnév került a legszebbeknek tartott magyar családi nevek közé (Salgótarjánban is így történt korábbi felmérésünk során) *Kovács*, *Fazekas*, *Molnár*, *Szabó*, *Faragó*. E szépnek vallott nevek a jövőben még valószínűleg jobban megszépülnek és egyre romantikusabbakká válnak, hiszen gyermekeink tudatában és képzeletében lassan a letűnt idők aranykodéba vesznek a valamikor ilyen foglalkozást űző mesterek.

A *Nagy* és *Kiss* nevek ismétlődően előkelő helyezése kissé rejtélyes, hiszen a *Nagy* névvel kapcsolatban már 1967-es írásomban is kifejtettem, hogy a történelem „Nagy”-jai: *Nagy Sándor*, *Nagy Lajos*, *Nagy Péter* stb. legfeljebb tudatuk legmélyéről motiválhatták valamelyest őket. Hogy a nagy elterjedtségű nevek gyakorisága nem eredményez feltétlenül elszűrkölést, ezt most is igazolja a *Kiss* névvel azonos rangsorolású *Tóth* nevünk is. Az indoklások utóbbi hétköznapi neveinket éppen egyszerűségük miatt dicsérik, és arról is írnak, hogy az ilyen rövid családi nevekhez könnyű sok szép utónevet találni.

A *Szécsényi*, *Kárpáti*, *Kazinczi*-féle neveket általában mindenki szépnek tartja; talán arra is érdemes figyelni, hogy ezek az általában *i* hangra végződő történelmi nevek — éppen hosszabb szótagszámaik miatt — rövidebb keresztneveket vonzanak.

A *Székely* név szépségét jelentéstartalmán kívül az írott hangalak (betűsor) szépségével is indokolták.

A szép magyar családi nevek I—V. kategóriájára 61 szavazat esett, ez a nyilatkozók 30,5%-a, tehát ezt a rangsorolást komolyan kell vennünk, annál is inkább, mert az 1966-os felmérés eredményeivel is egyezik. A VI—VII. kategóriában szerepelő neveken kívül akad még néhány olyan név, amelyre két-két szavazat esett: *Esztergályos*, *Kormos*, *Rózsa*, *Eszterházy*, *Litkey*, *Szentmártoni* stb. A szavazatok többsége (közel 55%-a) azonban olyan családnevet vallott a legszebbnek, amelyre csak egyetlen voks jutott. Például 50 gimnazista leányból 40 negyvenféle családi nevet jelölt meg, az 50 fiúból pedig 37 választott egyedi módon. Most a budai gimnazisták, 1966-ban pedig a salgótarjáni felnőtt férfiak jelöltek meg több családi nevet, a salgótarjáni és dunakeszi nyolcadikosok kevesebb néven osztottak; az idősebbek több családnévvel találkoztak, így választási lehetőségük bővebb volt. A szépnek vallott családi nevek száma azonban mindenképpen meghaladja a választott keresztnévek számát. Mindez családneveink szinte felmérhetetlenül nagy gazdagságára utal.

A nem rangsorolt nevek közötti tallózás is sok örömet szerez: izelítőül soroljunk fel néhányat az egyszerűnek tűnő és a választékosabban hangzó nevek közül: *Arany*, *Bálint*, *Csillag*, *Gulyás*, *Kollár*, *Kisgergely*, *Kurucz*, *Madarász*, *Vajda*, *Virág*; *Gálfalvi*, *Győrfi*, *Lendvai*, *Szigligeti*, *Vásárhelyi*, *Baradlay*, *Báthory*, *Ferenczy*, *Kiss—Turay*, *Vörösmarty*.

A tizennyolc évesek közül 27, a tizenhét évesek közül 42 *i*-re vagy *y*-ra végződő családi nevet tart a legszebbnek; a kétszáz nyilatkozóból 69! A salgótarjáni felméréssel megegyezően újból megállapíthatjuk, hogy a szépnek tartott magyar családnevek gyakran végződnek *i*-hangra.

A kérdőíveken olvasható *miért?*-ekre adott válaszok többsége a családnevekkel kapcsolatos. Ezek arról győznek meg, hogy a családi nevek mégsem veszítették el eredeti jelentéstartalmukat, nem kép és képzet nélküli fogalmak (szavak) csupán. Tudatunkban — harmadlagos hangsúllyal ugyan — de következetesen megjelenik a családi névvel megnevezett személy nevének eredeti jelentése is. Természetesen csak akkor, ha ismerjük az adott szó jelentését. De ha nem ismernénk, akkor is jelentkezik a szó hangulatfestő hatása; és már csak ezek miatt sem mindegy, hogy milyen nevet viselünk.

Összegezeként is megállapítható tehát, hogy a családneveknél is fontos a jól tagolható hangalak, a jó hangzás, bár talán fontosabb a szó eredeti jelentése, és a szépnek vallott név híres vagy nem is híres viselőinek emberi nagysága, vonzó személyisége.

A férfi keresztnévek győztese 21 szavazattal a *Zoltán*. Ugyanezt a nevet vallották a legszebbnek Salgótarjánban is. Ráadásul a kérdőíveket most kitöltő fiúk közül is a *Zoltán* névreanyakönyvezték a legtöbbet. Honnan ez az egyértelmű varázs? A ma élő Zoltánok valóban ennyire vonzó és sikeres férfiak lennének? Nagy „névadóik”: *Zoltán fejedelem* (Árpád fia), valamint a Jókai teremtette *Kárpáthy Zoltán*, továbbá *Kodály Zoltán* ragyogó személyiségek, igazán nemes eszményképek. De felmérhető volt a Rádió kedves és hasznos névnapi köszöntőinek hatása is. Reggeli névmagyarázataikból sokan ismerik e „fejedelem” jelentésű szavunk *szultán* főnévvel való rokonságát is, és a Zoltánok nevük ilyen jelentésére is büszkéek. Bár ezek az inkább ösztönös motivációk csak másodlagosak a szép férfinevek rangsorolásában.

A *Zoltán* szó varázsa a hozzákapcsolódó asszociációk nélkül is hat; e név muzsikája megejtő, a mélyhegedők zsongásával zeng a *Zoltán* szó zöngés *z*-je, *l*-je, *n*-je. És a mély hangrendű szó szépségét csak fokozza az egyetlen zöngétlen *t* tiszta pendülése.

Az *Attila* név az 1965-ös felmérés győztese volt, de most is megtartotta az előkelő második helyet. Történelemkönyveinkből tanulóink jól tudják ugyan, hogy a hun és magyar valójában nem „két egytestvér”, de azért *Attila* király a gót *atta* ('atya') szó egykori birtokosa mégis a mi „szeretett apácskánk” marad; természetesen *József Attila* is tekintélyes „névadó szülő”. Mégis — e név szépségére is — elsősorban a hangalak kellemes csengése miatt szavaztak a fiúk és leányok. A szó hangtani varázsának titka kétségtől a két azonos mély magánhangzó közül kedvesen előugró magas *i* hang. (Ugyanez a játékos hangritmus ragadta meg 1966-ban az *Anitát* legszebbnek kikiáltó salgótarjáni lányokat is.) Az *a-i-a* a kellemes hangzás általános érvényű hangtani (zenei) eleme, nyelvünk gazdagon él is vele, különösen becézgető szóalakjaikban gyakori.

Az *Attila* és *Atilla* szóalak egyaránt él nyelvünkben. Utónévkönyvünk az elsőt ajánlja, a másodikat elfogadhatónak tartja. Írásban inkább az első alak használatos, élőbeszédben azonban szinte kizárólagos az *Atilla* ejtés. És abban tiszta képzésű foghangunk, a *t* elegánsan felröptíti felső nyelvállású *i* hangunkat, hogy a hosszú zöngés *ll* szárnyán méltóságteljesen leereszkedhessék a kezdő magánhangzóra, az ajakkerítéses alsó nyelvállású *a*-ra. Nyelvünk alapdallamának (hangsúlyának és hangletetésének) megfelelően általában az első szótag a legnyomatékosabb és legmagasabb. Nyelvünk zenei törvényeinek ilyen kedves „kijátszása” azonban nagyon is él anyanyelvünkben. Gondoljunk csak beceneveinkre és arra a beszédhelyzetre, amelyben hazakiáltjuk kisgyermekünket: *Anita, Katika, Sanyika, Lacika!* stb.

A *Tamás* név 1966-ban a negyedik volt, most a harmadik helyet foglalja el a szép magyar férfinevek rangsorában. Minden bizonnyal megérdemelten, hiszen gyakoriságában is második. Nekem mégsem tetszik túlságosan. Talán régies gondolkodásmód, másféle közízlés, korábbi névdivat vagy másfajta dallamvilág befolyásol? A szó dallamával lenne baj? A magánhangzókkal aligha lehet, hiszen a *Balázs* szó számomra egészen dallamos. A *Tamás* szóba azonban már nem érzem ilyen kellemesnek a szókezdő *t* és a szózáró *s* hangot: egy kicsit hideg és keményen sziszeg. Bár a nyilatkozó diákok éppen a *Tamás* névvel kapcsolatban írták meg, hogy sokféleképpen becézhető, a *Tomi* és a *Toncsi* valóban másképpen hat rám is; Utónévkönyvünk pedig tényleg 16 becenevet sorol fel, közöttük kissé meghökkentőeket is: *Tama, Tamuca, Tanca* stb. A hangalak önmagában nem igazolja idegenkedésemet. Hol és mikor találok kellemetlen Tamásokkal? A bibliában Krisztus öt sebében kételkedő *hitetlen Tamás*-sal, a történelemben pedig *Bakócz Tamás*-sal — a jobbágyfiúból lett magyar pápajelölttel. A bibliai és történelmi előfordulás már önmagában is nemes patinát, jó csengést ad a neveknek. Diáktársaim és munkatársaim között sem találok kellemetlenkedő Tamást. A színész *Major Tamás*, a tudós *Ungvári Tamás*? Mindkettő nagy tehetségű, rokonszenves ember. Igen, Esztergom! *Szent Tamás* kopár dombján laktak a város szegényei. De a hegyecske felénk a kedvesebbik, szebbik oldalát mutatta a kicsi kápolnával és sétáló diáklányokat rejtő zöld gyalogösvényeivel. Különben is, a *Tamási* mint családi név már előkerült egyszer az 1966-os felmérésben; az akkor még neveivel is szuggeráló tévékultusz eredményeként éppen a *Tamási Eszter* nevet vallották a legszebb teljes magyar névnek a leányok. Az a tény, hogy akkor még a tv volt leányaink álmainak netovábbja, nem lelkesített ugyan túlságosan, ám a *Tamási* névvel — márcsak dallama miatt is: *a-á-i* — szépen megbékéltem. Lehet, hogy most meg *Vitray Tamás* neve hatna? Rám

(kellemetlenül) semmiképpen; de a *Tamás* névre szavazók indokolásai sem utalnak arra, hogy a szép nevek rangsorolásában akár a tévések, akár műsoraik befolyásolnák manapság a kérdőívek kitöltőit.

Kisgyermekkoromban kell keresnem nevekkal kapcsolatos érzéseim forrásait. Bizony, névesztétikai felfogásunk szubjektívitása, esetleges egyedi jellege is első élményeink, érzéseink mély kútjaiból táplálkozik. Családi névként találkoztam először szülőföldemen a *Tamás* névvel. Egy szerencsétlen család három nyomorék gyermeke viselte ezt a nevet: az egyik púpos volt, a másik „vitustáncos”, a harmadik gyengeelméjű. Hát innen való kellemetlen névasszociációm. Elnézést kérek a *Tamás* nevet joggal szépnek tartóktól; de így talán sikerült megmutatni, hogy a nevekhez tapadó szubjektív élmények és érzések mennyire befolyásolhatják a legszebb nevekről kialakult nézeteinket, véleményünket.

A szélesebb körű vizsgálat és a kapott számok mérhető törvénye mégis megbízhatóan eligazít, mert az egyedi, az esetleges mellett megmutatja, feltárja a tipikust, az általános érvényűt.

Örökszép (?) nevek következnek: *István, László, János*. Nemzeti történelmünk nagyjai: *Szent István, Szent László, Hunyadi János* — igazán alkalmasak arra, hogy e nevek pozitív érzelmetöltettel tovább éljenek. Rangsorolásuk szintén meggyőző azonosságot mutat az 1966-os és az 1978-as felmérésekkel. *István* — A szó vegyes hangrendű. Kimondásakor világosan érvényesülő hangtani logikával esik le a dallam a magas *i*-ről a mély *á*-ra. Ereszkedő dallamát még fokozza az első szótagban fénylő két zöngétlen és a másodikban felzengő két zöngés hang.

László szavunk hanglejtése is kellemesen eső, a két szótagkezdő zöngés *l* és a két hosszú és mély magánhangzó hangtani ritmikáját könnyed eleganciával köti össze a zöngétlen *sz*.

A legszebbnek tartott 12 férfinévre 129 szavazat esett. De a nyolc kategóriából kizszoruló nevekre is elég sok szavazat esik; 5—5 a *Dániel, Krisztián és Gergely* névre, 4—4 a *Ferenc, József és Tibor* nevekre; a *Csaba, Sándor és Viktor* nevekre is voksoltak hárman-hárman. Két-két nyilatkozó a következő nevekre szavaz: *Dávid, Endre, György, Imre, Márton, Mátyás, Miklós, Zsigmond*. Az eddig előforduló 29 névre már 181 szavazat jut. Csupán tizenkilencen vannak egyedül választásukkal; ők ezeket a keresztneveket vallják a legszebbeknek: *Ábel, Ákos, Antal, Bálint, Bendegúz, Benedek, Csanád, Gerő, Géza, Gyula, Henrik, Jácint, Károly, Kristóf, Kornél, Lajos, Norbert, Tonuzóba*.

Mindössze 48 tehát a szépnek vallott férfinevek száma. A Magyar utónévkönyv hatására sem igen számíthatunk a férfi keresztnévek mennyiségének jelentős növekedésére. Egyébként csupán a Tonuzóbát választó fiú döntése árulkodik utónévkönyvünk ismeretéről, ő anyyira szereti a ritka neveket, hogy sikerült női névvel is meghökkentenie, az ugyanis nem más, mint *Eulália*. Választásait jól indokolta: „*Tonuzóba* — kemény hangzású, dübörgő név — *Eulália* — lány, nőies név.” Ez tökéletes telitalálat, ugyanis e szavak eredeti jelentése ez: *Eulália* 'jól, szépen, ékesen beszélő'; *Tonuzóba* 'vadkan-apa'. De azért Gyuri barátunk fia minden bizonnyal szelídebb nevet kap majd, és leánya neve sem hangzik majd ilyen ékesen.

A női nevek rangsorolásának értékelése adja az utolsó lehetőséget arra, hogy bepillantunk a száz fiú és a száz leány vallomásába, és arra is, hogy megfejtjük a legszebbeknek vallott magyar nevek titkát.

A vezetékneveket illetően a *Magyar* családi névvel megtalálták a valóban legszebb magyar családnevet. A legszebb férfinévről hozott ítéletük is teljesen meggyőző. A legszebb női név szerintük a *Mária*.

Melegség, fény, szépség és szeretet árad e máig is megfejthetetlen jelentésű héber eredetű szóból. Templomi orgonazúgás, ünnepi harangszó, csodálatos ária — *Mária!* Szinte látjuk és tapintjuk a világhírű festőóriások madonáinak meleg bársonyát, az aranyló napfényben örvendő piros és zöld színeket — amelyeken át-átvillog a fájdalom anyaság megrendítő kékje is. . . És saját édesanyánkra kell gondolnunk, aki talán már nincs is közöttünk. Megrendítően egyszerű több *Mária* nevet választó diákunk indokolása is: — Miért tartod a legszebb női névnek? „Mert édesanyám neve.” De vallanak bibliai és művészettörténeti élményeikről is.

Megjegyzéseiket olvasva rájövünk, hogy névesztétikai kutatásunk valójában többet adott annál, amit vártunk, ugyanis korunk és ifjúságunk lelkébe sikerült így bepillantnunk. Sok évszázados neveink egyértelmű izzása kiegészül a lassan egésze álló vallomástöredékekkel, és rádöbbenünk, hogy felmérésünk tapasztalatanyaga nagyon is szinkronban van népművésztünk megőrzésének nemes szándékával.

De vajon magyarnak mondhatók-e a *Mária*-féle nevek? A *Mesebeli János* név magyarságából levon-e bármit is az a tény, hogy a héber *Johanan* latinos *Johannes* alakjából rövidült? A *Hannes, Jean, John, Jovan, Ivanos* stb. nevek hosszú sorába tökéletesen beillő *János* az egyedül lehetséges magyar szóalak. Nyelvünk saját törvényei szerint úgy tettük igazán magyarrá, hogy közben senkitől semmit nem vettünk el. Legtöbb magyar keresztnevünk így lett magyarrá; tehát nem az egyetemességen kívül, s nem is azon felül valljuk felmérésünkben a legszebbeknek és a legmagyarabbaknak őket. Így vált a mi *Máriánk* hangsora, hangsúlya, dallama, hangszíne és hangulata sajátosan magyarrá.

A zsongítóan muzsikáló és lilomot jelentő *Zsuzsanna* név kettős alakban szerepel a kérdőíveken, de a *Zsuzsa* formát írók is barnásbársony színű *Zsuzsanna* nevünk becenevének tartják a magyar, rövidülés útján született *Zsuzsa* nevet.

Meggondolandó, hogy helyes-e a Magyar utónévkönyv azon tendenciája, amellyel szaporítani igyekszik az anyakönyvezhető utóneveket, és sietteti egyes becenevek önállóságát; például: *Mária* — *Mariann, Marianna, Marica, Marietta, Marika, Marinella, Marinetta, Marion, Marióra, Marita*; *Katalin* — *Kata, Katinka, Kató* stb. Lehet, hogy ajánlataival „segíti” a szülők névválasztását, de a név viselője így szegényebb lesz! Akit *Katalin* névre anyakönyveztek, az teljes joggal viselheti kicsi korában (de később is!) a *Katinka* becenevet, lehet okos *Kata* és lírai vallomásokra ihlető kis *Kató* is, de nem tudom, hogy egy *Katinka* névre anyakönyvezett nyugdíjas örül-e hivatalos nevének. A Magyar utónévkönyvet nem is keresztneveink számának mindenképpen való növelése érdekében ajánlanám a névadók figyelmébe — noha a régi személynévek felélesztése nagyon nemes gondolat —, hanem azokért az igen hasznos tanácsokért, amelyeket utónévkönyvünk bevezetője tartalmaz.

Az újra divatba jövő (?) *Krisztina* név harmadik helyezését már nehezebb megindokolni. A szó eredeti jelentését ('Krisztus követője, keresztény') nemigen ismerik. Hangalakjából ugyan kihallok bizonyos játékos és rubintos csengést, zöngétlen ínyhangunkat, a fényes *k*-t szerencsésen követi kellemes pergésű a jakhangunk, az *r* (nélküle a szó elviselhetetlen lenne); a *-tina* végződés

viszont igazán kedves. A mássalhangzók oldják fel e szó kicsit csúfolódó magánhangzórítmusát: *i—i—a*, amelynél természetesen szebb és ünnepélyesebb a *Mária* szó *á—i—a* ritmusa.

Az ezúttal is rangos helyre került *Anita* *a—i—a* ritmusa is tisztább, és ettől az *Anita* szó latinás csengésű, bár a csillogása kicsit hamisas rózsaszín. Mindenesetre most is tetszetős hangalakja miatt került a legszebbek közé; *Anita Ekberg* névsugalmazó egyéniségére a pesti és dunakeszi rangsorolók már nem hivatkoznak.

Az *Andrea* név már tompább fényű, de nemesen pasztellszínű. Becézett alakjában szintén ott bújkál a kedves *a—i—a* (*Andriska*). És az a huncutkás lehetőség, hogy az így becézett leány fiúnevet visel, csak fokozza a fiúsan viselkedni is szerető leányok között e név népszerűségét. A szép neveket rangsoroló diákok mindig számoltak a választott név becézési lehetőségeivel is. Az *Andrea* és *Krisztina* nevek előkelő rangsorolását elősegítette az a tény, hogy a felmérést végző közösségekben kevés az ilyen neveket viselő leány.

Legtöbben az *Agnes*, *Ildikó* és *Éva* nevekre hallgatnak, éppen azért e gyakori nevek a rangsorban csak a VII—VIII. kategóriákban kaptak helyet. Ugyanakkor a *Mária* és *Zsuzsanna* neveknek nem ártott a gyakoriság sem, hiszen viszonylag sok az ilyen nevű a nyilatkozó közösségekben is.

A szépnek vallott női nevek színskálája jóval tarkább, nem annyira meggyőzően egységes, mint a férfineveké. A 19. táblázatbeli női névre 118 szavazat jut.

Három-három fiatal az alábbi neveket tartja a legszebbnek: *Adrienn*, *Brigitta*, *Csilla*, *Edit*, *Emese*, *Eszter*, *Magdolna*, *Orsolya*, *Szilvia*. 2—2 szavazatot kapott 11 név: *Anikó*, *Aranka*, *Gabriella*, *Henrietta*, *Judit*, *Kinga*, *Margit*, *Piroska*, *Tünde*, *Viktória*, *Zita*.

Az eddig felsorolt 39 név 167 tanulónak tetszik. Harminchárman azonban más neveket választottak: *Ágota*, *Aliz*, *Angéla*, *Angelika*, *Annamária*, *Bettina*, *Blanka*, *Borbála*, *Daniella*, *Diána*, *Dorotti*, *Emerencia*, *Emőke*, *Etelka*, *Eulália*, *Gyöngyi*, *Gyöngyvér*, *Hedvig*, *Izabella*, *Karolina*, *Lina*, *Mariann*, *Melinda*, *Nikoletta*, *Noémi*, *Rita*, *Réka*, *Timea*, *Valéria*, *Virág*, *Viola*, *Zsófia*.

A szépnek tartott férfinevek száma 48, a női nevéké 72. Úgy látszik, neveikkel sem szeretnek túl gyakran szembetalálkozni a hölgyek. Ez a végeredmény a fiúk és leányok együttes rangsorolásából született. A gazdagabb színesebb névválasztást tehát a férfiak is „elvárják” a női nemtől. De azt se feledjük, hogy a szép férfinevek szolidabb rangsora is a fiúk és leányok összegezett vallomásából adódott.

Férfineveink nemesen tompa fénye és színe, valamint női neveink fényesebb, gazdagabb csillogása azonos ízlésbeli felfogásból születik, és nemektől független, egységes névesztétikát tükröz.

A helyezést elért 19 női névből 16 háromszótagos, a hosszabb keresztnév tehát női neveink jellemzője.

A fizikai és szellemi pályákra készülők névválasztásának összehasonlítására megvizsgáltam az I—II. helyezésű nevekre szavazók adatait. A hat névre 96 szavazat jut; közel 50%! A szavazók közül 59 szellemi, 37 fizikai munkakörben szeretne dolgozni. A *Mária*, *Zsuzsanna* és *Kovács* neveket választóknak a fele, a *Zoltán*, *Attila* és *Magyar* nevekre szavazóknak pedig a nagyobbik része szellemi munkára készül. Ők vannak túlsúlyban a többi névkategóriákat illetően is. Ennek az a magyarázata, hogy a gimnazisták szinte mind szellemi munkások szeretnének lenni, de erről álmodik a nyolcadikosok jó

40%-a is. A tüzetes összevetés tanulsága azonban itt is világos, nincs lényeges különbség a fizikai és szellemi pályákra készülő fiatalok nevekről vallott véleményében.

Nem volna érdektelen a győztes nevek alaposabb hangtani vizsgálata sem. Itt azonban elégedjünk meg annyival, hogy az I—III. kategóriába rangsorolt kilenc magyar névben mindössze öt magánhangzó fordul elő: az *a* tízszer, az *á* és *i* négyszer, az *o* kétszer, az *u* hang pedig egyszer. Teljesen hiányzik az *e*, *é*, *í*, *ó*, *ú*, *ő*, *ö*, *ü*, *ű*. Az előforduló 13 mássalhangzó közül az *n* és *t* a leggyakoribb.

A felmérés végeredményeként — a győztes nevekből — megszületik a legszebb t e l j e s magyar férfinév és női név: a *Magyar Zoltán* és *Magyar Mária*. Örömmel vesszük tudomásul ezt a meggyőző ítéletet.

9. Az 1965-ös, 1966-os és 1978-as felmérések feldolgozott anyagának birtokában talán most már megkísérelhetünk megfogalmazni néhány névésztétikai törvényszerűséget.

1. A magyar nevek szépségéről általában nem megfogalmazott nézeteink vallanak, hanem tényleges névadási gyakorlatunk. Ha azonban neveinkre irányítjuk figyelmünket, akkor mindnyájan képesek vagyunk szép neveink tudatos rangsorolására, sőt választásaink megindokolására is. A választások és indoklások azonosságokat mutatnak, ezek az azonosságok statisztikailag is összegezhetőek, így bizonyos nyelvi és lélektani általánosítások is megállíthatók. Ezek a törvényszerűségek természetesen nem kizárólagosak, de (számszerűségükkel is) megmutatják az uralkodó irányvonalakat és a többségi jelleget. A felmérés adatainak mélyebb megértéséhez azonban legalább annyira szükséges meleg szív, mint a hűvös ész.

2. Szép magyar neveink általános és elsődleges ismérve a kellemes hangalak: a hangok sorának zenei hatásából eredő dallamosság, a szó jó csengése.

3. Jelentősen befolyásolja neveink szépségét szavaink hangfestő, hangulatteremtő ereje is. Ennek jelenlétét nem mindig ismerjük fel, de hangulatfestő hatása alól nem vonhatjuk ki magunkat. (Ismerjük-e eléggé nyelvünk hangulatfestő jelenségét? Talán nemcsak mozgást és tulajdonságot érzékeltet, és nemcsak egyes igéink és melléknéveink sajátja! Valószínűleg jóval általánosabb ez a nyelvi jelenség. Meg kellene kísérelni anyanyelvünk hangfestő szerepének mélyebb megértését.)

De szavaink és neveink sokak által felismert színhatásának feltárására is gondolnunk kellene!

4. Írásos formájában a neveket alkotó betűsor szemléleti képe is okozhat kellemes vagy kellemetlen hangulatot.

5. Nagyon fontos jellemzője a szép magyar neveknél a pozitív jelentés-tartalom. Különösen azoknál a családi neveknél, amelyeknek eredeti jelentése könnyen felismerhető. De keresztnéveink sem tekinthetők már jelentés (kép és képzet) nélküli utóneveknek. Legalábbis általános érvennyel nem. (Talán a Rádió sok éves névnapi köszöntőinek eredménye ez, ugyanis reggeli üdvözléteik névismertető funkcióként is hatnak.)

6. A teljes magyar nevek szépségét egyébként ősidők óta — ösztönösen vagy tudatosan — de ténylegesen alakítgatják, formálgatják a születendő gyermekeik számára nevet kereső szülők, amikor is az adott családi név és az adandó keresztnév kellemes együtthangzását próbálgatják. A mindnyájunkban élő népköltészet is segít abban, hogy rátaláljunk a két név szerencsés

ritmikájára, vagy a kezdőhangok, illetve záró szótagok rímes összecsengésére. A leginkább ösztönösen felcsillanó rímek nem szükségszerű feltételei a nevek jó hangzásának, de jól szolgálhatják a név muzsikáját. Miközben a számításba vett nevek formai szépségeit kóstolgatják a névadásra készülők, halványan feltűnik lelki szemeik előtt a választott név híres viselőinek eszményi nagysága, de ennél valószínűbben látják a kérdéses nevek általuk személyesen ismert hordozóit; és méregetni is kezdik az esetleges „névrokonok” testi és lelki tulajdonságait, valamint azok személyes sorsát.

7. A kellemes hangalak és a kedvező jelentéstartalom mellett mindenkire hat még egy rejtett belső tényező is. Ez teljesen szubjektív, épp ezért a szép nevekről alkotott ítélet akár teljesen egyedi is lehet. Ugyanis a különböző nevekhez (még inkább azok viselőihez) ezernyi kapcsolat, viszony, élmény, emlék és érzelem tapadhat. Lehet, hogy csak tudat alatti befolyásolók ezek, de nevekről vallott ítéleteink elsődleges forrásaivá is válhatnak.

8. Felméréseink azt bizonyítják, hogy vannak „örökszép” nevek is, ezeknek nem árt neveink divatjának kedves hullámozása sem. Reméljük, hogy a magyar anyanyelvűek tizenötmillió családjának ösztönös szépérzéke és jó ízlése mindig biztosítani fogja névesztétikánk sok évszázados szép egyensúlyát.

Tóth Imre

Kommunikációs zavar a költészetben?

A cím után kérdőjelet tettem, mivel nézetem szerint nem bizonyos, hogy ami korunk kommunikációs zavarainak felismerése vagy sejtelve nyomán a költészetben megszületik, az egyszersmind magának a költészetnek is zavarai. A mai magyar költészet kétségtelenül érzékeli és kifejezi a kommunikációs válság következményeit. Ez a kommunikációs válság — a költészet körében — elsősorban a költői szereptudat megingását eredményezi. Messze már az a kor, amelyben a magyar költő „lángoszlopnak”, vatesznek és prófétának tudta magát. A mai magyar költő szorongva néz körül: vajon szüksége van-e munkájára a társadalomnak? Bizonytalanság fogja el, vajon üzenete eljut-e a másik emberhez, vajon sikerül-e dialógust kezdeményeznie, ahogy évezredek költészetének sikerült, midőn a költői szóra társadalmi cselekvés válaszolt. Avagy a költészet csupán monológ marad, sötét színpadon, üres nézőtér előtt? A magyar költő ma mindenekelelt ezzel a szorongató személyes gondnal küszködik.

Nem először a magyar költészet története során. Már Arany János az elnémulás kísértetével küzdött; „Tőlem ne várjon senki dalt” — írta Letészem a lantot című versében. Babits pedig a líra halálát jövendölte; „A líra elhal, néma ez a kor” — szölte a „Régen elzengtek Sappho napjai”-ban. A költészet sorsán töprengő gondolatok, a líra halálát mondó jövendölések azonban talán sohasem váltak oly általánossá, mint napjaink magyar költészetében. Juhász Ferenc szorongva kérdezi: „Mit tehet a költő?”, Nagy László „a versben bujdosik”, Weöres Sándor mitologikus költeménye, a Merülő Saturnus pedig már nemcsak a költészet bizonytalanná váló helyzetét festi le, hanem szinte azt az európai civilizációt is elbúcsúztatja, amelyben a költőnek és a költészetnek kitüntetett szerepe volt. „Legelőbb — olvassuk — a papot kergették el, az agancsos félrebeszélőt | deszkájáról ahonnan égbe röppent naponta —

bolond! — | és okosabb papokat válogattak; később a királyt, a védő | védtelent, és kardos királyokat fogadtak; aztán a bölcsőt, | hiszen van tudósunk elegendő; végül a költőt, | minek számlálja ujjait gagyogva? tódnak helyébe | a kívánalmak célszerű dalnokai megbízás szerint.”

A költő nemegyszer érzi munkáját korszerűtlennek, a társadalomban betöltött helyét bizonytalannak. A „gutenbergi galaxis” pusztulásának az a látomása, amelyet Marshall McLuhan írt le, mintha súlyosan nyomasztaná a magyar költők képzeletét is. Elsősorban mégsem az elektromagnetikus kommunikációs rendszerek terjedése kelt riadalmat, hanem az az olcsó kultúra s főként a hatására kialakuló igény, pontosabban igénytelenség, amelyet ezek a kommunikációs rendszerek tejesztenek. A költő szorongásait az okozza, hogy azok az írni-olvasni tudó emberek, akik valamikor az ő szavára hallgattak, most az úgynevezett „tömegkultúra” vonzásában keresik sorsuk magyarázatát vagy éppen a szabadulást e sors nehézségeitől. A költő olyan világban érzi magát, amelynek nincs szüksége költészetre, amellyel képtelen párbeszédet kezdeni. Mi más lenne ez, ha nem kommunikációs válság és zavar? Vannak költők, akik a lehető legszűkebb körre redukálják közlésigényüket, mint Pilinszky János, de megjelent irodalmunkban a hallgató költő is. Benjámin Lászlóra gondolok, aki valamikor egy korszak nevezetes énekese volt, hogy most egy másik korszak elnémult énekese legyen.

Talán van ennek a kommunikációs válságnak más okozója is. A mai magyar költő tapasztalni vél valamit, amit különben a modern nyelvelmélet és a modern költészet egy áramlata is felismer. Nevezetesen azt, hogy a hagyományos költői nyelv — s ebben az értelemben a Kassák-féle avantgarde is hagyományt jelent — részben kiüresedett esztétikailag. Úgy véli, hogy a klasszikus poétika követelményei szerint épülő vers, a hagyományos képalkotás, a rendezett nyelvi forma nagyrészt elveszítette értékét és jelentését, s a közhelyek, a mindenhová beépíthető nyelvi és poétikai panelek ócska-piacára került. Ez a felismerés vagy vélekedés nem kevés megdöbbenést okozott, s néhány költő esetében radikális változásokat eredményezett. Együtt járt ez a verstechnika, a grammatika, sőt a verselmélet és a költői szerepfogalom átalakításával. A létrejött kommunikációs zavart — különösen a fiatal költészet körében — vad kísérletek fejezik ki, nemegyszer azzal a szándékkal, hogy egyszerűen képet adjanak a kommunikációs válság ijesztő méreteiről. Ebben a szándékban mindazonáltal ott rejlik egy másik szándék: törekvés arra, hogy valamiképpen új módon létesüljön kapcsolat a költő és az olvasó között.

A kommunikációs válság mai magyar költői között — úgy gondolom — kiváltképpen Tandori Dezsőnek van szerepe. A „vers” hagyományos fogalma az ő kezén alaposan megváltozott. Tekervényes előadásokat olvasunk régi gombfocimérkőzésekről, egy kaktuszgyűjtemény alakulásáról, játékmackókról és az általuk rendezendő Nagy Koala Kártyabajnokságról. Vagy ellenkezőleg néhány szót, groteszk mondattöredéket, „koant”, amely a szemléleti és nyelvi képtelenségek különös rejtvényét adja. Máskor a nyelvtől idegen jelek: sakkállások, repülőjáratokat szemléltető diagramok, kitöltött totószelvény-változatok tolakodnak a versszöveg helyére. Az olvasó nemegyszer gyanakodni kezd: talán beugratják, talán a költő maga sem gondolja komolyan, amit papírra vet. Kétségtelen, hogy Tandori költészetében sok a játékoság, a nyelvi tréfa, az „épatírozó” ötlet. A szöveget avagy a különös szó- és jelkombinációt létrehívó szándék mégsem pusztán a tréfálkozás szándéka. Tandori költészete

inkább kísérleti telep, amely a modern vers kommunikációs zavaraiával s e zavarok elhárításával tesz változatos kísérleteket.

Ennek a kísérleti telepnek kezdetben a vers minél magasabb fokú elvonatkoztatásában voltak eredményei. A magyar nyelv rendkívül konkrét, sokkal gazdagabban jelöli a tárgyakat, dolgokat, cselekvéseket, mint az elvont fogalmakat. A nyugati nyelveknél erősebben él a képes beszéddel, még a gondolatokat is szereti metaforikus módon megjeleníteni. Költészetünk legnagyobb erőforrása ezért a képteremtő fantázia: a magyar költő szemléleti képekben vagy látomásokban szokott testet adni élményeinek és felismeréseinek. Tandori Dezső radikálisan szakított ezzel a hagyománnyal. Ahogy Vas István megállapította: „nagy és eredményes erőfeszítést tett a magyar nyelv elvonatkoztatására. Névmasok önállósításával, határozószók főnevesítésével és szinte meghatározatlanul leleményes módszerekkel egész új mondattant tud teremteni, mehökkentő és sohasem sejtett kapcsolatok, vonatkozások jelzésére.”

A kísérletezés következő szakaszán ellenkező irányú folyamat megy végbe. Tandori az elvonatkoztatás bűvészműtávkönyvei után a köznapi valóságot akarja rögzíteni. Mintha filmre vagy magnetofonszalagra venné életének, környezetének véletlenszerű rezdüléseit. Ötletesen, gyakran jóízű humorral hangzanak ezek a beszámolók. Tárgyi anyaguk bármi lehet: egy televízióban látott képsorozat, egy újságoldal, egy utcakép, akár a koalák és a kaktuszok „Közhelyszerűen léteünk; és mégis mennyi furcsaság történik velünk” — írja 1976-ban megjelent verseskötete — *A mennyezet és a padló* — fülszövegében magyarázat gyanánt.

A „közhelyszerű létezés” költői lenyomata már nemcsak a hagyományos költészet iránt érzett bizalmatlanságról tanúskodik. A költői alkotás és az alkotó személyiség iránti gyanakvásról is. Tandori úgy érzi, hogy az alkotás értéke és az alkotás mögött a költő személyisége végképp meghatározhatatlan. Nincsenek „versek”, legfeljebb „szövegek”, és nincs költő, legfeljebb egy nyájas fiatalember, aki a filmfelvevőgépek és magnetofonok előzékeny tárgyvilágosságával „megörökíti”, pontosabban, lejegyzí mindazt, ami történik vele. E vélekedés és magatartás nem ismeretlen a modern művészetben. Irányzatok és elméletek lépnek fel, amelyek szerint a „műalkotás” és a „használati tárgy” között nincs, vagy alig van különbség. Egy jégszekrény éppúgy lehet „műalkotás”, ahogy egy szobor, s egy alkalmi újságkivágás éppúgy lehet „vers”, ahogy egy klasszikus költemény. A művész feladata legfeljebb a „talált tárgyak” összegyűjtése, esetleg megtisztítása lehet.

A „talált tárgy”: a nyelv, illetve a felfedezni vélt kommunikációs csatorna „tisztogatása”, a költő szándéka szerint, mindenképpen korunk kommunikációs zavarainak megszüntetését vagy csökkentését próbálja elősegíteni. Tandori őszinte költő; ha arra a következtetésre jutott, hogy verset már nem lehet írni a régi módon, a költészetet vagy azt, amit költészet helyett csinál, ennek a szomorú felismerésnek a szolgálatába állítja. Műveiben a modern költő megváltozott szereptudatát, kulturális és nyelvi felfogását fejezi ki. Népszerűsége azt jelzi, hogy vállalkozását nem légüres térben folytatja, ellenkezőleg, értő közönségre talál. Sikere ezért egyszersmind a költészet sikere: a kommunikáció válságából, úgy tetszik, a vers is kiutat keres.

”Közismert”-e?

Nyáron, a Nyelvőr olvasása közben sem feledkezik meg a tanár a következő tanévről. Szepesy Gyula cikkének (Nyr. 104: 16—28) olvasásakor azon kaptam magam, hogy már gyűjtöm is, csoportosítom is mindazt a kérdést, megvitatandó témát, példát, amelyet fel akarok majd használni az egyetemi nyelvészeti oktatásban. Milyen legyen és milyen ne legyen a nyelvről kialakított szemléletünk? A nyelvről: nyelvi állapotról és mozgásról. A változásokról, ingadozásokról. Történeti és mai szempontú elemzésükről és értékelésükről. A nyelvhasználatról; irányíthatóságának módjáról, mértékéről. És ezenkívül: miféle körültekintésre van szükségünk, ha magunk beszélünk vagy írunk cikket nyelvi témáról? — Kérdéseim, válaszaim tehát így keletkeztek, de a cikkhez való hozzászólásként írtam le belőlük a következőket.

*

I. Új nyelvi formák terjedése; nyelvhelyességi megítélésük

I. Baj-e, ha új kifejezés mód van terjedőben?

Nem lehet baj: tudjuk, hogy a változás a nyelv életéhez tartozik. Jellemző rá.

Igaz; de ha az új jelenség „szemben áll” az addigi nyelvszokással?

Ennek alapján elítélendő? Megszüntetendő? A mi nyelvünkről szólva, rámondható, hogy „tehát magyartalan”?

Nyilvánvaló, hogy nem. Nem lenne új, ha nem lenne többé vagy kevésbé más, mint az eddigi, ha belesimulna a megszokottba. Ha egy ítélet megszűntetné, megszüntethetné az újak létét, mozdulatlaná merevíténé a nyelvet — ha lehetne élettelen egy élő nyelv. De a változás a nyelv életéhez tartozik.

Minden változás, mindegyik új jelenség jó, szükséges, hasznos?

Természetesen az egyes esetek értékelésekor sok szempontot figyelembe kell venni. E szempontokat megtaláljuk nyelv művelésünk elveiben, gyakorlatában, szakirodalmában. Sőt, olyan példákra is találunk, amelyek azt mutatják, hogy egykor okkal fölöslegesnek vagy helytelennek tartott nyelvi formák is később szükségessé és helyessé válhattak.

Nyelvszemléletünk tiltakozik tehát az olyan sommás állítás és ítéletkezés elfogadása ellen, mely a „nyelv vérkeringésébe” újabban — „mikor is szinte mindenki ír” — behatoló nyelvi formákról kijelenti, hogy „ellentétben állnak

az idők során kialakult nyelvszokással, tehát voltaképpen magyartalannak tekintendők” (Nyr. 104: 16; a továbbiakban a cikkekre utalva csak a lapszámot jelzem.)

2. Szemben állnak-e a nyelvhasználatban élő és az ajánlott szabályok?

Volt-e, van-e olyasmi, hogy leírt nyelvtan, megadott nyelvhelyességi szabály és élő nyelvhasználat nem fedi egymást?

Volt, van. Példákat kínál a nyelvészeti szakirodalom és mindennapi tapasztalatunk. Természetes ez, hisz a nyelv esetében is az „életrajz” írója csak követni és csak vázolni tudja az életet, s a legjobb „nevelő” is csak irányíthat a kívánatos út felé.

Mi a teendő, ha egy új nyelvi kifejezőmód jön létre, vagy egy ritka forma egyre gyakoribbá válik?

Akkor megvizsgálandó, hogy mit érdemes tenni: továbbterjedését elősegíteni vagy megnehezíteni. Lényeges szempont, hogy mennyire terjedt már el, a nyelv rendszerében és a nyelvet használók reflexeiben mennyire foglalt már helyet magának.

Ha például egy változásról a helyzetet felbecsülő, cikkét a jelenség feltárására szánó szerző azt állapítja meg, hogy „elburjánzott”, „terjedése aggasztó méreteket öltött”, már behatolt „a nyelv vérkeringésébe” stb., akkor ez igen sokat nyom a latban. És vajon nem önellentmondás-e, ha ugyanerről a változásról a szerző ugyanakkor azt is állítja, hogy ellentétben áll a nyelvszokással? Pusztán ez is meggondolkodtat bennünket arról, hogy valóban feltétlenül lenyesendő — lenyeshető — vadhajtás-e ez a változás. Elbizonytalanodásunk tovább fokozódhat, még mindig a szemléletet és nem a konkrét nyelvi kérdést vizsgálva, s nyelvhasználat és nyelvhelyesség problémájánál maradva. Mert nem újabb ellentmondás-e, ha ugyanazt a „döbbenetesen” terjedő nyelvi formát úgy értékeljük, róla elítélő véleményünk lévén, hogy nyelvhelyességi szabályunkba ütközik, ezért tűzzel-vassal irtani akarjuk, — viszont zászlónkon a jelszó ez: „Itt, amint látjuk, nem nyelvhelyességi szabályok állnak szemben az élő nyelvhasználattal” (16)?!

Az ellentmondásokat nyilván az oldhatja fel, ha a nyelv változó mi-voltára, a nyelvszokásra, sőt mozgására is tekintettel vagyunk; ha nem merev nyelvhelyességi szabályok felállítására törekszünk. Jobb, ha a meglevőket sem tartjuk mozdíthatatlannak, s szükség esetén meg is mozgathatjuk őket.

II. Elégséges-e — a nyelvi változások természetét ismerve — egy nyelvi forma terjedését egyetlen okkal (23) magyarázni? — S ennek az oknak helytelenítése alap lehet arra, hogy „kijavítsuk”: az egész mozgás megfékezésére törekedjünk?

A szóban forgó, a Nyr.-beli Szepeszy-cikk tárgyalta „új”, „kiagyalt”, „magyartalan” nyelvi jelenség: a befejezett melléknévi igenév állítmányi használata.

Lehetséges-e, hogy egy nagyon régen meglévő, időközben megritkult, módosult használatú nyelvi forma — már jó évszázada erősödő — terjedésének szinte kizárólagos oka egy egykori hibás nyelvhelyességi szabály, s így a jelenség nem más, mint a „régí nyelv művelésnek a mellékterméke” (17)?

Minden bizonynal emellett más tényezői is vannak egyre gyakoriabb használatának.

A fentiekkel kapcsolatban többféle, felhasználandó és megbeszélendő téma kínálkozik; általánosabbak is, konkrétak is. Ezek köréből valók a következők; — melyek különféleképp közelíthetők meg, például ilyen kérdések köré is csoportosulnak:

A tárgyalt jelenség mennyiben új; milyen előzmények továbbélése, ill. folytatása?

Terjedését

- mennyiben erősítik a nyelvtörténeti előzmények?
- milyen mai nyelvhasználatbeli tényezők segíthetik elő?
- milyen érvek ellenzik (ezek mennyire szólnak ellene)?

1. A befejezett melléknévi igenév a magyar nyelvnek ősi, alapnyelvig visszamenő eleme. És használjuk ma is.

A névszói állítmány használata a magyar nyelvnek ősi, alapnyelvig visszamenő sajátága. És megvan ma is.

Az igeneveket a névszók közé szokták sorolni; mindenesetre igei és névszói természetűek.

Igeneveket gyakran használtak állítmányul.

Állítmányi használatban mehetett végbe egykor az az átértékelődés, hogy (például a befejezett) melléknévi igenévből (múlt idejű) ragozott igealak lett (s a *-t* igenévképzőből a múlt idő *-t* jele is kialakult). Ezzel csökkent az igenév névszói állítmányi használatának gyakorisága, de nem szűnt meg.

Melléknévi igenevek — befejezettek is — állítmányi szerepben kora nyelvemlékeinktől kezdve adathatók.

Melléknévi igenévből, befejezettből is, sok esetben vált melléknév, főnév. Ezeket is — átmeneti fokban is! — használtuk, használjuk állítmányként. E névszók — gyakran még érezhetően igenévi alakok — használata kedvez újabb igenevek illetén szófajváltásának, ill. újabb igenevek állítmányi használatának.

Ez a folyamat tart ma is. És az esetek fölszaporodásával (melyben lehet szerepe a határozói igeneves szerkesztésmód kerülésének is), a — gyarapodó — példák hatására, analógiájára, tovább is erősödhet.

Például ilyen nyelvtörténeti témákat beszélnek meg egyetemi hallgatókkal a *cél adott*-féle szerkezetek vizsgálatakor.

Megbeszélendő itt természetesen másféle kérdés is. Nyilvánvaló, hogy egy nyelvi jelenség megítélésekor a „védőbeszéd” fontos érve lehet, ha az a jelenség nyelvünk történetéből már ismert, és ha változása beilleszkedik nyelvi változásaink sorába. Fontos érv ez, még akkor is, ha tudjuk, hogy épp a változások következtében új körülmények között zajlik ez az újabb változás. És elégséges is ez az érv a „felmentő ítélet”-hez? Önmagában kevés, hisz igen fontos másik szempontunk is van. Ez:

2. A mai nyelvhasználat mit veszíthet vele, mit nyerhet?

A) A befejezett melléknévi igenévi állítmány használata ellen Szepesytől hozott érvek közül nézzünk meg most egyet-kettőt, úgy, hogy milyen kérdésekről érdemes beszélgetni ezek kapcsán.

Például: „Elmossa számos nyelvi eszközünk . . . funkcióit”, „Megrontja az emberek nyelvérzékét” (19). — Megbeszélésre érdemes kérdés: Nem ez lenne az első jelenség a nyelvek és nyelvünk történetében, amikor jelek és funkciók kapcsolata fellazul, a használat változik, ingadozások, bizonytalanságok következnek — majd pedig ezt a „nyelvérzék” észreveszi, kihasználja, felhasználja: s új funkciók kapcsolódnak a régi jelhez stb. stb. (Jó feladat lehet: ilyen jelenségek gyűjtése, tankönyvekből, kézikönyvekből, élő nyelvből.)

Másik például: „Rontja a magyar nyelv esztétikáját” (19), rontja nyelvünk szép hangzását (vö. 28). — Beszélgethetünk például ilyen kérdésekről:

a) Megállapítható-e objektíven, hogy mi szép hangzású? — Vö. viták és különböző eredményű felmérések a „legszebb” szavakról és nevekről, a hangok „jelentéséről”, hangulatfestő értékéről; irodalmi művek ilyen szempontból való — többféle — elemzése.

b) Szubjektív dolog — helyt adhatunk-e neki? egyedül állok-e vele? — nekem tetszenek, a sok *t*-vel együtt, pl. ezek az Áprily-sorok: „Az égi tó tengerszem-tükrű, tiszta”; „Hang hívta, tán a tengeré, s indult a nagysziget felé”; „Ti — ti — ti — ti — ti — ti | S mindig ugyanaz, de benne lobog az egész tavasz.”

c) A *-t* igenévképzős alakok helyett szorgalmazott forma, a *-va*, *-ve* képzős határozói igenév + a *van* ige (alakjai) másfajta „eredményt” adnak: *adva van*-féléket. Ha az ez *adott* szerkesztésmód elriasztásul a „tötö” nyelv címét kapta, mondjuk rá erre meg azt, hogy „vava”-nyelv, s ne használjuk, válogatás nélkül kezdjük el irtani?

d) Valóban biztos-e, hogy jelentősen megnöveli ez a használat a *t* hang megterheltségét? Úgy látszik, sok esetben amúgy is használnánk ezt a *t-t*, mindenképpen ezzel az igenévvvel fogalmaznánk, ha nem (a hibáztatott) állítmányi szerepben, akkor (a nem hibáztatott) jelzői funkcióban alkalmaznánk. (Pl. *Ez a körte érett. ~ Ez érett körte. A feladat a d o t t: k ü z d e n i k e l l.* ~ *A z a d o t t f e l a d a t: k ü z d e n i k e l l.*)

Harmadik például: „szürkíti, szegényíti a nyelvet” (19). — Beszélgetésre hívó kérdés: Nem szokott-e úgy is gazdagodni egy nyelv, hogy ha kétféle formája is van hasonló tartalom kifejezésére, akkor használói élnek is a választás adta lehetőséggel, s a formai különbség tartalmi eltérés jelzéseként él majd tovább?

Ha határozói igeneves szerkesztést *i s*, és melléknévi igeneves szerkesztést *i s* használunk, miért ne adhatna ez módot finomabb megkülönböztetésre, egyiknek ilyen, másiknak olyan esetekben való alkalmazására? És nem lehetne még a túl sok *t* vagy épp a túl sok *va* okozta egyhangúságnak is az a feloldója, hogy egyszer „*-va va-*”-val szerkesztünk, másszor meg *t-s* szerkezettel fogalmazhatunk?

Ehhez persze az kellene, hogy kikerüljünk egy hibát. Azt, hogy ezt a két formát olyan kifejezésmódoknak tartjuk, melyeknek hol az egyikét, hol a másikat, de valamelyikét mindig üldözni kell.

B) A „veszteséglista” mentén haladva, az ellenérvekhez kapcsolódva, a beszélgetések jó alapot teremthetnek további megbeszélőnivalókhöz. Hiszen kialakulhatott a kép, hogy nem csupán veszthetünk vele, hogy érdemes keresni, mit nyerhetünk; sőt észrevehető e képen már az is, hogy hol, merre keressük ezt.

Arrafelé, amiről Szepesy Gyula így ír — csak kár, hogy éppen egy kifejezésmód visszaszorítása, megszüntetése érdekében —: az embereknek szük-

ségük van arra, hogy „különféle nyelvi eszközökkel pontosan kifejezzék az életben adódó különféle szituációkat, árnyalatokat, vonatkozásokat, aspektusokat”, „a különböző szituációknak megfelelően fejtsék ki mondanivalójukat” (24).

Mindenképpen érdemes lenne az igenevek, a befejezett melléknévi igenevek, állítmányi használatuk sorából további példákat gyűjteni, a már meglevőket is tovább elemezni, s a sok adatot rendezni. Rendezni: típusokba, nyelvi jellegük szerint; és csoportosítani a típusokat: az értékeléshez. Az adatok nem kezelhetők egymemű halmazként, tagolt anyagon végzett árnyalt elemzés segíthet elkülöníteni a „káros jelenség”-et a szokásossá válótól, meg a finomabb megkülönböztetést lehetővé tevőtől. Már most, az eddigiekből is körvonalazható a három csoport, elhatárolódnak egymástól azok az esetek, amelyekben ez az igenév szokatlan vagy a megértést is zavarja, amelyekben (stilisztikai) funkciója van vagy lehet, és amelyekben nem is igen mondhatnánk másképp, ahol ez a forma a megszokott.

Az adatok rendezésekor (a kutatás folytatása és egyensúlyba hozása kedvéért is) két területen indulnék el, ill. hallgatókkal együtt vizsgálódva, ezeket figyelmükbe ajánlanám. Az egyik: az igenév napjainkig, napjainkban élő használati köre, meg azoknak a nyelvi jelenségeknek — nyelvünk sajátosságainak — köre, melyek természetes, jó talajt jelentenek e használat számára (ellene harcolni tehát kétes dolog lenne); a másik: azoknak a lehetséges szerepeknek, funkcióknak keresése, feltérképezése, melyek ellátására ez igenév alkalmasnak látszik (ellene harcolni tehát káros is lehet). (Ha ez utóbbiakhoz besoroljuk a halványabbban (és az esetleg szubjektíven) érezhető különbségeket is, meg a csupán a szabad váltogathatóságból álló „funkciót” is, még akkor is fennakadnak a rostán az „így nem használjuk” esetek — harmadik területnek.)

a) Vannak a befejezett melléknévi igenév használatának típusai, melyek természetesen illeszkednek nyelvünkbe, múltjában is éltek, jelenében is helyet kapnak, ill. amelyeket nyelvünk más jelenségei, sajátosságai is erősítenek: ezekben akarva se igen szüntethetnénk meg használatukat, az állítmányi helyzetűekét sem. Szükségesnek se látszik, eredményesnek se ígérkezne e harc. Ilyen típusok és sajátosságok: a névszók állítmányi használata; az igenevek sajátos szófaji természete, alkalmi szófajváltása; az igenevek melléknévvé és főnévvé való átalakulása; az előbbiekből fakadó, egymás továbbélését kölcsönösen elősegítő folyamata; igenevek és belőlük alakuló melléknévek jelentésbeli elkülönülése; igenévi alapú határozóink; a jelzőnek a jelzős szerkezet egészét helyettesítő, jelentéstapadásos alkalmazása; az értelmező jelzőnek önállóbb, a jelzett szótól távolodó, állítmányhoz, külön mondatához közelítő jellege, múlt idejű igei állítmányok, egybehangzásuk igenéviakkal; az analógia mindenütt jelenlévő hatása.

Lényeges motívum mindezekben: az igenév kettős természetű szófajából a névszói vonások esetenkénti előtérbe kerülése; igeneveknek és igenévi alakú és eredetű, de jelentés és mondatbeli szerep szerint inkább már melléknévi vagy főnévi szófajú szavaknak elkülönülő folyamata. Erre a kettősségre fontos, hogy tekintettel legyünk.

Nehezen állíthatnánk meg igenevek további melléknévesülését, nehéz lenne választóvonalat tenni átmeneti eseteik közé, bajosan húzhatnánk fel más határokat is. Például a névszók közé ilyent: lehetnek állítmányok, de

kivétel a befejezett melléknévi igenév, az nem lehet. Vagy a jelzők közé: lehetnek önmagukban is jelzett szavuknak is kifejezői (*szántó(föld)*, *olvasó (fűzér)*), de kivétel a befejezett melléknévi igenév, az nem lehet. (Vö. mégis: *pörkölt, vagdalt, felvágott, frissen sült (hús)*; *Ne engem fotózzon, ő a k i t ü n t e t e t t (ember, munkás)*). Jelzők, értelmezők, állítmányok szövegbeli szabad mozgását is nehéz lenne aszerint korlátozni, hogy távolodhatnak a jelzett szótól, alanytól, elég messzire is, de ha befejezett melléknévi igenév a szófajuk, akkor nem. (*Lesz ott balra egy ház, frissen v a k o l t.* — *Milyen kávéja van? Nyers vagy p ö r k ö l t?*).

b) Vannak a befejezett melléknévi igenév használatának esetei, melyekben találhatunk olyan vonásokat, különbség jelzésére alkalmakat, stilisztikai árnyalatok kifejezésére lehetőségeket, amelyek e használat mellett szólnak: ilyenkor célszerűtlen lenne mégis kikerülni őket.

Ilyen lehetőségek számbavételéhez néhány példa, megvitatható szempont és elemzés, választ kereső kérdés:

Mogorva és e l k e s e r e d e t t m á r ő i s. ~ *El van keseredve, pedig nagyon derűs természetű különben.*

Légy á t k o z o t t! ~ *Légy megátkozva!*

A befejezett melléknévi igenévnek szófaji jellegéből, előidejűsége utalásából, gyakori melléknévvé válásából, jelzői szerepéből adódhat, hogy alkalmas lehet állandóbb tulajdonságok kifejezésére; s ha így van, akkor állítmányként is megnevezhet véglegessé váló, befejezett tényre utaló vonást. A pillanatnyi körülményt, ideiglenesebb állapotot ilyenkor inkább érzékeltetheti a határozói igenév a létigével.

Milyen e l d u g o t t e z a k i s f a l u! ('félreeső') ~ *Keresd már az e l d u g o t t t á r g y a t!* ('el van dugva') — *F o g l a l t a h e l y e m!* ('más ül a helyemen', vagy 'foglalom ezt a helyet').

Igenévként is, melléknévként is él több szavunk. Az igeneveknek mellékeve felé tartó mozgását általában jelentésbeli elkülönülés, új jelentés (árnyalat) kíséri. Egyes változatok régóta helyet kaptak a nyelvben, helyet kérnek az újabban alakulók is. Minél inkább megerősödött már ez a speciálisabb, metaforikusabb jelentésváltozat — igenévinek megmaradt párjukhoz képest —, annál inkább lehet állítmány is, s annál kevésbé helyettesíthető határozói igenév + létigés változatával. Pl. *Ez a h i b a r e j t e t t. Az a c é l f á r a d t.* (Mást jelent: *rejtve van, el van fáradva.* — De: *rejtett gombolás ~ a gombok el vannak rejtve, fáradt a gyerek ~ a gyerek el van fáradva.*) *Öreg, de nem e l e s e t t. Az ö l t ö z é k e i s k e r e s e t t. M e g t ö r t, de nem e l v e s z e t t e z a z e m b e r.* (Vö. *elesett atléta, keresett könyv, elveszett tárcsa.*)

Ej, milyen t a p a s z t a l t e z a k i s l á n y! — *Nem én, csak o l v a s o t t v a g y o k.*

Különbségeket kereshetünk a cselekvő és szenvedő értelmű, a [tárgyas és tárgyatlan igéből való befejezett melléknévi igenevek között. A *tapasztalt, tanult, világot látott, sokat megélt (ember)* típusúak helyett nehéz lenne *tapasztalva van, tanulva van* stb.-féléket mondani a *nyitott ajtó ~ nyitva van az ajtó* mintájára. Hasonlóképp van ez a *borult, menekült, dőlt, hirtelen nőtt, tűzről pattant* (tárgyatlan alapigéjű) példáknál is. (Ezek állítmányként, értelmezőként összecseengenek igéjük múlt idejű alakjával (*finom szőlő, otthon t e r m e t t; A t e f i a d i s b u k o t t?*)

Ez lopott holmi. ~ Ez a a holmi lopott.

Védett terület lesz ez is. ~ Védett lesz ez a terület is.

Ha érzünk különbséget a kétféle megoldás között, akkor ez fakadhat abból, hogy ha az igenév (jelzőként) az állítmányi szerkezet része, kevésbé hangsúlyos, mintha önálló állítmányként vonatkozik a névszóra, az alanyra (az aktuális tagolás szerinti témára), hiszen ebben az esetben az igenév maga lesz a közlés újat mondó, kiemelt szerepű tagja.

„Vén is, vak is, rokkant is a pára” (Vargha Gyula)

Kötött a munkaidőm: szabad a délután, de zsúfolt a délelőtt.

Megtörténhet, hogy a gondolatok, mondatok ritmusa, tagmondatok hasonló felépítésének igénye, azonos mondatrészek halmozása azt kívánja, hogy igenevet, névszót válasszunk (egy lehetséges „igeibb” kifejezés helyett is). Ha a szövegben egy névszói állítmányt újabb, kivált antonim vagy szinonim tartalmú állítmány követ, valószínű, hogy az is névszói formát kap. Pl. *Vonattal menjünk, az üres lesz, de a busz tömött. A férj is híres, de a feleség is közismert. Kapott enni jócskán, most békés, jóllakott, elégedett.*

Egy-két példa még az elemzésekhez, megvitatásokhoz: kell-e, lehet-e, érdemes-e másképp mondani, tömörséget feloldani, stílushatást megváltoztatni?

No, elégedett vagy? — Ez valóban „sérti az egészséges nyelvérzékű emberek fülét” (24, 20) — mindnyájunkét? — Vö. Móricz Zsigmond: „Az arca fájdalmas és mégis elégedett.” (Az isten háta mögött); A Szerkesztőség: „ezzel az összegezéssel igazából senki sem lesz *elégedett*” (Élet és Irodalom 1980. okt. 4.)

Keresett a paprikánk külföldön. — Tényleg félreérti ezt az olvasó, úgy, hogy ilyesmit kérdez értetlenül: vajon mit keresett a paprika? (Vö. 23.)

„mely nagykapu maga is áhitatot keltő, kőbe zárta n, mögötte hús kapualjjal” — Ha „áhitatot kelt, kőbe zárva” formára javítjuk át (20), jobb lesz, nemcsak más?

Kijavítsuk-e ezeket a mondatokat: „A koronán ábrázolt szentek és személyek ugyanis eleve a vallási hagyományok által *megszabottak!*” . . . „A görög korona . . . »az égi és a földi hierarchiát« ábrázolja, itt tehát a személyek ugyancsak *megkötöttek.*” (*meg vannak kötve?* — vö. 20) (Új Tükör 31. sz. 9); „Az egész ország olyan szegény, olyan *elhagyatott*, olyan pusztulásnak *indult.*” (Jókai); „Amint a Timárral való barátság *megszokott* lett előtte — Timár maga *megszokott*, mint egy apa —” (Babits); „*Elfogadott és megszokott* lesz ez is a nyelvben”?

Ahogy más, nyelvvel kapcsolatos témák, úgy mindezek, az eddig fel-
említették is alkalmasak lehetnek arra, hogy róluk beszélgetve *kialakuljon az a nyelvszemlélet, mely a nyelvi mozgást összetettségében látja.* És így egyik részjelenségét sem csak egyoldalúan, a „nagy veszteséget okoz” szemszögéből értékeli.

III. Egy cikk érveiről; meggyőző erejéről

1. Helyes-e, ha tudományosnak, nyelvvelőnek szánt, s főként meggyőzni akaró cikkünkben a legfőbb mondanivaló kifejtésekor a tárgyalt nyelvi jelenséget magát úgy írjuk le, úgy mutatjuk be, hogy tisztázása helyett *zavart keltünk körülötte?*

Például: „Használhatjuk a *-t*, *-tt* igenévvel ellátott igéket múlt idejű igei állítmányként.” (18)

„*-t*, *-tt* igenévvel ellátott ige”: ilyen nincs. Ha e kifejezés, amint ez feltehető a szövegkörnyezet alapján, ahelyett áll, hogy „*-t*, *-tt* igenévképzővel ellátott igenév”: akkor viszont erre nem érvényes, hogy „használhatjuk . . . múlt idejű igei állítmányként”. Akkor ez névszói (igenévi) állítmány. Múlt idejű igei állítmányként viszont igéket, a múlt idő *-t(t)* jelével ellátott igei alakokat használunk.

A szinkroniában benne rejlik a diakrónia, — de nem napi használati szabályként! Szinkronia és diakrónia nem mosható össze; egykori közös múlt alapján a különbözővé vált alakok nem azonosíthatók.

Még egy példa kínálkozik itt a zavart keltő nyelvi leírásra: „ugyanazt az igealakot, amit aktív (cselekvő) tárgyias értelemben használunk, nem használhatjuk passzív (szenvedő) tárgyatlan értelemben is” (18). Az „igealak” itt, a szöveg tartalma és példái szerint, igét és igenetet is jelent. Az az egy forma, amit az állítás szerint nem használhatunk kétféleképp, az két forma: igenévnek és múlt idejű igének téves azonosításáról van itt is szó, az előbbieknél mintegy folytatásaként. A megállapítás ezen túlmenően sem állja meg helyét; ellenpéldák (l. *olvasó (ember, -könyv)*, *olvasott (ember, könyv)*) szép számmal gyűjthetők, — tankönyvből, kézikönyvből, élő nyelvből.

2. Érdemes-e néhány könnyen kételyt ébresztő állítással mondanivalónk hitelét rontani?

Például: A világ nyelveinek nagy számáról tudva, megismerhetőségük nehézségeit érezve, az univerzálék eredményes felkutatásának problémáit is számon tartva: fenntartás nélkül hihető-e az állítás, hogy egy nyelvi jelenség „az egész világon egyedülállóan” három rokon nyelvben van csak meg (23)? Kételyünket, hogy a világ minden nyelvvel megtörtént az összevetés, fokozza a cikkben az idézettet követő mondat: „Minden más általunk ismert nyelv — német, orosz, angol — [másféle kifejezőformát alkalmaz].”

Másik példa: Móricz „le nem írt volna soha” egy ilyen formát (állítmányként *-t(t)* igenévképzős alakot) (20). Ez az előbbi állításnál könnyebben ellenőrizhető. Kezem ügyében a Pillangó, a közepe táján nyílik ki. Néhány lapon belül a következő ilyen formákra akadok: „Zsuzsika *dermedt* volt”, „[anyja] *rekedt* volt”, „Jóska *sápadt* lett”, „a ruha . . . is kilyukad, . . . ez e, lám, mán ez is elég *vásott*”, „az asszony már kezdett újra sötét lenni, és *ijedt*” (az *ijedt* Szepes Gyula szerint „magyarul fogalmazva”: *fél, ijedezik, retteg, meg van ijedve* (21)), „a termete . . . egy kicsit olyan *süppedt*, már most is *elkelt*, mint a tészta”.

3. (Meg)vitatható — stílushoz kapcsolt kérdés is lehet, nyelv művelésről lévén szó, módszertani kérdés is —, hogy vajon mi h a t á s o s a b b: nyelv művelésünknek — napjainkra már szokásossá vált — érvelő, közös gondolkodásra, elemzésre hívó, lehetőségeket bemutató, nem türelmetlen és ostromozó, hanem ajánló, tanácsoló hangja, avagy pedig a kinyilatkoztatás, megfellebbezhetetlen ítéletmondás, gúnyolódás, megbélyegzés, megfélemlítés („ragály”, „járvány”), hadiparancs („minden erővel”, „kampányra”, „kioperálni”), a soha-senki-semmikor másként hajthatatlansága.

Latolgathatók éppen a módszerek. De a mérlegre teendő a hatás — ellenhatás törvénye is. Ennek a súlyát is ismerhetjük, hiszen volt már a nyelv-

művelésnek sötét, rossz hatású szakasza. És mérlegre teendő természetesen az, hogy milyen, mennyire feltárt, mennyire egyértelmű, és mekkora súlyú kérdésről van szó.

*

Aki tanárként foglalkozik valamely témával, és aki hozzászóló valamely vitában, el lehet készülve, hogy — rajta is múlik! — nem egészen azt éri el, ami szándéka volt. Akadhat hát tanítványom, aki azt hiszi majd, hogy jó lesz nyakra-főre befejezett melléknévi igenévi állítmányt használni. Szó sincs róla. Nem azt mondtam. És akadhat, aki elgondolkodik: mondtam-e valami olyant, ami új a nap alatt, a nyelvtudományban, a nyelv művelésben. Szó sincs róla. Nem olyant mondtam.

I. Gallasy Magdolna

Egy magyartalanság ellen — de hogyan?

Nem lévén nyelvész, soha nem jutott volna eszembe, hogy a Nyelvőrbe cikket írjak; a szerkesztőségnek az idei 1. számban közölt és az olvasóknak szóló felhívása azonban felbátorított rá, hogy megírjam véleményemet Szepesy Gyula A „tötő” nyelv járványa című cikkéről. (Rögtön megjegyzem: remélem, hogy nem válik közhasználatúvá ez a pontatlan és elmésnek sem mondható elnevezés.)

Szepesy azzal kezdi cikkét, hogy ismerteti Simonyi Zsigmond megfigyelését: azt, hogy a *-t, -tt* képzős, befejezett történési melléknévi igenevet nyelvünk „rendszerint csak *j e l z ő ü l* használja”, állítmányul „az igenevet . . . nem szoktuk alkalmazni”, „csak akkor használjuk állítmányul, ha többé-kevésbé elfelejtjük igenév voltát és melléknévnak érezzük. Magyartalanságnak tartja ennek az igenévnak az állítmányi használatát, s azzal magyarázza, hogy elkövetői kerülni akarják a *lenni + -va, -ve* szerkezetet, mert — indokolatlanul — helytelenítik.

Tökéletesen egyetértek Simonyinak ezzel a véleményével (csak egy példáját kifogásolom: szerintem a *közismert* szó csak félig-meddig igenév — mert nincsen *közismerni* ige —, az *ismert* pedig már melléknévvé lett), ettől eltekintve azonban jogosnak, ma is időszerűnek és sajnos, napról napra időszerűbbnek tartom a figyelmeztetést. Bár nem ismertem Simonyi véleményét, szerzőként mindig kerültem, szerkesztőként pedig mindig irtottam ezt a magyartalanságot. Azt gondolom, hogy Simonyi állásfoglalása nem utolsó szava ugyan a nyelv művelésnek ebben a kérdésében (nem is hiszem, hogy egyáltalán van a tudománynak „utolsó szava”), de helyes kiindulópontot ad ahhoz, hogy tovább kutassuk ezt a kérdést és sokféle összefüggését.

Először is figyelemreméltó, hogy Simonyi nem kategorikusan tilt, hanem így ír: „rendszerint” ezt tesszük, azt „nem szoktuk” tenni; kivételt is tesz: ha az igenevet „melléknévnak érezzük”. Tovább kellene gondolkodnunk azon, hogy miért is magyartalan az állítmányi használat, s hogy nincs-e ez alól más kivétel is, mint amit Simonyi említ. Aztán: mikor érezzük melléknévnak a befejezett igenevet? Ebben az irányban hat-e az, hogy az igenév a középfok, a felsőfok, vagy a többes szám jelével van ellátva, esetleg ha összetett állítmány névszói része? Van-e jelentősége ebben a tekintetben annak, hogy mennyire érezhető meg az igenév szenvedő jelentése? Továbbá: azt is meg lehetne vizsgálni, hogy mennyire vonatkozik Simonyi észrevétele a többi

melléknévi igenévre; hiszen a közeli múltban egyesek még a folyamatos, sőt a beálló történésű igenév állítmányi használatát is kifogásolták. Mások viszont a határozói igenevet is többes számba tették és állítmányként használták. Még az is megfordult a fejében, hogy minden melléknév használható-e mindenkor állítmányul; hiszen néha szükségesnek érezzük, hogy főnévvel egészítsük ki, ha csak olyannal is, mint az, hogy *ember* vagy *dolog*. És bizonyára még sok egyéb tisztázni való is van ebben a témakörben.

Szepesy cikkében azonban nyoma sincs semmiféle ilyen vagy hasonló irányú kutatásnak. Ő nem gondolja tovább azt, amit Simonyi mondott, sőt végig sem gondolja; egy hajszálnyival sem fejleszti tovább, sőt elmarad mögötte. Simonyi tárgyilagosan közli megfigyeléseit és véleményét, Szepesy apodiktikusan és kategorikusan állít, minden bizonyítás nélkül, de annál indulatósabban: Simonyi állásfoglalásával szemben valami ércerejű Lex Szepesyt állít fel. Úgy látszik, nemcsak a „régí nyelv művelés” termelt alaptalan nyelvhelyességi szabályokat (1). (A zárójelbe tett számmal mindenütt Szepesy cikkének ilyen számú pontjára hivatkozom.)

Szepesy szerint a befejezett melléknévi igenév kizárólag jelzőként használható; csak azt a kivételt teszi ez alól, hogy továbbra is engedélyezi a szokásos múlt idő állítmányi használatát. Ezt írja: „Használhatjuk a *-t, -tt* igenévvel ellátott [?] igéket múlt idejű *igei állítmányként*”, bár szerinte ezek az igealakok „eredetileg igenevek voltak” (2.2). Ézt az utóbbi, számomra meglepő állítását meg sem próbálja bizonyítani. A felsorolt példamondatok állítmányai között egyetlenegy igenév sincs.

Egyébként Szepesy általában jogosan kifogásolja és helyesen javítja ki példamondatait; ellenvetései azonban nem mindenütt vannak összhangban kiindulópontjával. Kiderül, hogy olykor a melléknévvé lett befejezett melléknévi igenév állítmányi használata is lehet helytelen; például az *elégedett, ijedt* (6), *ismert* (4), *nyitott* (5) igenév szerintem már melléknévnek számít. Néha a jelzőként szereplő igenév is jogosan kifogásolható: *kilépett, igazolt* (8). (De ugyanott az *érkezett* elleni kifogás csak akkor indokolt — szabad így mondanom? —, ha a fogadás közvetlenül az érkezéskor történt.) Sőt egy helyütt a folyamatos történésű melléknévi igenév állítmányi használatát is joggal kifogásolja Szepesy (áhitatot *keltő*, 3). Mindez azt mutatja, hogy a kérdés bonyolult (bocsánat!), s korántsem oldható meg egyetlen egyszerű tilalommal.

Sok olyasmi van Szepesy cikkében, ami magában véve helytálló ugyan, de nem tartozik ebbe a témakörbe. A *meg vagyok győződve róla, hogy . . .* kifejezés feltétlenül jobb, mint a *meggyőződésem, hogy . . .* — de mi köze ennek az állítmányként használt melléknévi igenévhez? A *közismert, köztudott* szók igenév voltát — mint említettem — vitathatónak tartom, s a *köztudomású* kétségtelenül jobb náluk; ha azonban Szepesy azt fájlalja, hogy néha olyasmit is köztudomásúnak neveznek, ami korántsem az (6), akkor más összefüggésben kellene ezt szóvá tennie, nem pedig itt. (Különben is: ki tilthatja meg az *Élet* és *Irodalom* szerkesztőségének azt a feltételezést, hogy olvasói ismerik a jog és az osztálytársadalom közötti oksági kapcsolatot?) Az pedig, hogy fogyatékos magyar tudású emberek milyen hibákat követnek el (7), végképp nem a Nyelvőrbe való, inkább a Ludas Matyiba (bár már ott is unalmas).

Szepesynek szemmel láthatóan az a fő törekvése, hogy — Simonyi nyomán — visszaállítsa jogaiba a *lenni* + *-va, -ve* szerkezetet, amelyet valamikor annyira és olyan alaptalanul elítéltek a nyelv művelők és pedagógusok

(nem csupán „egynémely újságírók és publicisták” — 9). Helyeslem a szándékot, de megvalósítását nem. Szepesy annyira fenntartás nélkül rajong ezért a szerkezetért, amilyen sommásan elítéli a befejezett melléknévi igenév állítmányi használatát. Szinte úgy ír, mintha vitézségi érem illetné meg azt, aki az előbbit használni meri, s ki is tüntet dicséretével néhány ötletszerűen kiválasztott író. Pedig — mondanom sem kellene — ennek a szerkezetnek is megvan a maga alkalmazási területe, s megvannak ennek a határai is. Feltétlen magasztalás helyett jobb lenne egy kissé gondolkodni ezeken, mert az utóbbi idők vitái sem tisztázták eléggé őket.

Ismétlem: bizonyos határok között jogos, helyes és szükséges a küzdelem a befejezett melléknévi igenév állítmányi használata ellen. De azok között a pontok között, amelyekben Szepesy megindokolja ezt, olyan is van, amellyel nem érthetek egyet. Az a pont ez, amely szerint ilyen módon kell csökkentenünk a nyelvünkben túltengő *e* magánhangzók és *t* mássalhangzók számát (2.2.c). Nos, *e* két hangzó gyakorisága valóban közismert statisztikai tény. De mit tehetünk ellene? Nyelvművelőink azt tanácsolják, hogy a magánhangzóilleszkedés kétes eseteiben használjuk inkább a mélyhangú megoldást, s éljünk az olyan lehetőséggel is, amilyent pl. a *fel* és *föl* kettőssége nyújt. De ez nem sokat változtat a helyzeten, s ha keresünk is más eszközöket, nyelvünket alapjában véve el kell fogadnunk olyannak, amilyen. Lehet ugyan, hogy a magyartalanság elleni küzdelem mellé *k t e r m é k e k é n t* csökken a befejezett melléknévi igenév használata, de *c é l u l* nem tűzhetjük ki a csökkentést. Jaj lenne nyelvünknek, ha nyelvművelőink nekiesnének bicskájukkal, s addig nyesegetnék és farigcsálnák, amíg el nem érik a magánhangzók és mássalhangzók papíron, ceruzával kitervezett előfordulási arányát. A nyelv eleven organizmus, s nem bírja el az ilyen önkényes beavatkozást.

Szepesy rendkívül sötéten látja nyelvünk helyzetét. Így ír: „azt látjuk, hogy a tanult emberek képtelenek arra, hogy világosan, érthetően, a különböző szituációknak megfelelően fejtsék ki mondanivalójukat” (8). Nem hiszem, hogy jól meggondolta, mit mond, s fölmentve érzem magam az alól, hogy vitatkozzam ezzel az alaptalan, bizonyítás nélküli általánosítással; nagyon is összecseng ez az egész cikk kategorikus hangjával.

Azt is kijelenti Szepesy, hogy nyelvművelőink „mintegy ötven éven keresztül semmit az égvilágon” nem tettek az általa tárgyalt magyartalanság terjedése ellen, „legföljebb csak ejnye-ejnyéztek” hozzá (9). Könnyen lehet persze, hogy valóban nem hangzott el erről a témáról ilyen fenntartás nélküli és merev állásfoglalás nyelvművelő irodalmunkban (mint mondtam, Simonyié sem ilyen), mégis azt hiszem, hogy a semmittevés vádja mégis túlzott (bocsánat!). Abból gondolom azt, hogy a MMNyR. „A melléknévi igenév” című rész után a legfontosabb irodalomhoz tartozóként említi meg Tompa József „Melléknévi igeneveink állítmányi használatáról” című cikkét (MNy. 49: 128—40). Szepesy nem említi meg ezt a cikket; lehet, hogy Tompa álláspontját is az „ejnye-ejnyezéshez” sorolja. Tompa ugyanis általában helyteleníti a befejezett történésű melléknévi igenév állítmányi használatát, de megjegyzi, hogy „ezt sem szabad válogatás nélkül üldöznünk”.

Végül, ha kínos is, meg kell mondanom, hogy véleményem szerint a Nyelvőr szerkesztősége is felelős a cikk gyengeségeiért. A szerkesztői átfűlés is segíthetett volna valamit, a cikk közlése pedig — ha vitacikknek szánták is — a kritikai érzék fogyatékoságára utal.

Kálmán Endre

Kiegészítés a „tötö” nyelv történetéhez

A Magyar Nyelvőr ez évi 1. számában Szepesy Gyulának cikke jelent meg A „tötö” nyelv járványa címen. A szerkesztőség arra kéri az olvasókat és a munkatársakat, mondják el véleményüket erről a kérdésről.

A szerző szerint: „Simonyin kívül egészen a legújabb időkig egyetlen nyelveművelő se foglalkozott evvel a magyartalan «tötö» nyelvvel. . .”

„Vajon mit tettek a magyar nyelveművelők a »tötö« nyelv elburjánzása ellen? Simonyi Zsigmond cikkeinek megjelenése óta az utóbbi évekig, mintegy ötven éven keresztül semmit az égvilágon! Szótlanul nézték ennek a járványnak a pusztítását.”

„Az utóbbi időben örvendetes jelenséget tapasztaltunk a nyelvészek táborában a »tötö« nyelvvel kapcsolatban. A nyelvészek kezdenek határozottan szembefordulni evvel a káros jelenséggel. A jeget Tiszamarti Antal törte meg, aki «Egy hibás mondattani jelenségről» című cikkében hívta föl erre a magyartalanságra a figyelmet (Magyar Nemzet, 1978. márc. 12. 13).”

Szepesy egyébként alapos dolgozatának egy „történeti” tévedését igazítanám helyre. En ugyanis nem az ő idézte cikkemmel „törtem meg a jeget”, hanem már 37 esztendővel ezelőtt két nyelvhelyességi könyvemben is foglalkoztam ezzel a magyartalansággal. Íme:

1. Orvosi Nyelvünk Helyes Magyarsága, Budapest 1943. (Eggenbergerkiadás), a 75–6. lapról:

„A *-t, -tt* képzős melléknévi igenév állítmányul használata a *meg van írva, el van adva* oktalanul hibásnak vélt alakoktól való tartózkodás nyomán dudvázott föl. Pedig a cselekvés okozta *á l l a p o t o t* nem is tudjuk egyéb módon kifejezni. Mert más az: *eladta* (v. *eladták*), meg ez: *el van adva*; az előbbi inkább a cselekvést fejezi ki, az utóbbi csakis az állapotot. Helyes tehát: *be van oltva, meg van operálva*. — „Köti, de nem hajja, | *Meg van am má halva*, | Szép fekete göndör haja | Vállára *van fagyva*. . .” — mondja egy közismert népdal. (Kifogástalan s a *lesz*-es szenvedővel semmi köze az ilyen jövőállapot-kifejezésnek: „Holnap ilyenkorra már *meg lesz operálva* (*meg lesz írva, el lesz adva*).) Példák:

A betegség aetiológiája. . . *nem tisztázott: nincs tisztázva*.

Az eltávolított fog helye oedemás, véralvadékkal *borított*: Az eltávolított fog helye duzzadt, és véralvadékkal *van borítva* v. *alvadt vér borítja* v. csak: és *véralvadékos*.

a mandulák lepedékkel *fedettek*: a mandulákat lepedék födi v. borítja, v. a mandulák lepedékkel *vannak fődve*, v. rövidebben: *lepedékesek*.

Alkalmazásuk részben empirikus, részben theoretikus meggondolásra *épített: van építve*, v. részben *tapasztalati*, részben *elméleti alapú*, v. részint tapasztalaton, részint elméleten *alapszik*.

Az állkapocs teljesen alakját *változtatott*: Az állkapocs alakja teljesen *el van változva*. Az állkapca idoma egészen *elváltozott* (v. *megváltozott*). Az állkapca egészen *eltorzult*.”

2. Szeplőtlen Magyarság, Budapest, 1943. (Stúdium), a 15–6. lapról:

„Csodálkozva látta, hogy ezek az okmányok . . . magyar, német és francia nyelven *írottak: vannak írva* v. *íródtak*.

A hadsereg tiszttestől, legénységestől együtt skatulyából *kihúzott*: A hadsereg tiszttestől, legénységestől (együtt) oly takaros, mintha minden tagját skatulyából *vették volna ki* v. *szedték volna elő*.” Tiszamarti Antal

A kérdőjelek poétikája

1. A megfelelő szakirodalom alig foglalkozott a címben megjelölt témával. A poétizáló kérdőjelekről pedig szólnunk kell, annál is inkább, mert — éppen napjainkban — költőinket is nagyon foglalkoztatják ezek a kérdések: hogyan válhat egy-egy kérdőjel a poétikum forrásává, van-e a kérdőjeleknek sajátos poétikai kommunikációs funkciója?

E témával kapcsolatban elsősorban azt mutatjuk meg, hogyan válik a kérdőjel a versek képalkotó elemévé, hogyan szolgál költői motívumok és motívumláncolatok alapjává, s hogyan bontanak ki versíróink a kérdőjel alakjából, jelentéséből, stilisztikai használati értékéből sok mondanivalójú metaforákat, érzékletes hasonlatokat és megszemélyesítéseket.

A művészi szándékú közlés tágabb kontextusi szituációiban, szemantikai síkjában, áttételeiben és áthallásaiban gyakran felerősödik, kiteljesedik a kérdőjelek asszociációs ereje, hangulati töltése és sajátos poétikai információkat hordozó képessége. A versek „hatóanyagában” (Nemes Nagy Ágnes), poétikus effektusaiban, a melódia és a ritmus mondanivalót kiteljesítő képességében sokszor egy-egy kérdőjel is elhatároló értékű, és a versek idegrendszerbeli jellegzetességeit is motiválja. Ugyanakkor a versolvasót és versértelmezőt a legváltozatosabb képzetkörökre való áthangolódásra készítetik azok a kérdőjelek, amelyek a személyes jellegű válaszadást is eleve feltételezik.

2. Tanulmányunk anyaggyűjtése közben elsősorban az lepett meg bennünket, hogy a kérdőjel grafikai képét, alakját, a látványok síkjába vetített vizualitását milyen gyakran használják fel mai költőink merészebb képzetkapcsolásokra készített szó- és jelképek, beszédes hasonlatok megalkotására. Alábbi gazdag példatárunk tanúsága szerint éppen a legmaibb mondanivalót megfogalmazó versekben bizonyul a kérdőjel alakjára komponált poétikum nagy képsugalló erővel is bíró versalkotó eszköznek: „Aki az éjszakától retteg | asztalra hajlik kérdőjelnek | púpos marad felállva is | hordja aláztatásait” (Ágh István: Éjszaka). — „Fáradt kezed az asztalon | most kérdőjelle horgad: Mit feleljek?” (Majtényi Erik: Fáradt kezed az asztalon). — „Sátra alatt karéjló fűzfáknak | a táncolók kérdőjelle váltak” (Sinka István: Mítoszi pillanatok). — „A kérdőjelek réz-kampóján függve várom végemet” (Eörsi István: A nemek és az igenek). — „Ahol semmit se mond a szó | kérdőjel kanyarog | futórózsza ága” (Marsall László: Kerítések). — „Az álmatlanság tüzes szikráiból | szigorú kérdőjelle görbül már a tekintet” (Pákolitz István: Legénykedő). — „A várva várt nagy csodák többnyire | — mire beteljesednek — | elvesztik gyöngéd hamvasságukat | ... és nem marad más ... | és az »ennyi-csupán-az-egész« görcsös kérdőjele | kunkorodik fel egy | keserves

ásításban” (Garai Gábor: Kis csodák). — „Leülök sötétkék kérdőjelle. | Senki sem kérdez, csak a víz | pontoz körül vakká, süketté, | a balatoni őszeleji fényben.” (Ágh István: Ebben a függőlegességben). — „Mint írástudók | hátunkra véve az eget | nagy görbe fák közt ballagunk, | s kérdőjelekké változunk” (Csepeli Szabó Béla: Írástudók). — „Legyintesz, tört kérdőjel a tested” (Szócs Kálmán: A felejtés szonettje).

3. A kérdőjelek grafikai képeré épült szó- és jelképek, metaforák és hasonlatok bizonyos versszituációkban és gondolati hátterekben már túllépi az érzékletes látványok körét. Az olvasót merészebb képzetkapcsolások vállalására készítő metaforikus összefüggések révén *l á t o m á s o k* jelennek meg a versek képvilágában. A lírai közlés mód ható ereje a látomásos képi áttételekkel is árnyalt gondolatokat sűrítő motívumsorokban feldúsul. Erről a jelenségről ezek a típuspéldák bizonykodnak: „Kérdőjelként egy gém merevedik | az aranyló vadrepce felett” (Berek József: A szeplős). — „A hályogos tudat | képsora nyílik . . . | „Kérdőjel-nyakú gémmé füzesek | sziget-orránál. . . | napfényre, amint evezőnkéről csepeg” (Szabó Lőrinc: Vers versek helyett). — „Kérdőjelle gyorsult fejem | olyan szép, mint egy várrom. . . | Kérdőjelle szépült romon | tanulság-tábla áll” (Sorbán-Szabó Zoltán: Útikalauz versekhez). — „Adj időt, szólsz, a jót akarnám. | Máris ellök magától durván, | s helyette az elsónél szörnyebb | pillanat kérdőjele görbed. . .” (Szabédi László: Válasz). — „Az idő szavakkal itatna estig | két kérdőjel szemüvegén nézem | a szó szólított szóval | vagy a csend törte fel burkát” (Vári Attila: Jelentéstan jelentés).

4. A kérdőjel alakjából komponált költői képek jelező képessége az intellektuális jellegű versekben még árnyaltabbá válik. Az asszociációs lehetőségek is kitágulnak, s bizonyos szimbolikus ráhállásokkal is telítődnek a szóképek és hasonlatok: „Kérdőjelek horgain | rímek hullnak elébed | magamat nem adhatom | vers legyen az ebéded” (Vári Attila: Szerelmes vers). — „Kérdőjelek kergetik egymást, | mint a megkerült vadak. . . | már itt az este, | villogó kérdőjelek ösvényén lassan útnak eredsz” (Keszthelyi Zoltán: Kérdőjelek ösvényén). — „Az égen borzong a földszinti jelenidő | s a bakancs-nyomok lágy kérdőjele” (Bihari Sándor: Tanyák). — „És mind kért valakit | s a nagy kérdőjel összeállt | és egre tódult.” (Gergely Ágnes: Hangverseny után). — „A tavaszi viharban | Állok, mint nagy kérdőjel” (Ady Endre: A tavaszi viharban). — „Ki előttem kis kérdőjel vala, | S csak a jöttömmel lett beteljesedve” (Ady Endre: Elbocsátó szép üzenet). — „Egyetlen pontot kerestem csak | hajlongva | egyenesen éltem | kérdőjel-agg lettem: gyenge | kilökní sarkából a földet” (Cseh Károly: Archimédesz sírfelirata).

5. Mai költőink igen gyakran bíznak kulcsszerepeket olyan nyelvi képletekre, amelyekben a kérdőjelek nyelvtani, stilisztikai és retorikai funkciójából kibontott motívumok, metaforák hordozzák a költői mondanivaló lényegét. A motívumsorok közötti rejtett kapcsolatok megtalálása nélkül nem tárul fel a vers rejtettebb szépsége és gondolati háttére sem. Bár fogalmilag nehezebben megközelíthetők az ilyen típusú költői alkotások, az olvasó azokat a versmondásokat igyekszik megérteni, amelyekben éppen a kérdőjel változatos funkciójára épült szóképek vállalják a kulcsszerepeket: „Jönnek a szintagmák szerelői. . . | kérdőjelkampó kérdőjelkampón himbál. . . | jönnek a ragozás

szadistái. . .” (Rózsa Endre: A hetvenes évek költészete). — „Világnyi hallgatás | üres kérdőjel-koponyák | kötőjelek tétova karnyújtása | Zárőjelek szemközti torzsalkodása | idézőjelek kínos billegése | hármaspontú tovaloccsanás” (Adonyi Nagy Mária: Büntetés). — „Törvénytelen törvény | szilárdul szigorral | visel vasat vétlen | kérdőjel-konok kar” (Tamás Menyhért: Alliterációk).

Az sem véletlen, hogy pl. Nagy László és Juhász Ferenc is oly gyakran használják fel a kérdőjel motívumot mondanivalójuk érzelmes kifejezésére. Igen tág kör varázsolódik az olvasó köré azzal, hogy vállalni akarja az együttgondolkodást a költőkkel, s nem is kíván ebből a körből kilépni mindaddig, míg fel nem tárul az alábbi versmondatok gondolati háttérére előtte: „Kérdőjelek: | férges, csavaros lilák, az aljban” (Nagy László: Milyen éj van). — „S hiába. Vaskérdőjellel | besütve dobog a szívem” (Nagy László: Szerelmem, csonttörő élet). — „S ki látta, ahogy oldalt kinyúlik a kéz, ahogy a város fölé, a kérdőjeles Európa fölé ragyog a pohár? (Nagy László: Aki szerelmes lett a halálba). — „Úrlap jön, orcámra száll | kérdőjel nyúveivel” (Nagy László: Egzakt aszály).

Juhász Ferenc merészebb képeinek megértésére, érzékelésére segítheti az olvasót az az informatív ismeretanyag is, amely a kérdőjelek funkciójáról nyújt számára eligazítást: „Csupa pihe-pórus-ér Kérdőjel: | Üvegtrombita-kérdőjel | voltál” (Juhász Ferenc: A sejtelem vándorai). — „Ülök | Piros Csödör-Kérdőjelen. . .” (Uo.). — „Mert te vagy a földben | Kérdőjel-Idő | Szögletes és tüskés | kérdőjel-tested | kinyúl a kék földből” (Juhász Ferenc: A kis nyírfa első születése). — „Kő-kérdőjel a szívem. . .” (Juhász Ferenc: Fény-hitem kő-kérdőjele). — „Gyémánt-csődörösikófejű | Kristálysarló-kérdőjelű” (Juhász Ferenc: Az időbe-kötözött). — „Jaj, szemeim . . . ti mindig nyitottak, Kristály-kérdőjelek!” (Juhász Ferenc: A halottak királya).

A szövegösszefüggésekből, a versbeli kommunikációs helyzetekből kiszakított mondatok csak a típuspéldák érzékeltetésére alkalmasak. Vissza kell tehát helyezni őket a szövegalkotás folyamatába, a képillet, a gondolatilag, a tartalmilag és a nyelvi szerkesztés egységét képező érzelmi és értelmi harmónia vagy éppen ellentét hatásmechanizmusába. Különösen érvényes ez a szempont dolgozatunk további részében idézett és értelmezett példánk bemutatásában.

6. A kérdőjel mint a poétikai eszköztár hatásos eleme sohasem közömbös írásjel, s mindig többet teljesít nyelvtani és stilisztikai szerepénél. Figyelemkeltésre, az információk, a költői üzenetek nyomósítására, az érdeklődés fokozására éppen úgy alkalmas, mint a legváltozatosabb értelmi műveletek hatóerejének ébren tartására. Abban is igaza van a költőnek, hogy igen gyakran „kérdőjelekkel szól az értelem” (Hegedűs Géza: De docta ignorantia).

Éppen ezek a jellemzők adnak magyarázatot arra is, miért szaporodtak meg a kérdőjeles versek, a kérdő, a faggató számvetésről szóló költemények. A „kérdőjel kiáltozása” (Bihari Sándor) is egyre erősödik, s a kérdésbokrok szövevényében nehéz rátalálni a bizonyosságot megfogalmazó feleletekre. Gyakran találkozunk olyan versekkel is, amelyekben a remélt bizonyosság helyett „újabb kérdőjelbe torkollik az út” (Pákolitz István: Félúton), s az ember, a költő, a gondolkodó úgy érzi magát, mint „favágó a kérdőjelek erdejében, s azon dolgozik, hogy kivágja az erdőt, s amíg irt, háta mögött a kérdőjeleknek új erdeje nő” (Gárdonyi Géza: Aforizmák). Ilyen összefüggésben nagy a poétikai hírértéke ezeknek a versmondatoknak is: „Megtelik lellem |

Ákombákkal, kérdőjellel” (Gereblyés László: Ének — két hangra). — „Terelődünk... az utolsó | vérünkre kérdező kérdőjel elé” (Bihari Sándor: Emberiség). „A kérdőjel kampójában hol az egyenes intés?” (Nagy Gáspár: Világtemető). — „Emitt-amott villannak elébe a vad | kérdőjelek: ó, hol van az ember | e rettenetes zavarban” (Szemlér Ferenc: Vajon mi készül).

Az is gyakori jelenség, hogy mai költőink „a kérdés kérdésével kérdeznak” (Benke László), és a láncolatot kérdéseket árnyaltabbá színezik a filozófáló, néha csak felületesen bölcselkedő kérdőjelekre komponált verseknek szó-és jelképei.

7. Költőink ma már nagyon értik a kérdőjelek jelbeszédét is, s felhasználják meditatív, latolgató s gyakran tamáskodó hajlamaik és gondolataik felerősítésére, kifejezésére. Az alkotói izgalom fokozására is alkalmassá váltak a kérdőjelek, illetőleg a kérdőjelekre komponált poétikai eszközök. S ezek elsősorban azt tükrözik és példázzák, hogy a kérdés fontosabbá vált, mint a rá adandó válasz. Az önáltató és az önvallató kérdések szinte kergetik egymást, s ezekre a kérdésekre legtöbbször az a válasz, hogy a „kérdésre kérdéssel válaszol” a költő (Várkonyi Anikó: Bizánci Madonna).

Gyakran vallanak arról is mai költőink, hogy „derék az csupán, ki kérdez” (Papp Lajos: Kérdőjelek), s „csak kérdezni tudunk, világunk kérdésre hajt csak, | az égen kérdőjelek cikáznak” (Szentmihályi Szabó Péter: Ének a civilizált emberről). A „kérdőjelek mögötti sötétség” (Bihari Sándor) csak a „kérdőjel-válaszokkal” (Bihari) oszlik el.

Külön információs értéke van annak a költői gesztusnak is, hogy szeretnek kérdezni, s hogy miért, erre a fontos kérdésre adnak azok a versek választ, amelyeknek a címében a kérdőjel s annak grafikai képe (?) játssza a kulcsszerepet. A példatár igen gazdag. A legjellemzőbb típusra ezeket a verscímeteket idézzük: Kassák: A nagy kérdőjel, Eörsi István: Vers kérdőjelek között, Parancs János: Kérdőjelek, Horváth Imre: Kérdőjelek, Képes Géza: Kérdőjelek, Pákolitz István: Kérdőjelek, Zelk Zoltán: ?, Mezei András: ? stb.

8. Az eddigiekből is kitűnhetett, hogy nincsenek semleges kérdések, s nem lehet csak szemmel követni a kérdőjelek hosszú sorát: megállítanak, kiközkentenek nyugalunkból. A költői alkotás folyamatában is valami hasonló funkciót vállalnak, s a kérdőjelek a külön álló szerepvállalással a legváltozatosabb lelkiállapotnak, magatartásformának a tükrözői. Ebből a szempontból nagyon kifejezőek ezek a költői jelzős szerkezeti formák: égő, dühös, haragos, indulatos, ironikus, gyötrelmes kérdőjelek. Hogy mire utálnak ezek a jelzők, arról ezek a versrészletek tanúskodnak: „Haragommal, ha nem bírtam, | Kérdőjelet akkor írtam” (Tudor Arghezi: Felirat, Nagy László ford.). — „A csend, akit álmból felzavartam | элем tűz egy dühös kérdőjelet” (Horváth Imre: Indulat). — „Címem, rímem, im egy szálig, | égő kérdőjelle válik” (Szilágyi Domokos: Az orrbavágás elmarad). — „A gyötrelmem kérdőjelei | kibírod-e? | kibírom-e?... | a gyötrelemtől kérdőjelle csavarodnak a jegegyék...” (Bihari Sándor: A gyötrelmem kérdőjelei). — „Nyugtalanág kérdőjele | nyugtalanág felelete” (Dési Ábel: Három tájkép).

9. A kérdőjelek sajátos poétikai szerepe különösen felerősödik akkor, amikor a költői szándék szolgálata kerül előtérbe a mondanivaló tartalmának rovására. Ilyen esetben a „kérdőjellel ledöfött pont” (Simai Mihály: Mellékmondatok) használati értékét, sajátos funkcióját a „kérdőjel-horog” (Marsall László: Kétféle csöndünk), a „kacs kérdőjel” (Raffay Sarolta: Hited bolondja)

azért módosítja, mert bár a mondanivaló tartalma a pont használatát követelné, de az írói szándék kérdőjellel teszi érdekesebbé, olykor rejtélyesebbé vagy éppen agresszívebbé a költői üzenetet. Illyés Gyula „sorsfaggató” költeményeiben is szinte fenyegetően csapkodnak a kérdőjelek: s nemcsak a gondolati háttér kontúrjai lesznek egyre világosabbak, hanem esztétikai izgalmat is keltenek az olvasóban. A mai vallomásos, konfliktusos lírában az alkotók feltüzesedett izgalma, a belső monológban felerősödő kétségbeesése vagy felháborodása elég gyakran a kérdőjelek segítségével telítődik indulati, hangulati és zenei hatástényezőkkel. Pedig a felkiáltás, a felháborodás, a szorongó kétségbeesés inkább a felkiáltójelek használatát kívánná meg. De a kérdő alakú felkiáltás, felszólítás, illetőleg a felszólító tartalmú kérdés érzékeltetésére a versbeli kommunikációs folyamatban szintetizálnia kell a költőnek: a két írásjel, a kérdő- és felkiáltójel színező, jelező és dallammódosító értékét egyaránt bele kell kódolnia a versalkotó eszköztárba. A legegyszerűbb megoldás: a két írásjelet együtt használja a költő. Így tesz pl. Kiss Benedek is: „Tavasz, tavasz! mit hozol rám: | ítéletet vagy kegyelmet?! (Tavaszi kérdő- és felkiáltójelek).

A két írásjel együttes használatával kapcsolatban érdekes információt nyújtanak ezek a költői vallomások is: „Érzed-e. . . | felkiáltójelek és kérdőjelek | ritmikus hinta-palintáját s a gondolatjeleket” (Albert Zsuzsa: *Jelek között*). — „A kérdőjel? Mutatvány, mégpedig | valakiről, ki még kételkedik, | kiált rá felkiáltójellel és | tudjuk, mulandó a kételkedés” (Gergely Ágnes: *A költészet didaxisáról*). — „Megélem kérdő- és felkiáltójelem társaságát” (Czegő Zoltán: *Laterna magica*).

10. A mai versolvasó gyakran tapasztalja azt is, hogy költőink képalkotó szándékát és annak poétikai eszköztárát a fanyar humor s a groteszkség is motiválja. Az ilyen típusú költeményekben is kulcsszerepet vállal a kérdőjel, illetőleg fogalmából és funkciójából kibontott stilisztikum és poétikum. Csak néhány példát mutatunk most be: „Orrom létezésem kérdőjele” (Iszlai Zoltán: *Hajózás a legközelebbi csillaghoz*). — „Kérdőjel szél töpreng | Eszemet | hová is tettem. . .” (Bella István: *Kocsma-Pantheon*). — „Kérdőjeleket író hangok | kíséretében nevetgélek | csontvázakat” (Toldalagi Pál: *Nekem virág kell*). — „A próféták a kérdőjeleket nem szeretik” (Cseh Károly: *Proféta sokaság*). — „Ebben az éberem tartó | kérdőjel-horgászatban | kifogni azt az egy szót, | mely árnyéktalan, mint a víz” (Labancz Gyula: *Csalétek*). „Dörmös rossz kedvem csupa gond | és feszül bennem néhány bolond | kérdőjel szegény szomszéd asszonyom | piaci kosara | krumpli, csont | jó a leveske, ezt mosolyogja” (Gál László: *Motyogó*). — „Mert vagyunk | mi költők | a világ diadalkiáltásai | Az adóhivatalok örök kérdőjelei” (Darázs Endre: *Végtelen szerkesztőség*). — „Tandori Dezső hova lett? | sakktáblán sorvaszt éneket? | Kerüljétek el ha lehet, | macskakörmök kérdőjelek” (Szepesi Attila: *Pajkos-ének*).

11. Ma, amikor „egyre több kérdőjel néz velünk farkasszemem” (Ladányi Mihály) napjaink verstermésében is, érdemes volt a kérdőjelek poétikájáról szólnunk. Igen szegényes poétikai szakirodalmunk bővítésére is gondoltunk, de az igazi célunk az volt, hogy segítsük a versolvasókat és a versmondókat is. A versek értelmezése és hangosítása a kérdőjelek funkciójának mélyebb ismeretét is feltételezi. Ehhez is nyújt néhány használható szempontot és adalékot közleményünk.

Bakos József

A csehszlovákiai magyar széppróza nyelvi arculata*

1. Többször föltettem már magamnak a kérdést, mit tarthatunk a magyar irodalmi nyelv fejlődésének utóbbi száz évében a legfontosabb jelenségeknek. Akárhonnan közelítettem is meg a kérdést, az egységesülést látom még mindig a leglényegesebbnek.

Miért „még mindig”? — úgy érzem, némi magyarázattal tartozom.

A magyar irodalmi nyelv — miként ez ismeretes — abban különbözik más nyelvek irodalmi nyelvétől (pl. a franciáétól, olaszétól), hogy nem egyetlen nyelvjárás rétegződött a többi fölé irodalmi nyelv gyanánt, hanem több nyelvjárás összeötvöződése által jött létre. Alapja az északkeleti nyelvjárás, tehát a Bodrog, Hernád, Felső-Tisza vidékének a magyar nyelve; és Kazinczy korában, nem utolsósorban Kazinczy érdeméből dőlt el a küzdelem ennek a javára.

Ez azonban még nem jelentett mai értelemben vett nyelvi egységet, ez csak fokozatosan jött létre, s a folyamat még máig sem fejeződött be teljesen. — A reformkorban a főváltozatok mellett még tág terük van a nyelvjárásiasságoknak is; illetőleg: egyenrangúan éltek az alakváltozatok egymás mellett. A XIX. sz. második felében erős egységesülés ment végbe, különösen 1867 után. (Jól mutatja ezt a száz évvel ezelőtt kiadott szótárak anyaga, összevetve értelmező szótárainkkal.) A XX. sz. első felében az egységesülés folytatódott, de még mindig elég sok alakváltozatot engedett meg az irodalmi nyelvi norma. (Mutatják ezt a helyesírási szójegyzékek is.) A XX. sz. második felétől újabb, igen erős egységesülési hullám indult, melynek ma is tanúi, részesei, sőt formálói vagyunk.

A vázolt egységesülési folyamat az egész magyar nyelvterületre kiterjedt, és sem az első, sem a második világháború alatti és utáni határváltozások nem befolyásolták lényegesen: nem alakult ki külön erdélyi, szlovákiai, jugoszláviai magyar irodalmi nyelvi változat. Legfeljebb kisebb-nagyobb mértékben érvényesültek az egységes irodalmi nyelven belül bizonyos táji ízek és színek, de alig erősebben, mint ahogy dunántúliságról is beszélhetünk, és beszélünk is pl. Ilyéssel, Nagy Lászlóval, Simon Istvánnal kapcsolatban.

Az első és igen lényeges tanulság, amit a mai csehszlovákiai széppróza tanulmányozásából levontam, az volt, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom nyelvi normája semmiben sem különbözik a magyar nyelvterület általános normáitól.

Ezt a megállapításumat — úgy érzem — nem kell külön bizonyítani: elegendőnek látom, ha valamennyiünk közös tapasztalatára hivatkozom. Arra, hogy itt Kassán és szerte Csehszlovákiában minden akadály, minden nyelvi idegenkedés nélkül tudják élvezni a magyarországi vagy az erdélyi irodalmi alkotásokat; és viszont: a csehszlovákiai irodalmi alkotások minden fenntartás nélkül a mieink is.

Ebben az irodalmi nyelvi normában a nyelvhelyességi normák is bennfoglaltatnak. — Amikor ezt a mondatomat leírtam, haboztam, beleírjam-e a *természetesen* szót. Joggal beleírhattam volna, hiszen az irodalmi nyelven való írás eleve megkívánja, feltételezi a nyelvhelyességi szabályok, szempontok

* A kassai Kazinczy-napokon 1979. április 21-én elhangzott előadás.

figyelembevételét, tiszteletben tartását. Tudjuk azonban, hogy kétnyelvű környezetben — mindenhol a világon — nyelvi interferenciák lépnek fel a nyelv minden szintjén, s ezek a kisebbségi közösségek nyelvében mint hibák kisebb-nagyobb mértékben jelentkeznek. Megfigyelhető ez a jelenség a csehszlovákiai magyarság nyelvében is: elsősorban a beszélt nyelvben, de még az újságírás, a tankönyvek nyelvében is. — Ennek ellenére én komolyan számba vehető, a magyar nyelvhelyesség normáit sértő interferenciajelenségekre a csehszlovákiai magyar irodalom nyelvében nem bukkantam. (Néhány, a szókinccset érintő dolog, amelyet stiláris fogásként még említeni fogok, nem ide tartozik.) Az, hogy a csehszlovákiai magyar irodalmi nyelv ennyire tiszta, jól mutatja íróik felelősségérzetét, a magyar nyelv iránti elkötelezettségét. Ha kritikusaik mégis vitatkoznak velük egy-egy szón, kifejezésen stb., az persze lehetséges, sőt szükséges is: ezek a viták is a magyar nyelv javát szolgálják; azt, hogy az irodalom nyelve minden ízeckéjében lelkesítő példa legyen. Kívülről és távolabbról én — ismétlem — úgy látom, hogy az írókkal közös erőfeszítéseiket siker koronázza.

2. Mint további bizonyítékra, hadd hivatkozzam a tőlem tanulmányozott művek helyesírására.

A magyar helyesírás — a kezdetektől máig — ún. nyelvkövető helyesírás. Ez azt jelenti, hogy írásunk a mindenkori élő nyelvet igyekezett látható formában rögzíteni. Napjainkban sincs ez másképp: pl. szavainkat, egyébszóelemeinket művelt köznyelvi kiejtésüknek megfelelően írjuk.

Noha az írás általában a kiejtést tükrözi, jóval szabályozottabb annál: írásban sokkal kevesebb lehet az ingadozás, mint a beszédben, vagyis az írás, másodlagossága ellenére, visszahat a nyelvre, annak egységét őrzi, illetőleg erősíti. Ezért örültem rendkívüli módon annak, hogy a csehszlovákiai magyar irodalmi művek helyesírási pontossága vetekszik a magyarországi kiadványokéval. Az akadémiai normáktól való eltéréseket sem a hosszú *i*, *ú*, *ü* jelölésében, sem a különírásban-egybeírásban, sem a központosításban, sem más tekintetben nem találtam, pedig — meg lévén győződve a helyesírási egység tartásának fontosságáról — erősen figyeltem, sőt kerestem az eltéréseket.

Még annak kijelentését is meg merem kockáztatni, hogy a tanulmányozott könyvek helyesírási szempontból felülmúlják a magyarországi kiadványokat. Nálunk a szépírók el-elrugaszkodnak az akadémiai normáktól. Persze a helyzet más itt és ott. Magyarországon számos lehetőség van arra, hogy az esetleg nem szerencsés, egyénieskedő írásgyakorlat hatását ellensúlyozzuk. Itt Csehszlovákiában ez sokkal nehezebb lenne. Ezért örültem annyira annak, hogy az ún. külön szépírói helyesírás problémái itt fel sem vehetők: az irodalmi alkotások nemcsak a nyelv és a nyelvhelyesség, hanem a helyesírás tekintetében is példát mutatnak az olvasóknak.

Gondolom (sőt tudom), hogy az érdem nemcsak az íróké, hanem a kiadó (elsősorban a Madách Kiadó) szerkesztőié és a nyomdászoké is. Csak meleg szívvel köszönhetem meg áldozatos munkájukat.

Itt jelzem, hogy az MTA új helyesírási szabályzat kiadására készül. Újítás, reform nemigen lesz, főképp a szabályok rendszerezésében fog különbözni az új kiadás a most érvényben levőtől. Nem kell tehát tartani attól, hogy újra kell tanulni helyesen írni! Az MTA Helyesírási Bizottsága azt tervezi, hogy még ez évben megfelelő formában tájékoztatni fogja a csehszlovákiai magyarságot is elképzeléseiről, s egyben tájékozódni is óhajt arról, hogy milyen

kívánságok élnek a csehszlovákiai magyarság körében helyesírásunk tökéletesítése iránt.*

3. A magyar szépirodalmi stílusnak egyik régi vonása, hogy a paraszti, falusi környezet festésére, az emberábrázolás hitelesebbé tétele végett mindig szívesen alkalmazták íróink a nyelvjárási alakokat. Mivel a tanulmányozásra megkapott könyvek között két paraszti tárgyú is volt (Mács József: Kétszer harangoztak; Duba Gyula: Ívnek a csukák), külön figyelmet kell szentelnünk a nyelvjárási alakok irodalmi alkalmazása kérdésének.

Miből is ered a tájszók stílushatása?

Ha az emberek otthon, családi vagy baráti körben egymás között beszélnek nyelvjárásban, a beszédhelyzet és a használt nyelvi változat viszonya természetes. Amikor a nyelvjárást így „belülről” használják, a nyelvjárás maga a nyelv, stílushatása nincs. — Ha azonban a nyelvjárás kilép ebből a természetes környezetéből, és a szépirodalomban, irodalmi nyelvi környezetben jelenik meg, a két nyelvi réteg keveredése, összeütközése stílushatás forrásává válik.

A szépírók régóta tudják ezt, a mértékben és az arányokban azonban meglehetősen nagy különbségek vannak az egyes írók között, és korszakonként is változott annak megítélése, hogy meddig mehet el az író a tájnyelvi elemek alkalmazásában. Részletezni mindezt itt most nem célom, csak röviden vázolólag a nyelvjárási alakok irodalmi felhasználásában mutatkozó hullámzást az utóbbi száz évben.

A tájszók, a nyelvjárási elemek alkalmazása erős divat volt a múlt század végén (vö. népszínművek, a Nyr. körének véleménye); némiképp visszaszorult századunk első két évtizedében (a Nyugat más stíluseszmenyével ez az irány nem fért össze). Újra felerősödött a két háború között (a népi írók mozgalmában: Móricz, Móra, Kodolányi, Tamási Áron stb.). A második világháború után is volt még egy ilyen népies hullám. Aztán (kb. az 50-es évek közepétől) hirtelen alábbhagyott a nyelvjárási elemek irodalmi alkalmazásának divata, s a mai magyar irodalom paraszti környezetben lejátszódó műveiben nem szokás a parasztokat nyelvjárásban, vagy ahhoz közelítő nyelven beszéltetni.

A régi szokással való szakítást jól mutatja pl. Sásdi Sándor példája: az egykor nyelvjárási elemekkel erősen megtűzdelt regényeit a háború utáni kiadásokban már átírta, „köznyelvesítette”.

A szlovákiai magyar irodalom lépést tartott ezzel az általános fejlődéssel: sem Mács József, sem Duba Gyula regényében nem találunk nyelvjárási elemeket, holott parasztok — nyilvánvalóan nyelvjárásban beszélő parasztok — a szereplők. Idézek mindkettőjüktől egy-egy részletet:

Először Mács Józseftől, aki gömöri, s regénye Rozsnyó környékén játszódik le:

„Közelebb húzódtott hozzá, megállította kezét, és olyan szépen kérte, beszélgessen még vele, hogy nem lehetett nemet mondani.

— Miről? — kérdezte, és egy röpke pillantást vetett rá.

— Bandiról.

— Tetszik neked?

* A tájékoztatás 1979 novemberében a pozsonyi egyetemen és az Új Szó szerkesztőségében megtörtént. (A szerző.)

— Hát, talán — rántott a vállán, és zavartan belelapozott az előtte heverő könyvbe.

— Nekem megmondhatod. Az csak annyi, mintha édesanyádnak tárnád fel a titkod — nyitogatta tapintattal szívecskejéhez a lakatot.

— Szégyellem — sütötte le a szemét, és pír ömlött szét az arcán. Szinte lángot vetett a bőre.

— No jó. Feleltél a pirulásoddal — mondta, és megrángatta az ura lábát, mert ijesztően hortyogott.

— Másképp is felelhetek, ha akarja — adta meg magát.

— No hát halljam. Tetszik?

— Különbnek tartom a többinél!

— Szerelmes vagy?

— Nem tudom.

— Én tudjam?

— Fontos tudni? — tért ki az egyenes válasz elől.

— Nem fontos — húzódott vissza gyorsan a kíváncsiságával. — Nekem elég ennyi, hogy tetszik neked!

— Pedig az még nem minden — adott váratlan fordulatot a beszélgetésüknek.

— Miért?

— Mert azt nem tudom, hogy én tetszem-e neki — mutatkozott be egyszerre nagylányként.” (I.m. 83.)

Másodjára Duba Gyulától, aki Garam vidéki magyar parasztokat beszélget a következőképpen:

„Péter megfogta a vaskerekű taligát, . . . felemelte, erőlködve nyomta a magasba, de nem bírta átemelni a szekér oldalán. Nagyot fújva a földre dobta.

— Dögnehéz. . . — mondta lihegve —, nem bírom átemelni a szekér oldalán.

— Te is próbáld meg — mondta a parasztember Bakai Jóskának —, tedd fel a szekérre a taligát.

Jóska is két kézzel fogta meg a kereskes vontató alkalmatosságot, de Péternél biztosabb kézzel ragadta meg a vasrámát. . . felemelte . . . aztán nagyot nyögve átlökte a szekér oldalán. A vaskerekű szerkezet kalimpálva és csőrömpölve az ekére zuhant.

— Jól van, benned van már erő, akár szánthatnál egyedül is.

— Az ekét nem tenné fel — mondta megbántottan Péter —, szeretném látni, ahogy az ekével küszködik.

— Igazad van, az ekét még nem tenné fel, de jövőre már felteszi.

— Jövőre én is felteszem, az ekét is meg taligát is . . . de hogyan szánthatna egyedül, ha az ekét nem bírja feltenni a szekérre?

— Ne törődj vele, hogyan tenném az ekét a szekérre — mondta ingerülten Bakai Jóska —, inkább magaddal törődj!

— Ne veszekedjetek — szólt rájuk a parasztember —, ha együtt megyünk szántani, akkor nyugalom legyen közöttünk.” (I.m. 88.)

Ez az eljárás, vagyis a parasztembereknek is köznyelven való beszélgetése, amely ma már a magyarországi irodalomnak is általános szokása, igazolja Bárczi Gézát, aki a nyelvjárási elemeknek irodalmi felhasználását végső elemzésben korlátozott lehetőségű stiláris fogásnak minősítette, voltaképpen külsőségeknek, amely nem kárpótolhatja az észjárással, a gondolkodásmód ábrázolásá-

val való jellemzést. — Nos, úgy látszik, irodalmunk e stiláris fogásról, a külső-ségről lemondott.

A nyelvjárási alakok gyakori alkalmazásáról való letevés persze senkinél sem jelenti azt, hogy egy-egy jól megválasztott tájszó ne bukkanjon föl itt-ott stíluselémként. Így pl. Duba Gyulánál *hajlok* 'présház'; *pandal* 'gödör a víz fenekén'; *hankalodni* kezdett 'besötétedett'. Ugyanő alkalmazza (mértékkel) a *tőlem nagyobb* szerkesztésű hasonlító határozót is. Mács Józsefnél: *caplatva*, *sinkóztam* 'csüszkáltam', *koncsorgott*, *nene* stb.

A naturalisztikusan leírt nyelvjárási formák, amelyeket Móricz is gyakran alkalmazott, s amelyeknek semmi rosszálló stílushatást alkalmazóik nem szántak, Duba Gyulánál már a műveletlenség, a magyarul nem is jól tudás kifejezői, pl. a cigányok beszélgetésében.

A falusi környezet felidézésére persze nemcsak nyelvjárási szavak szolgálnak: alkalmasak erre kissé régies köznyelvi szavak is; pl. Mács Józsefnél *elkvártélyozták*, *bugyelláris* stb.

4. Hogy a nyelvjárási alakok mellőzésének nemcsak nyelvi, stilisztikai és esztétikai, hanem ideológiai és társadalmi okai is vannak, az eléggé nyilvánvaló. Az meg éppen bizonyos, hogy a szakszókincsek egyre nagyobb mértékű irodalmi alkalmazása a társadalom átrétegződésével, az irodalom tematikájának megváltozásával függ össze.

A szakmai szavak irodalmi alkalmazásának stilisztikai szerepe ugyanaz, mint a tájszóké: környezetfestésre, ábrázolásra, jellemzésre szolgálnak. Stílushatásuk forrása is azonos a tájszavakéval. Ha pl. orvosok beszélgetnek egymás között, a kívülállók számára érthetetlen szakmai szavak tömegét használhatják anélkül, hogy bármilyen stílushatás keletkezne. Ugyanezek a szavak azonban más nyelvi közegbe kerülve, pl. egy irodalmi műben már stílushatás forrásává válnak.

Sietek megjegyezni, hogy természetesen csak a szakszókincsek egyre nagyobb mérvű alkalmazásáról lehet beszélni, hiszen maga a jelenség korántsem új: az emberről írni, a tőle végzett munkát meg sem említve, soha nem lehetett. A helyzet napjainkban annyiban változott, hogy a munkafolyamatok leírásának, a munkáról való beszélgetésnek jóval nagyobb szerep jut az irodalomban, mint amennyi korábban, s ennek következtében erősen megnő a szakmai szavak aránya a szépirodalmi művekben is, természetesen elsősorban a prózában.

Ezen a nagy arányeltolódáson belül egy másik arányváltozás is megfigyelhető. Korábbi irodalmunkban a szakszókincsek rétegét — az oly gyakori paraszttárgyú művek miatt — elsősorban a hagyományos mezőgazdasági szókincs jelentette. Mai irodalmunkban ezzel szemben — a tematika kibővülése révén — jelen van már a nehézipari, a kohászati, az úrkutatási, az orvosi stb. szakszókincs is; sőt a szakszavak, szakkifejezések számaránya az irodalom nyelvében, elsősorban a prózában, egyre nő.

A szakmai szavak irodalmi alkalmazását tehát természetes jelenségnek kell tartanunk és semmiképp sem kifogásolhatjuk. Az írótól azonban ízlést, arányérzéklet várunk, azt, hogy ritka, nem érthető szakszókkal ne nehezítse szövegének megértését, s halmozásokkal ne csökkentse esztétikai élményeinket.

A csehszlovákiai magyar széppróza — legalábbis az, amit én belőle ismerek — jó úton jár a szakmai szavak irodalmi alkalmazásának mértéke és

módja tekintetében, mint pl. a következő részlet is mutatja Ordódy Katalin: Az idegen c. regényéből:

„A nyugtalanságtól azonban nem tudtam szabadulni. Mikor a *ciszterna-kocsikra* terelődött a szó, amelyekben naponta szállították a *mazutot* a bécsiek, a szívem a torkomban dobogott. Most kellene, most. . . és nyeltem nagyokat, kínosakat, mert a torkom kiszáradt az izgalomtól. Aztán lassan megnyugodtam, mert a *propán-* és *butángáz*okkal kapcsolatos kérdésekre tértek át, s ezt a problémakört kevésbé ismertem. A mérnök felpaprikázódva méltatlankodott, hogy miért nem vagyunk még mindig *elosztóközpont*, ez hátrányos helyzetben tart bennünket a prágaiakkal szemben, holott a *gazdaságosság* elvei szerint. . .

Figyelni kezdtem Jedlička szavaira, hogy hátha majd kapcsolni tudok rá, és ügyesen visszafordíthatom a szót a *mazutra*.

— Előnyösebb lenne persze — Jedlička kellemesen raccsolt —, előnyösebb lenne, ha a három kilométer hosszú útvonalat, amelyen a *benzintöltő cső* az osztrákok *csónaktankjaiba* fut, meg tudnánk rövidíteni. Egyelőre, sajnos, néhány kerülőt kell tennünk, s így tizenkét-tizenhárom óráig tart, mire a *tanok* megtöltődnek. Az osztrákok sürgetik a *szállítási idő* lerövidítését. Megígértem nekik, hogy teszünk valamit az ügyben, és bizonyára találunk is valami megoldást, de addig sok mindent fontolóra kell vennünk.” (A kiemelések tőlem; i.m. 234—5.)

5. A tájszók és a szakszók kezelése tehát alapvetően megegyezik a magyarországi és a csehszlovákiai széppróza nyelvében. Nem így van egy sokat vitatott szókincsréteggel: a tolvajnyelvi (argó-) szavakkal.

A magyarországi írók közül többen vallják (elsősorban Kolozsvári Grandpierre Emil), hogy az argószavak használata élénkíti a stílust, gazdagítja azt. Ebben a felfogásban kétségtelenül van bizonyos igazság, s az is tagadhatatlan, hogy bizonyos embertípusok jellemzése nem is lehetséges a tőlük használt szavak nélkül. Az a véleményem azonban, hogy kevesebb is elég lenne, s nem tudom helyeselni azt, hogy egyes írók valósággal sportot űznek a tolvajnyelvi szavak használatából.

Nem tudom megítélni, hogy él-e ez a probléma a csehszlovákiai magyar irodalomban is, vagy nem; lehet, hogy csak szerencsém volt, s pont olyan műveket tanulmányoztam, amelyekben nem is volt lehetőség argószavak alkalmazására. Akárhogy van is, örültem, hogy nem botlottam beléjük.

Ugyanez áll a durva szavakra is: ilyeneket (holott ezek használatára már igazán sor kerülhetett volna az olvasott művekben) alig találtam, s ezek is már többé-kevésbé „szalonképesnek” számítanak. (Idézésüktől eltekintek!) Mindenesetre jólesően nyugtáztam a hiányukat, és megerősödtem abban a meggyőződésemben, hogy bizonyos dolgok kimondása, néven nevezése nem nélkülözhetetlen a szépirodalom stílusesszkezeinek sorában.

6. Az, hogy az elolvasott regények cselekménye Csehszlovákiában (Szlovákiában) játszódik le, természetesen nemcsak a helyszínek megnevezéséből derül ki, hanem — igen ízlésesen és finoman — a nyelvből is.

Különösen Duba Gyula regénye jó példa erre. Vannak benne egyrészt Magyarországon nem használatos szavak: *policajt*, *komisszár* stb. — Erőteljesebb jelzés már az, hogy a Füzesnyéken megjelenő rettegett Gamó (a csendőr) tört magyarsággal beszél eképpen: Ki *beszélte?* (*beszélt* helyett) — Mit *mondta?* — Álljon elem, aki *beszélte?* (*beszélt* helyett) — Dolgozni, mert *agyonlövöm* (*agyonlőlek* helyett).

Ugyancsak Gamó szlovák szavakat is vegyít magyar beszédébe. — Még ügyesebb megoldás az a jelenet, amikor Albert hazajön csehországi munkaszolgálatából, és így beszél Péterrel, a barátjával:

„Az ismeretlen vasalt hosszú nadrágban és félcipőben jött feléje, nyitott ingnyakát kockás pulóverére hajtotta, fején német katonasapkát viselt.

— *Guten Tag, Herr Peter. . . Was machen Sie, Herr Petár?* — kiáltotta messziről jókedvűen, és szélesen mosolygott.

— Albert! Meg sem ismerlek. Élsz még? Hogy vagy, Körtefejű?

— Hej, barátocskám, megvagyok. . . Ha az ember nem adja meg magát a bajnak, és erős marad, mindent könnyebben elvisel. Viselkedni kell tudni. *Langsam*, mondd magadnak, csigavér, pajtás, *počkej, kým neprši*. Bizony, Petár.

Péter egyszerre mérges lett. Maga sem tudta, miért, nevetségesnek és bosszantónak találta a Körtefejűt, úgy érezte, hogy bohóckodik, és eltitkol valamit.

— Nagyokos lettél, összevissza gagyogsz.

— Azt mondd, hogy én gagyogok? Mit nem mondasz, fiú! *Hitler kaputt, Krieg is kaputt, alles kaputt*, mint Ulrike mondaná. . . Már hogyne érteném!

— Milyen Ulrike? . . . Ki az az Ulrike, akiről fecsegsz?

— Egy német lány, kisöreg.” (kissé rövidítve, a kiemelések tőlem; i.m. 292.)

Ezek azonban csak jelzések, színek, a regény szép magyar nyelvezetének egységét nem bontják meg. S hogy a szlovákiai magyar irodalmi nyelv képes a cseh-szlovákiai élet teljességének tükröztetésére még az ilyen stíluselemek alkalmazása nélkül is, arra Ordódy Katalin regénye a példa.

Ennek főszereplője, egy magyar asszony egy nagyobb városban él, ahol jócskán hallani magyar szót is, de ha másból nem, egyes szereplők szlovák nevéből nyilvánvaló, hogy velük nem magyarul folyik a társalgás. Ennek azonban semmi nyelvi nyoma sincs: az író sehol, semmivel sem jelzi, kinek mi az anyanyelve, magyarra szinkronizál mindent. Ugyanez történik a vendég angol mérnökökkel, az ő beszédük sincs angol szavakkal jellemezve: enélkül is tudjuk, hogy angolok, s hogy a főszereplővel angolul beszélgetnek szlovákok is, magyarok is. — Ugyanezt az eljárást alkalmazza Mács József is a *Kétszer harangoztak*-ban.

7. Felfogásom szerint a költészet nyelve és a próza nyelve között nem annyira minőségi, mint inkább mennyiségi, aránybeli különbségek vannak. Ezen azt értem, amit Károly Sándor Ady Endre nyelvét vizsgálva be is bizonyított: Ady prózájából kimutatta mindazon jellegzetes nyelvi vonásokat, amelyek verseit sajátosan Ady-versekké teszik, csak ezek a versben sűrűbben, töményebben, prózájában viszont oldottabban, a szövegben elvegyítve fordulnak elő. (Vö. Nyr. 1977: 269—86.) Nyilvánvalóan áll ez a tétel minden nyelvi elemre. S ha a verstől elvárjuk a választékos, expresszív szavak alkalmazását, a fantáziát megmozgató szóképeket stb. ugyanezt elvárhatjuk, és el kell várunk a szépprózától is, hiszen ezektől lesz szép.

Bár tudom azt, hogy napjaink prózájára a diszítetlen, a tudatosan egyszerű nyelv a jellemző, felfogásom szerint a prózát sem szabad megfosztani minden költőiségtől: a nyelvnek a prózában is ragyognia kell, nem utolsósorban a szóképek által.

A tanulmányozott művek közül ilyen szempontból főképp Duba Gyuláét

emelhetem ki: könyvében különösen a természetleírások bővelkednek szép képekben:

„A kopár, lerongyolódott falut egyszerre vad buzgalommal és szikrázó jókedvvel díszítgetni kezdte a tavasz. A patakparton teljes pompájukban örvendeztek a világoszöld füvek, s az akácok barna ágboga megtelt apró, zöld levélfürtökkel. A kertekben az orgonabokrokon fokozatosan elváltak a leveles ágaktól a bimbócsokrok, és napról napra duzzadtak, erősödtek. A falut kettéosztó apró patak a tavaszi olvadás után letisztult, az agyagszínű, zavaros vizek elfolytak a nagyobb patakok medrén a Garam felé, s a falusi patakocska partján nőni kezdett a papsajt meg a csalán. Medrét keresztül-kasul szabdalták a széles tanknyomok és teherautócsapások, a mély árkokban tócsák csillogtak, míg oldalukon kihajtottak a füvek. A patakmederben roncsok és hulladékok, deszkák, karosszériadarabok és drótgöngyölegek heverték.

A falu lassan telt meg lakóival, mint a kirtartóan pergő homokkal a homokóra üres fele, de azért visszavonzotta az embereket, messzi mézgyűjtő utaikról a kaptár a méheket. Bár ők nem mézet gyűjtöttek, inkább bánatot.” (I.m. 45.)

„Az eke egyenletesen haladt, a gerendely (helyesen: *csoroszllya*; F. P.) kihalított egy csikot a földből, a nyomában haladó ekevas fölfejtette ezt a sávot, s az eke görbe vezérlemeze a mozgó földet átfordítva a többi hantra fektette. A mezei gyomok és füvek először engedelmesen meghajoltak a vezérlemeze előtt, majd lefeküdtek az átforduló hantok elé, és eltűntek alattuk. Néhol a hosszabb gazok mintha menekülni akarnának, remegve kidugták fejüket a földréteg alól, mert a hantok nem fedték el őket egészen, és így a barna szántásból itt-ott zöld növényzet halálra ítélt csomói nyújtóztak elő, mint a felületesen és hevenyészve eltemetett tetemek testrészei.” (I.m. 91—2.)

Képeket természetesen más írónál is találhatunk, pl. Ordódy Katalintól idézhetem:

„A nagy krízis elmúlt. Akkor hajszálon függött, hogy szét nem váltak útjaik, de azóta Luci körül jeges lett a levegő. Nincsenek kilengések, kedvének hangulatának, játékosságának, egész lényének ezerféle színét, a dér fehér hidege lepi. Nem örül és nem haragszik, mintha vágyai sem volnának. És véleménye sem. Nyugodtan és megbízhatóan végzi teendőit, ez minden.” (A keskenyebb út; 314.)

Nehezen tudnám határozott műfaját megjelölni Dobos László: Bodrogköz, szülőföldem c. írásának. Az azonban bizonyos, hogy főképp a szóképek ereje által nemesedik magával ragadó szépprózává:

„Mivel kezdjem? közeli avagy távoli idő: Bodrogköz mindkettő. Ember, föld, vizek. Itt születtem, s ahogy ezt leírom, elmozdul e föld, szerteszóródnak az elkészített szavak. A gyermekévek színe csábít, ez a legszebb Bodrogköz. És a legkisebb is. De gyermekkorom elején anyám áll, előtte nagyapám s annak ősei; úgy mondták, telkes jobbágyok voltak. Így tapogathatnék messzi visszafelé, egészen a honfoglalásig.” (Műhely '78 191.)

Persze ne feledjük, hogy nemcsak a szóképek állnak rendelkezésünkre, hanem még igen sok stilisztikai eszközünk van: a rokon értelmű szavak közti válogatás, a szavak többértelműségével és azonosalakúságával való élés, no meg nem utolsósorban az úgynevezett alakzatok: a párhuzam, az ellentét, a kérdés stb. Az alakzatok közül a csehszlovákiai írók mintha a halmozást kedvelnék a legjobban; nekem legalább is feltűnt gyakori felbukkanásuk. Idézek egyet-kettőt:

„Ember, föld, víz: ezer év történelem, az idő mélye, nem is tudom, meddig? Mennyi lehet az enyém ez időből? Mögöttem egymásra rétegződő századok, ámulva-bámulva nézhetem az események halmazát. Fejthetem, bonthatom a bodrogi történelem rétegeit. Idézhetek gyarapítókat, árvizeket, járványokat, pusztulásokat, hősokeket, árulókat és gyávákat.” (Dobos László; Műhely '78. 192.)

„Miért kell az embernek születése pillanatától hadakoznia valamiért? A tiszta pelenkáért, az óvó néni csillagocskájáért, a jó jegyekért, az egyetemi felvételért, a pozícióért, magasabb fizetésért, a boldogságért. . . A boldogságért; tulajdonképpen a boldogságért hadakozunk születésünkötől fogva. Csak a róla való elképzeléseink különbözőek.” (Ordódy Katalin; A keskenyebb út 292.)

Annak ellenére, hogy mind láttató szóképeket, szép hasonlatokat, hatásos alakzatokat még bőven tudnék idézni, a csehszlovákiai magyar próza gyengéjét a színező elemek viszonylagosan kis számában látom: ilyenekkel (ha nem is krúdyas bőségben), de feltétlenül gyakrabban és bátrabban lehetne és kellene élni. (Persze ezzel — tudom — ítéletet mondtam a magyarországi prózáról is, amelyet ugyanazért szintén el lehetne marasztalni.)

8. Hátra lenne még, hogy a csehszlovákiai magyar írók mondat- és szöveg-szerkesztő eljárásairól is szóljak. Ez a problematika azonban már külön vizsgálatot igényelne. Befejezem tehát.

Tisztában vagyok azzal, hogy nem mindenben értenek egyet velem abban, amit mondtam. Kérem azonban, vegyék figyelembe, hogy a stílus kérdései sokkal kevésbé egzakta, mint más nyelvi dolgok, s ha azokról is vitatkozunk, mennyivel inkább eltérhetnek a vélemények a szépirodalom, egy-egy író nyelvének megítélésében. Remélem azonban, hogy a lényegben, a magyar irodalmi nyelv egységének őrzésében egyet akarunk.

Fábián Pál

Adalékok Petőfi ö-zéséhez

Petőfi nemcsak életművének újszerűségével nyitott tért a magyar irodalomban, hanem a magyar nyelv művelése, tökéletesítése terén is. Petőfi korának — a reformkor és a szabadságharc időszakának — nyelve nem egységes sem a beszélt, sem az írott nyelv vonatkozásában. Az egységesülési folyamat már megindult, de együtt élnek olyan szavak, amelyek egymás változatainak tekinthetők kiejtési, alaktani vagy esetleg stilisztikai szempontból.

A kor legkiválóbb költői, írói — elsősorban Petőfi és Arany — tudatosan törekedtek kihasználni az alakváltozatok adta hangzásbeli, stiláris lehetőségeket. Ezt a tendenciát a helyesírási szabályzatok is támogatták pl. az AkH. 1856. megengedi a jóhangzás okáért „a -tól, -től, -ról, -ről helyragoknak a tompább, de megrövidülhető -túl, -tűl, -rűl, -rűl formákkal fölcserélését” (Szemere: Az akadémiai helyesírás története 90).

Hogy az alakváltozatok használatának stiláris lehetősége mennyire foglalkoztatta az akkori közvéleményt, arra érdemes Vörösmarty egyik bírálataból idéznünk: „De hát miért nem jó a *tekéletes* szó? Csak azon csekély okért, mert a *tökéletes* sem rossz és divatos, a *tekéletes* pedig nem divatos s nem is

igen méltó hogy divatba hozassék, mert minden háromféle *e* betűje mellett is csak *e* betűkből áll s ezek szaporítására a magyar nyelvben semmi szükség” (Bajza: Kritikai Lapok 1833/III. 91—2).

A készülő P e t ő f i - s z ó t á r szinte kínálja a lehetőséget, hogy a költő nyelvhasználatával mélyrehatóbban megismerkedhessünk. A szócikketek végigtekintve feltűnik az alakváltozatok nagy száma. Vajon mi a jellemző: a véletlen hozta egymás mellé ezeket, vagy tudatos választás eredményei voltak? A nyelvben élő alakváltozatok közötti lényeges vagy éppen alig észlelhető finom különbségek sem mellőzhetők. Az eltérő alakú szó nem okoz nehézséget a szöveg megértésében, hiszen jelentése alapvetően nem változik meg. Mégis a szokványostól eltérő szóalakok bizonyos árnyalati, hangulati, stilisztikai többletet tartalmaznak. A szövegkörnyezet vagy a gondolatmenet lehet hasonló, mégsem azonos szóalakokat használ a költő: „nem is madár *dalolása*” (Szilaj Pista); „nem is madár *danolása*” (Illyen óriást, mint . . .) — „. . . *könnyeim* | Indítsanak meg . . . *e könyűk*”

„*Csetepatékra* ne pazaroljuk erőnket” (Robin Hood); „Nagy *csetepatával* küldte | *Őt* az asszony kifelé.” Bolond Istók).

Hol a *föl*, hol a *fel* igekötő szerepel az *életet áldoz* szókapcsolatban:

„Szabadság, szerelem!
E kettő kell nekem,
Szerelmemért *föl*áldozom
Az életet,”

(Szabadság, szerelem!)

„Érted kedves magyar hazám
Ki ápolsz és ügyelsz reám,
Kiért éltem *fel*áldozám,
Tiéd ez utolsó pohár.”

(Kiért ürítsem?)

A példák sora hosszú. Az olvasó észreveszi ugyan ezeket a különbségeket, de az eltérő alakok használatát természetesnek tartja. Átsiklik felettük a szeme, nem is gondolkodik el azon, véletlen-e, vagy szerepe van-e a változatok előfordulásának gyakran ugyanazon soron, szakaszon belül. Vajon az ilyenfajta alakváltozatok (nem szinonimák!) szerepeltetését mi befolyásolja jobban: a költő személyisége, egyéni szókinccse, nyelvjárása, korának nyelvi ízlése? Stilisztikai hatást szolgál, vagy éppen a formai tökéletességet kívánja a költő megvalósítani? Valószínűleg az összes felsorolt tényezők hatnak — ösztönösen vagy tudatosan — egy-egy költői mű minden sorának megszületésére.

E dolgozat nem vállalkozhat az összes tényező és alakváltozat kölcsönhatásának vizsgálatára. Egyetlen típust ragad meg, mely Petőfi nyelvének szembeötlő sajátága: az *ő-ző* hajlamot. A Petőfi-Szótár forgatása közben feltűnik, hogy a ma normatívnak tekintett *fel* igekötős alakok a szótárban a *föl* címszóhoz kerültek. Erre bizonyára a *föl* igekötős alakok túlsúlya miatt került sor. Nézzünk néhány példát: az ÉrtSz. és a Petőfi-Szótár címszavai alapján! Zárójelben az ÉrtSz.-beli címszó: (*feladat*) — *föladat*; (*felszín*) — *fölszín*; (*felület*) — *fölület*; (*felett*) — *fölött*; (*feljebb*) — *följebb*; (*felül*) — *fölül*; stb.

A fenti alakok az *ő-zés*nek csak egy típusát mutatják. Ez a fajta *ő-zés* Deme László terminológiáját használva az *-l* hatására jelentkező asszociatív *ő-zés*. (A magyar nyelvjárások néhány kérdése 101 és Nyelvatlaszunk funkciója

és további problémái.) Imre Samu rendszerében ez részleges hangsúlyos *ö*-zésnek minősül *l*, *r*, *j* mellett (A mai magyar nyelvjárások rendszere 41, 201–03).

Érdekes ezek után megnézni, hogy az *ö*-zés mely típusai jellemzőek Petőfi költői nyelvére. Vizsgálatunk leíró szempontú, ezért az *ö*-zés kialakulásával, eredetével foglalkozó cikkek ismertetésétől el kell tekintenünk (Losonczi Zoltán: Az *ö*-zés története: NyK. 44: 373; uő.: Az *ö*-zés kialakulása NyK. 45: 45, 251–66; Péter László: Az *ö*-zés kérdéséhez. MNyj. 1: 188; vö.: Jakab László: MNyj. 8: 29–59). Deme László és Imre Samu is a köznyelvhez viszonyítva állítja fel rendszerét. Az *ö*-zés a ma is élő nyelvjárási jelenségek között a legerősebb. Jelentkezhet a köznyelvi *e*, ill. *ë* helyén.

Rendszerüket mintegy ötvözve tudjuk hasznosítani, ha Petőfi *ö*-zését vizsgáljuk. Itt természetesen nem nyelvjárási jelenségről van szó, hanem sokkal inkább stilisztikai vagy formai okai lehetnek az alakváltozatok használatának:

I. Független *ö*-zés

1. Hangsúlyos helyzetben:

- a) egytagúakban: *föd*, *fönt*, *csönd*, *föst*.
- b) többtagúak első szótagjában: *fösték*, (*böndö*, *bötü*).

2. Hangsúlytalan helyzetben:

- a) tő belsejében: *cserösznye* (Petőfinél nincs!),
- b) toldalékban: *ököt*, *lelköm*, *fölfedezett*, *öleléségös*.

II. Asszociatív *ö*-zés

1. *-l*, (*-r*, *-j*) előtt, annak hatására: *ebédöl*, *fölleg*, *pör*, *förgeteg*,
2. többeli, ill. megelőző szótagbeli labiális magánhangzó hatására: *szükön*, *röpköd*.

Csoportosításunkban a példákat Petőfi összes *ö*-ző alakjai közül válogattuk. A példaanyag a független *ö*-zés esetében szegényesebb (vö. *fest* 41: 9 *föst*; *csend* 64: 1 *csönd*; de: *föd* 34: 7 *fed*), ami azt mutatja, hogy Petőfi általában nem használja ezeket a változatokat.

Feltűnően sok példa akad viszont az *-l* hatására történő *ö*-zésre, s ez a jelenség figyelmünket e kérdésre irányította. Különösen gyakori a *föl* igekötős alakváltozatok nagy száma a *fel* igekötősökével szemben. Vizsgálatunkat e területen érdemes finomítani.

A *fel* ~ *föl* igekötő történetéről tudjuk, hogy a „... *föl* fn. eredetibb *fel* alakváltozatából keletkezett *-é* lativus raggal. Az eredetibb *felé* alakból a későbbi *fel* ~ *föl* alakváltozat a szóvégi hosszú magánhangzó rövidülésével és lekopásával, illetőleg a magánhangzó labializálódásával jött létre (vö.: *elé* > *el*; *migé* > *meg*). — Határozószóből a XIV. sz. táján vált igekötővé” (TESz. 869). Az a felfogás, amely szerint a *föl* a *fő* > *fej* főnévből jött létre *-l* névszóképzővel, esetleg *-é* ablativusraggal, kevésbé valószínű (i.h.; vö. még: Bárczi: SzófSz. 75).

A XIX. században a két igekötőváltozat egymás mellett él. Petőfi nyelvében váltakozik a *fel-föl*, de a *föl* túlsúlyával. Mi ennek az oka? A fenti rendszer kiegészítése a kérdés megválaszolásához nyit utat. Vizsgáljuk meg azokat az *-l* asszociatív szerepén kívüli tényezőket, amelyek hatottak a költő választására. Az alapkérdés itt az, befolyásolja-e a többeli magánhangzó minősége az igekötő magánhangzójának minőségét. Rendszerünkben az *ö*-zés szempontjából irreleváns hangok a következők: *a*, *á*, *o*, *ó*, *u*, *ú*, *i*, *í*, *é* (vö.

Papp I.: Leíró magyar hangtan 78). Relevánsak viszont a szó hangtestében előforduló labiális *ő, ő, ű, ű* hangok és mindenekelőtt az illabiális *e* és *ē*. Ha a *fel* ~ *föl* igekötős ige hangsúlyos szótagjában illabiális *e* ~ *ē* van, a változatlanság, a jóhangzás kedvéért feltétlenül előnybe kerül az *ő-ző* változat: *felemel* 4: 69 *fölemel* (a szembenálló alakváltozatok közé iktatva tüntetjük fel számarányukat).

Vajon ha a szó hangtestében labiális hang következik az igekötő után, itt is dominál-e az *ő-ző* forma? A szép hangzás mindenképpen azt kívánná, hogy kerüljük két azonos vagy hasonló hang egymás melletti szerepeltetését. Petőfi is érzékeli ezt. Ahol tehát két *ő* került az egymás utáni szótagokba, annak különös oka lehet: erre mutat az előfordulást jelző szám is: pl. *feljön* 31: 2 *följön*. Itt is tudatos disszimilációt, hangtestszínezést láthatunk. A spontán *ő-ző* hajlam különösen ott szembetűnő, ahol az *ő-zés* szempontjából irreleváns hangok szerepelnek a tőben:

a, á; *felakaszt* 1: 22 *fölakaszt*, *feláll* 1: 14 *föáll*;
o, ó; *felbont* 1: 8 *föbont*;
u, ú; *feldül* 2: 8 *földül*;
i, í; *felkiált* 5: 93 *fölkiált*;
é: *felébred* 5: 60 *fölébred*.

Ez a példasor csak szemlélteti a jelenséget. Az adatok nagy mennyisége azonban bizonyítja, hogy Petőfi szóválasztásait nem egyszerűen a kor megengedte helyesírási sokféleség, nem a pillanatnyi szeszély vagy bizonytalanság, hanyagság befolyásolta, hanem tudatos törekvés a szép hangzás elérésére.

Statisztikai példákkal megtámasztva a következő kép adódik:

Az ige mgh.-ja	Összes előfordulás	Összes	
		<i>fel</i>	<i>föl</i>
		előfordulás	
1. <i>e, ē</i>	700	33 4,7%	667 95,3%
2. <i>ő, ő</i>	137	107 78,1%	30 21,9%
3. <i>ű, ű</i>	96	36 37,5%	60 62,5%
4. <i>é</i>	169	12 7,1%	157 92,9%
5. <i>i, í</i>	285	20 7,0%	265 93,0%
6. <i>a, á</i>	406	48 11,8%	358 88,2%
7. <i>o, ó</i>	195	38 19,5%	157 80,5%
8. <i>u, ú</i>	123	16 13,0%	107 87,0%
Összesen:	2111	310 14,7%	1801 85,3%

Az összeállítás 1. sorának nagy (95,3%-os) *ő-ző* túlsúlyát elvileg magyarázhatnánk azzal is, hogy Petőfi egyéni nyelve az *ő-ző* nyelvjáráásokra épült, s itt ez a sajátosság érvényesült. Egészen más felfogásra jutunk azonban, mihelyt a 2. sor adataira pillantunk: itt ugyanis az „*ő-ző* Petőfi” 78,1%-os *e-zést* mutat! A magyarázatot csak az igék többeli magánhangzója adhatja meg. A többeli *ő, ő* hangok elé azért iktatta a költő a *fel* igekötőt, hogy elkerülje az *ő* hangok halmozódását. Vagyis: a szép hangzás kedvéért erőt vett egyéni nyelvhasználatának *ő-ző* tendenciáján. S ha ez igaz, vissza kell térnünk az 1. sor

ő-ző túlsúlyára is: ilyen arányú ő-zést az igekötőben nem magyarázhatunk kizárólag spontán egyéni nyelvzokással: ebben is tudatos színezést kell látnunk! Az ígék tőhangzójának illabiális (e, ě) jellege tudatosan az ő-ző változat, a *föl* igekötő használata felé terelte a költő tollát. Természetesen az sem lehet véletlen, hogy az *é, i, í* igetőbeli magánhangzók mellett is 90% fölött van a *föl* igekötő aránya.

A táblázatot áttekintve talán közelebb juthatunk a Martinkó András által felvetett kérdés megválaszolásához. Szerinte a költő nyelvi, stílári képe 1848–49 előtt nem egységes, „még azt is nehéz eldönteni, mennyire e-ző, s mennyire ő-ző Petőfi, nemcsak a *fel* ~ *föl* változik (a *föl* némi túlsúlyával), hanem egymás mellett van *teméntelen*, másrészt *költött* (keltett)” (A prózáiró Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése 336). A *fel* ~ *föl* igekötős igealakok esetében a táblázat szerint nem „némi túlsúllyal”, hanem döntő fölényel kell számolnunk a *föl* javára Petőfi egész költészetében.

Ezek után nézzünk meg néhány példát arra, hogy a *föl* igekötő használata stílári okokból indokolt! (Forrásjelzet a kritikai kiadás szerint.)

A szótő első magánhangzója e: *fölemel* 69: 4 *felemel*

é: *fölebred* 60: 5 *felebred*

„A magyar nemzet *fölebredt*, *fölemelte* fejét a párnáról. . . már e mozdulában is milyen erőt fejtett ki! . . .” (Lapok P. S. naplójából 5: 88).

Látni való, hogy ilyen sok e hang van a mondatban pl. *nemzet, ébredt, -emelte, fejét, e, erőt, fejtett*; nyilvánvaló, hogy ezek változatosabbá tételét szolgálja a *föl* igekötő.

Versben méginkább kellemes az ő-s változat:

„De mihelyest *fölebredett*,
Eltűnt a kedves szép alak;” (Az apostol 3: 170)

„Mienk, mienk lesz majd a győzelem,
Mert jó az ügy, melly *fölfegyverze* minket,
Mert a jó ügynek végre *győzni* kell.”
(Kazinczy Gáborhoz 2: 277)

Itt különösen jó a *föl* változat, mivel az igető is *fe-* hangkapcsolattal kezdődik, s az ejtésben a szó *fölfegyverzé-*nek hangozhat.

A rím kedvéért él Petőfi a két e-s megoldással is: pl. a *fölkel* 91: 6 *felkel* szembenálláson belül ilyen is akad:

„Összeszedi a sok szépen nyíló
Vadvirágot, s köti bokrétába,
És ezt a leányka,
Hogyha *felkel*,
Ablakában látja minden *reggel*.” (Bolond Istók 2: 327)

Ahol a szótőben ő, ó van, ott a vártnak megfelelően a *fel* igekötős alakok túlsúlya jellemző. Például a *feljön* 31: 3 *följön* típusban:

„És *feljön* a hold,
Mint a lemenő nap,
Olly vérvörösen,
S zord fénybe borítja a rengeteget”
(Homér és Oszián 2: 243)

További példák:

„Fogj meg, Rózám, ne eressz el! szólék; úgy tetszik, mintha röplőnöm kellene, *felröplőnöm* a mennybe; (A hóhér kötele 4: 18)

„A bú nekem rohan,
Mint *felbőszült* oroszlán,
Emésztő szilajan.” (A lánykához 1: 1166)

Vitathatatlan a két változat tudatos használata a széphangzás érdekében:

„*Fölkelt, felöltözött*, bebujt ruhájába;
Mintha egy nagy bógót dugnának tokjába;” (A táblabíró 3: 294)

Az *ő*-zés szempontjából irrelevánsnak tekinthető magánhangzóval kezdődő szavak esetében a táblázat adatai egyértelműen azt mutatják, hogy Petőfi nyelvérzéke — saját spontán nyelvszokása — inkább az *ő*-zó változatot érezte jobbnak. Ezt használhatta a mindennapi beszédben is. A mai nyelvben inkább az *e*-s változatok jutottak normatív szerephez, de a két alak ma is él, s a Petőfi költészetében látott példa nyomán érdemes nekünk is kihasználni a bennük rejlő stilisztikai, „nyelvszépítő” lehetőséget.

Kovács Éva

Ady Endre: Az eltévedt lovas

Az eltévedt lovas

Vak ügetését hallani
Eltévedt, hajdani lovasnak,
Volt erdők és ó-nádasok
Láncolt lelkei riadoznak.

Hol foltokban imitt-amott
Ős sűrűből bozót rekedt meg,
Most hirtelen téli mesék
Rémei kielevenednek.

Itt van a sűrű, a bozót,
Itt van a régi, tompa nóta,
Mely a süket ködben lapult
Vitéz, bús nagyapáink óta.

Kísértetes nálunk az Ősz
S fogyatkozott számú az ember:
S a domb-kerítéses síkon
Köd-gubában jár a November.

Erdővel, náddal póre sík
Benőtteti hirtelen, újra
Novemberes, ködös magát
Mult századok kódébe bújva.

Csupa vérzés, csupa titok,
 Csupa nyomások, csupa ősök,
 Csupa erdők és nádasok,
 Csupa hajdani eszelősök.

Hajdani, eltévedt utas
 Vág neki új hináru utnak,
 De nincsen fény, nincs lámpa-láng
 És hírük sincsen a faluknak.

Ausznak némán a faluk ,
 Multat álmodván dideregve
 S a köd-bozótból kirohan
 Ordas, bölény s nagymérgű medve.

Vak ügetését hallani
 Hajdani, eltévedt lovasnak,
 Volt erdők és ó-nádasok
 Láncolt lelkei riadoznak.

1. Feladatunk e viszonylag kései, 1914-ben keletkezett Ady-vers komplex nyelvészeti-stilisztikai elemzése.

Jóllehet nyelvezetében bizonyos szempontból tényleges, más szempontból látszólagos egyszerűség uralkodik, Az eltévedt lovas Ady legösszetettebb versei közé tartozik. Így az a tény, hogy az utóbbi időben több elemzés is született róla, a költő mind teljesebb, mélyebb megértésére való örvendetes törekvést jelzi.

Az elemzések közül talán a Király Istváné a legsokoldalúbb, legelmélyültebb (Kortárs 1976. 1812—22), végig az irodalmi és nyelvészeti szempontok termékeny egyesítésére törekszik, s megállapításait mindig bőséges nyelvészeti példaanyaggal szemlélteti.

Bizonyos egyoldalúsággal vallja a magyarság és az eltévedt lovas azonosítását Keszi Imre a *Miért szép?* (Bp. 1966.) c. kötetben. Viszont néhány figyelemreméltó nyelvészeti-stilisztikai megállapítását a későbbiekben még idézzük.

Balogh László *Mag hó alatt* (1976.) c. kötetében szintén a magyarság és a lovas azonosításából indul ki, felfogása azonban dialektikusabb; a verset a magyarság történelmi fejlődésének vizsgálataként értelmezi. Különösen tanulságos, ahogy ezzel a nézetével a vers formai elemzését összekapcsolja.

Más szempontú Tamás Attila cikke (ItK. 1976/3 345—51), amely a verset az Ady-életmű egészében, más költeményekhez hasonlítva vizsgálja. Eközben igen sok, a tartalmat lényegesen befolyásoló stilisztikai mozzanatra világít rá.

A legtöbb elemzés a lovas alakjának az értelmezését állítja a középpontba. Erről a kérdésről ad áttekintést Kemény Gábor (Nyr. 1977/3), majd a különböző vélemények felsorakoztatása után megállapítja, hogy az eltévedt lovas sem a költővel, sem a magyarsággal, sem az összemberivel (a nembelivel) nem azonosítható kizárólagosan, a beszélő és a szereplő viszonya mindvégig tisztázatlan marad, s a stílushatás éppen az azonosulás és kívülállás, a leírás és az önkifejezés kettősségéből fakad.

2. Nézzük most már magát a verset! Ahogy az a felsorolt elemzésekből is kitűnik, a költemény legszembeütőbb sajátossága a képeiben rejlő többértelműség. Ha azonban a verset a maga bonyolultságában akarjuk megérteni, nem maradhatunk meg az eltévedt lovasnak mint szimbólumnak a vizsgálatánál, hanem az egész verset kell egyetlen szimbólumként, egy léthelyzet szimbólumaként — vagy mozzanatai felől nézve a dolgot: szimbólumrendszerként — tekintenünk. Ekkor a lovasnak a tájhoz való viszonya kerül elemzésünk homlokterébe, s így elkerülhetjük azokat az egyoldalúságokat, melyek a lovasnak elszigetelt szimbólumként való értelmezéséből fakadnak.

Azt, hogy a vers elemzésekor célszerű az eltévedt lovas és a táj kapcsolatából kiindulni, mutatja már az első versszak is, melyben Ady két sort szentel a lovasnak és kettőt a tájnak. Táj és lovas kapcsolata a vers során egyre összetettebbé válik, s ennek megfelelően az eltévedt lovas szimbóluma is mindinkább elmélyül.

Az 1. versszakban még csak egy magányos lovas van előttünk, akinek a környezethez, a tájhoz való viszonya — legalábbis az olvasó számára — eléggé véletlenszerű. A következő négy versszakban azután a „lapuló” táj megelevenedik. A 6. versszak az eddig felgyűlt konfliktusok érzelmi kirobbanása, s egyben visszavezet bennünket az eltévedt ember alakjához. Csakhogy a 7. versszakban már mélyebb, általánosabb értelemben tér vissza a kép: az *eltévedt, hajdani lovas* helyett *hajdani, eltévedt utas* van előttünk. A 8. versszak az eddigi ellentmondásokat sűrítve mutatja be. Jóllehet Ady — talán épp a szoros összefüggés kifejezésére — nem tett vesszőt, a 8. versszak kapcsolatos mondatnak fogható fel, melynek tagmondatai azonban ellentétes tartalmakat hordoznak: az első tagmondat a dermesztő, halálos csendet, mozdulatlanságot, a második a rémek váratlan, pusztító kitörését ábrázolja:

Alusznak némán a faluk,
Multat álmodván dideregve
S a köd-bozótból kirohan
Ordas, bölény s nagymérgű medve.

Azok az erők, melyeket a 6. versszakban belső, érzelmi konfliktusokként éltünk át, most egy félelmetes külső esemény alakját öltik.

A 9., befejező versszak mintegy lekerekíti, gondolati egészé formálja a verset, s azzal, hogy nem szó szerint ismétli meg az 1. versszakot, kifejezi a probléma elmélyülését: a *hajdani, eltévedt* szórend utal az eltévedt lovasnak az eltévedt utassal való mély helyzetbeli rokonságára vagy éppen azonosságára. (Azon, hogy az eltévedt lovas, illetve utas azonosak-e, szerintem nem érdemes vitatkozni. A *lovas* és *utas* szavak jelentésbeli eltérésére, feszültségére azonban a részletes elemzés során mindenképpen ki kell térnünk.)

A vers ritmusát, menetét illetően Tamás Attilához csatlakozhatunk, aki megállapítja, hogy ellentétben több más Ady-vers lefelé ívelő vonalával (pl. A magyar ugaron), Az eltévedt lovasra a meg-megújuló mozgások ritmusa jellemző. Ehhez még hozzátehetjük, hogy fokozódó, sűrűsödő mozgásokról van szó, ami a konfliktusok éleződésével függ össze. Ugyanakkor, a 9. versszak jóvoltából mindez nem valami kaotikus állapothoz vezet, hanem a vers mesterien megszerkesztett íve bontakozik ki előttünk. Ez az ív a szimbólikus táj viszonylag részletező leírásán át a 6. versszakig emelkedik, sőt némileg még a 7. versszak első felében is (Hajdani, eltévedt utas | V á g neki új hináru

útnak), majd — ugyanezen strófa második felével — megkezdődik az ereszkedés, amely váratlan megtorpanásokkal, az említett mozgások sűrűsödésével egészen az utolsó versszakig tart. Ebben azonban nem az eredeti, hanem egy magasabb, általánosabb szintre érkezünk.

3. Elemezzük most már részletesen a verset, itt is mindig azt a viszonyt tartva szem előtt, amelyben a lovas és a táj van. Ennek a viszonytának legáltalánosabb, a versben végig jellemző vonása, hogy a kísérteties táj és lovas egyidejűleg ellentétei és kiegészítői, mintegy m a g y a r á z ó i egymásnak. Jól megfigyelhető ez pl. a vers akusztikus és vizuális kifejezőeszközeinek a kapcsolatában. Helyesen jegyzi meg Balogh László, hogy a költemény elején az akusztikus elemek dominálnak. Ehhez azonban hozzátehetjük, hogy míg az akusztikus elemek inkább a lovashoz, addig a vizuálisak a tájhoz kapcsolódnak. De ugyanezzel a finom művészi eszközzel Ady nemcsak a táj és lovas ellentétére, hanem hasonlóságára, közös vonásaira is utal. Gondoljunk a *vak ügetés* szinesztéziás kapcsolatára, melyben a vizualitás mozzanatát nemcsak a *vak* jelző, hanem az *üget* igéből képzett főnév is tartalmazza, amely a lónak egy meghatározott, érzékletesen elképzelhető mozgását fejezi ki. Fokozza ezt az érzékletességet a *hallani* főnévi igenév is, mely dallamosságával, ritmusával (a két mély *a* és a magas *i* ellentéte, illetve a két *l*) nemcsak a dobogást, hanem a mozgás képzetét is felidézi.

A tájnak inkább vizuális leírásába viszont akusztikus elemek keverednek. A *láncolt lelkei riadoznak* kapcsolatból nemcsak a szaggatott, kapkodó mozgás érződik, hanem a láncok csörrenései is kihallatszanak. Idézhetnénk a *süket kód* szinesztéziás szókapcsolatot is, amely mintegy ellenpárja a *vak ügetés*-nek.

Már ebből a néhány példából is kivehetjük a vers két fontos stílus-eszközét, a párhuzamba, illetve ellentétbe állítást, melyek a mondatfűzéstől a szavak megválasztásáig mindenütt megtalálhatók a költeményben.

A párhuzamra kitűnő példa a 3. versszak első két sora, amely ugyancsak a tájnak (*sűrű, bozót*) és a benne levő kísérteteknek, rémeknek (*tompa nóta*) az elválaszthatatlanságára utal (ez esetben a kísértetek közé számíthatjuk a lovast is):

Itt van a sűrű, a bozót,
Itt van a régi, tompa nóta,

A mondatpárhuzam hatását csak fokozza az *itt van* szókapcsolat megismétlése, amely a kép és a hang monotonosságát, unos-untig ismert voltát fejezi ki. (Ugyanezt a hatást, az unalom, sőt bizonyos fokig az undor érzetét keltik az első sorban levő szinonimák: a *sűrű, a bozót*.)

Tovább elemezve a lovas és a táj kapcsolatát, azt tapasztaljuk, hogy nem lehet őket a szokásos értelemben vett élőként és élettelenként szembeállítani. A tájat már az első képben megszemélyesíti Ady:

Volt erdők és ó-nádasok
Láncolt lelkei riadoznak.

Finom érzékkel ismeri fel Keszi Imre, hogy a mondat kulcsszava a *láncolt* jelző. „Egyetlen jelző és micsoda étellel, életszomorúsággal telik meg a sivár tájék” — írja. A *láncolt* jelző tehát még a táj egyfajta életteleniségére, mozdulat-

lanságára utal, de már ebben is ott feszül a megelevenedés lehetősége. (Ezen kívül gondoljunk a szókapcsolat *l*-jeinek a hangszimbolikájára, amely valami kísérteties lebegést, lüktetést, sőt lélegzést sugall.) A továbbiakban a táj megelevenedik, lakói kísérteties életre kelnek. S ha meggondoljuk, az eltévedt lovas is közéjük tartozik, noha kiemelt szerepe van köztük. Az ő lénye, élete is kísérteties, s mintha csak az ő ügétése hívná életre a táj rémeit.

A továbbiakban, a 7. versszakig az lesz jellemző, hogy míg a kísérteties táj, a rémek világa mindjobban megelevenedik, s önálló, fenyegető életet kezd élni, addig az emberek világa egyre inkább háttérbe szorul, halottá dermed. Ezt az ellentétet, illetve összefüggést legjellemzőbben a „Kísértetes nálunk az Ősz | S fogyatkozott számú az ember” mondat fejezi ki. (A *fogyatkozott* szó bizonyos, Adynál gyakran tapasztalható biblikus kifejezőmódra utal, amely a történetek jelentőségét a hétköznapioké fölé emeli.)

A táj kísérteties megelevenedését kitűnően fejezi ki a *kielevenednek* ige (2. versszak), melyet Keszi Imre pregnáns igeképzésnek nevez, hozzátéve, hogy ragyogóan egyesíti magában a *megelevenedik* és a *kitör* igéket. (Ilyenfajta egyéni neologizmusokkal, melyek mégis a legtermészetesebben hatnak, egyébként bőven találkozunk a versben.) A táj megelevenedését, ember és táj szerepcseréjét megdöbbenően fejezik ki az egymásra rímelő „S fogyatkozott számú az ember” és „Köd-gubában jár a November” sorok, ezeken belül is a rímelő *ember* és *November* szavak, melyeknek hasonló alakúsága fáradt és keserű ironia forrása lesz. Nem véletlen, hogy Ady egy hónapot személyesít meg, s éppen a novembert: mindez az elidegenülés mély, művészi kifejezése. A hónapokat az ember alkotta magának munkája mértékéül, s most íme szembekerültek vele, a részek önállósultak az egészszel (az évvel) szemben, s az egyik legbarátságatlanabb hónap, a november uralja az egész emberi világot. Ráadásul az adott összefüggésben az *Ősz* és a *November* alkalmi szinonimáknak, illetve szinonimáknak tekinthetők, s minden további nélkül felcserélhetők (nem tekintve persze bizonyos verstani kötöttségeket). Sorrendjüket (*Ősz, November*) mégis az indokolja, hogy míg az *Ősz* szóhoz bizonyos költőiség tapad, addig a *November* rideg, tárgyilagos hangulatú (különösen az adott összefüggésben), s így kitűnően alkalmas a dermedtség, az elidegenedtség kifejezésére. (Az ilyen alkalmi, és mégis szinte ősinek érzett kapcsolatok egyébként végig jellemzők a versre.)

Az elidegenedés totálissá válását, az embernelküliség vízióját sugallja megdöbbenő erővel az 5. versszak *benőtteti* műveltető igéje:

Erdővel, náddal póre sík
Benőtteti hirtelen, újra
Novemberes, ködös magát
Mult századok kódébe bújva.

Ahogy az előbb a *November* és az *Ősz*, a *sík* jelzői (a 4. versszakban *dombkerítéses*, az 5.-ben *póre*) szintén alkalmi szinonimáknak tekinthetők. Hangulati különbségük abban rejlik, hogy míg a *dombkerítéses* még valahogy kapcsolatban van az emberi világgal, mintegy „megemberiesíti” a történeteket, addig a *póre* a totálissá vált elidegenülés, embertelenség, embernelküliség kifejezője. Király István a verssel kapcsolatban a (heideggeri) egzisztencialista életélmény megjelenéséről beszél. Erre talán az 5. versszakot lehetne leginkább példának idézni. A megszemélyesített, magára hagyott *póre sík* valóban kísértetiesen

előlegezi a heideggeri „das Man” fogalmát, illetve hangulatát. (Nagy hiba lenne azonban itt messzemenő következtetéseket levonni. Nyilvánvaló, hogy ez az egzisztencializmushoz való mozzanatszerű hasonlóság a léthelyzet bizonyos rokonságából fakad, de az is biztos, hogy mind az egzisztencializmusnak, mind Ady költészetének megvannak a maga sajátos, csak immánensen levezethető problémái, amelyeket nem szabad egymásban feloldanunk.)

A 6. versszak felsorolása mintegy tudatosítja, nyilvánvalóvá teszi, hogy az előbbi leírás szimbolikus tájra vonatkozott, amelyben bonyolult jelentéseket kell keresnünk. Egy lélek képzetei jelennek meg előttünk. Ezeknek a képzeteknek a szaggatottságát a mondat nominális jellege, hiányos volta, a látszólag véletlenszerű felsorolás, s a konokul ismétlődő, nem kellemes hangzású *csupa* szó érzékelteti. A felsorolásban azonban bizonyos logika is kifejeződik: a homályos, impresszionisztikus (de nem impresszionista!) képzetektől haladunk a mind konkrétabbak felé, s az utolsó sor („Csupa hajdani eszelősök”) végre értelmet ad mindennek. Egy korántsem problémamentes, de mindenképpen felelősségre kötelező történelmi hagyomány emléke merült fel az egyénben. Érdemes megjegyezni, hogy a „Csupa erdők és nádasok” és a „Csupa hajdani eszelősök” sorok párhuzamban állnak egymással, mintha csak a *hajdani eszelősök* és az *erdők, nádasok* világa rokon vagy azonos lenne. Most konkretizálódik igazán, hogy az *erdők és nádasok* valami bujaságával, romantikájával csábító, de ugyanakkor patriarchálisan korlátozott világra utalnak. Éppen a patriarchális korlátozottság miatt azonban ez a világ már idegen Ady korától: támaszkodni kell rá, figyelembe kell venni, de újat is kell a helyébe hozni. Erre a problémára utal a mesterien megválasztott *eszelősök* szó. Ady nem valamelyik szinonimáját használta (pl. *bolondok*), mert ez kisszerűvé és egyoldalúvá hamisította volna a konfliktust, hanem éppen az *eszelősök*-et választotta, amely pozitív és negatív vonásokra egyaránt utal, s az egyén és a világ között feszülő lényegi disszonanciát sejtet. (A *hajdani eszelősök*-nek a régi magyarság nagyjaival való azonosítását — ahogy Keszi Imre teszi — én leegyszerűsítőnek, egyoldalúnak érzem, bár kétségtelen, hogy a szókapcsolatban ez az értelmezési lehetőség is benne van. Ez a szimbólum azonban sokkal mélyebb, bonyolultabb, egy egész letűnt világ szemlélete, problématikája is bennerejlik.)

A történelmi hagyomány felmerülése révén a 6. versszakból szervesen nő ki a 7., melyet Hatvany a 8.-kal együtt egyszerűen elhagyott volna (lásd Király István cikkét: *Kortárs* 1976/11 1814). A történelmi hagyományból meríti az erőt a *hajdani, eltévedt utas*, hogy nekivágjon az *új hináru útnak*. Ady azonban most sem áll meg valami szubjektív lelkesedésnél (a *vág neki* önmagában erre utalna), hanem a nekivágás objektív konfliktusait ábrázolja. Nyelvileg ez egy mellérendelő ellentétes mondatban fejeződik ki, a *de* kötőszóval elválasztva. A nekivágás nehézségeire egyébként már maga az első tagmondat is utal az *új hináru út* szókapcsolattal.

Álljunk itt meg egy pillanatra az *új* szónál! Míg a *réginek* több szinonimáját is megtaláljuk a versben (*régi, ó, volt, hajdani, ős*), melyek hangulatukkal szinte egy mikroszkopikus mitológiát teremtenek, addig az *új*-nak egyetlen szinonimája sincs a költeményben, s maga az *új* szó is csak egyszer fordul elő. Adynál többnyire lelkesítő hatását azonban ekkor is szinte az ellenkezőjére változtatja a mögötte álló *hináru* szó.

Ez a látszólag pusztán nyelvi tény Ady költészetének legmélyebb tartalmával függ össze. Míg a kísértő múltat számtalan formában képes leírni,

mert ismeri, s mert nyomasztja nap mint nap, addig az eljövendő újról szinte semmit nem tud mondani, csak azt, hogy lennie kell, meg kell találni, különben a magyarság, s a világháborút tekintve az emberiség sorsa is végzetesre fordul. Ady nem titkolja, hogy semmit nem tud erről az újról; ezért nem használ szinonimákat, ezért nem épít valami „mitológiát” köré. Ady korának embere a múlt és a jövő szorításában őrlődik, a kettő a jelen pontszerűségében csap össze számára, s így a jelen összeszűkülve, elidegenülve, csak ennek a felemészítő harenak az élményében létezik. A költő azonban sem a múltban, sem a jövőben nem tud azonosulni teljesen semmivel, s így születik Ady nyomasztó, s ugyanakkor erkölcsi nagyságtól áthatott, fenséges szimbolizmusa.

A fentiekkel, múlt és jelen bonyolult viszonyával, illetve a probléma elmélyülésével függ össze a lovas és utas szavak jelentésbeli feszültsége.

Mindenekelőtt szembetűnő, hogy a 7. versszak első sorában a verstani szabályok felől Ady nyugodtan írhatott volna *lovast*, ő azonban mégis az *utas* szót használta. Míg a *lovas*-hoz a magyarság fogalma társulhatott, illetve az eltévedést mesészerűen vagy kísértetiesen, borzongatóan fejezhette ki, addig az *utas* szó objektívebb, tárgyilagosabb, s hallatán nem annyira érzelmileg rendülünk meg, hanem az eltévedés mélyebb, általánosabb okait kezdjük el keresni. Az *utas* szó rideg tárgyilagossága révén az általánossá vált elidegenülés, az imperializmus jellemző vonása is leplezetlenebbül áll előttünk, mint a *lovas* szó esetében.

Az előbbiekkal függ össze, hogy az *eltévedt*, *hajdani* jelzők megcserélődnek, s *hajdani*, *eltévedt utas*-t olvashatunk. Míg az 1. versszakban a *hajdani* volt a lovas jellemzőbb mellékeve, mintegy ezzel is a „mitologikus” atmoszférát hangsúlyozva, s az *eltévedt* csak esetlegesként járult hozzá, addig az utasnak eltévedtsége az állandó tulajdonsága, s a *hajdani* itt csupán a múltban gyökerezésre, a múlttal való megszüntethetetlen kapcsolatra utal.

Lovasnak és utasnak ezt az elválaszthatatlanságát, helyzetbeli vagy tényleges azonosságát még erőteljesebben fejezi ki az utolsó versszak első két sora (Vak ügetését hallani | Hajdani, eltévedt lovasnak), amely — ahogy már említettük — mintegy szintézisbe foglalja a problémát. A lovas a jelzők sorrendváltozása révén itt már mélyebb, általánosabb szimbólum, a vers elején jellemző partikuláris mozzanatok lekopnak róla. Egyetemessége azonban szerintem nem abban van, hogy a vers végén már akár az egész emberiség szimbólumának is tekinthetjük, hanem abban, hogy a különböző szintek (pl. egyén, magyarság, emberiség) közötti szükségszerű, bonyolult, történelmileg konkrétan meghatározott és változó összefüggéseket megsejteti velünk.

Az utolsó versszak jelzőcseréjét Király István úgy értelmezi, hogy a kezdeti eltévedés mintegy befejeződött. Úgy gondolom, ez a felfogás találón utal a versben foglaltakra, a befejeződést azonban itt semmiképpen nem szabad fátumszerű lezártásgnak tekintenünk. Az *eltévedt* lovas továbbra is folytatja az útkeresést, jöllehet lehetőségei más színben tűnnek fel, mint a vers kezdetén.

Mielőtt a szintetizáló elemzésre térnénk, utalnunk kell még a 8. strófa néhány sajátosságára. Idézzük fel a versszakot:

Alusznak némán a faluk,
Multat álmodván dideregve
S a köd-bozótból kirohan
Ordas, bölény s nagymérgű medve.

Ady itt is mesterien választott nyelvi eszközökkel fejezi ki mondanivalóját. Először is szembetűnő néhány szónak az alakja: *alusznak, faluk, álmodván* — *alszanak, falvak, álmodva* helyett. Szokásosan nincs lényeges hangulati különbség az említett szavak kétféle alakja között, itt azonban többalakúságuk fontos stílusesszüközökké válik. Az *alusznak* alak az alvás állandóságára, folyamatosságára, már-már tetszhalott jellegére utal, a *faluk* pedig a *falvak*-hoz fűződő meghittséget rombolja szét, s valami szándékos sutasággal helyettesíti, amely a dologtól való távolságtartást foglalja magában. Az *álmodván* alaknak látszólag csak verstani okai vannak (az *álmodva* *dideregve* ügyetlen lett volna), -valójában azonban bizonyos patetikus kenetességre utal, amely már elvesztette hitelét. Mindezt a két sor hangszimbolikája is jelzi. Az első sor mássalhangzói között az *n*-ek és az *m* uralkodnak, s ezeket a sor elejéről és végéről két *l* fogja közre. A második sor első felében szintén az *m*-ek és *l* dominálnak, mintegy az álmom süppedős, émelyítő mélységét éreztetve. (Fokozza ezt a hangulatot a nagyszámú mély magánhangzó is.) A második sor második felében azonban a váratlan *d*-kel, *r*-rel és *g*-vel s tetejébe a magas magánhangzókkal (*dideregve*), szinte grösbe rándulnak, felriadnak az alvó faluk.

Az előbbieken jelzett tartalmat még közvetlenebbül fejezi ki a versszak metonimiája: nem az emberek alszanak, hanem a *faluk*. Az elidegenülés, elszemélytelenedés jelenik meg ismét ebben a metonimiában, mintha csak a „Köd-gubában jár a November” sor óta tabu lenne Ady számára az *ember* szó; a „November” egyszerűen megölte. Mint mondtuk, a *faluk* szó már nem tud játékosként, pozitív hangulatúként állni az *emberek* helyett, s a faluk álmái is inkább szánalmasan elesettek, mintsem megrendítőek. Mindezt jól érzékelteti a „Multat álmodván *dideregve*” sor, mely a mondanivalót tekintve rokon a *téli mesék rémei* kapcsolattal. (Itt a pozitív hangulatú *multat álmodván*, illetve *téli mesék* és az erősen negatív töltésű *dideregve*, illetve *rémei* szavak ellentétére gondolok.) A vers keletkezésének idején már nem lehetséges Ady számára a múltnak az az egyértelmű pozitív értékelése, amely a magyar ugaronban a *szent humusz* szimbólumát létrehozta. Az eltévedt lovasban a múlthoz való viszonya már sokkal összetettebb, mondhatnánk dialektikusabb, s nem annyira a nagy példákra, eszményekre, hanem az ellentmondásokra koncentrálnak. (Lásd ezzel kapcsolatban Tamás Attila több szempontból tanulságos elemzését.)

Azt az összerándulást, sűrűsödést, mely az egész 8. versszakot jellemzi, kitűnően érzékelteti a *köd-bozót*-ból szó, amely az összevonás, tömörítés ragyogó példája. Ami eddig részletező leírásokban nyilvánult meg, (Itt van a sűrű, a bozót, . . . Köd-gubában jár a November stb.), most — jelezve a feszültségek felgyülemelését — egyetlen tömör, de képszerű összevonás alakját ölti: *köd-bozót*.

4. Az analízis után nézzük most az összképet, a vers egészének legjellemzőbb nyelvi-stilisztikai sajátosságait. Haladjunk a nagyobb egységektől a kisebbek felé.

A vers minden egyes strófája egy-egy kijelentő mondatból áll. Az 5. és 6. versszak kivételével ezek összetett mondatok, melyekből két sor az egyik és kettő a másik tagmondat. (Az ily módon két félre szakadt versszakot azután a rímelés fűzi ismét egységbe: xaxa.) Az, hogy a versben csak kijelentő mondatok vannak, a költemény monoton, nyomasztó világát, s tárgyilagos, gondolkodásra serkentő mondanivalóját húzza alá. Ugyanakkor, ahogy már Király

István is megjegyezte, a versben nagyszámú inverziót, szórend-megbontást találunk, amelyek más módon, de szintén a figyelem felkeltését, az egyes részek kiemelésével az elgondolkodtatást szolgálják. (Néhány szórendmegbontás: „Kísértetes nálunk az Ősz”, „Erdővel, náddal póre sík benőtteti . . . magát”, „Alusznak némán a faluk” stb.)

Ha a szófajok megterheltségi fokát nézzük, az eddigi elemzéssel összhangban azt találjuk, hogy jóval több névszó van a versben, mint ige, illetve igenév. Ötven-egynéhány főnév és melléknév áll szemben kb. 20 igével és igenévvvel, tehát a névszók száma majdnem háromszorosa az igéknek, igenevekének. A névszók között pedig kb. kétszer annyi a főnév, mint a melléknév, míg az igék és igenevek aránya 1:1. Vagyis a vers erősen nominális jellegű, ami a kísértettáj nyomasztó mozdulatlanságával függ össze. Ez a mozdulatlanság azonban tele van feszültségekkel, váratlan, kiszámíthatatlan robbanásokkal. Erre utal a kisszámú ige, melyeknek egy része hirtelen, váratlan cselekvést fejez ki, a másik része pedig ennek épp az ellentéte, a várakozást, a feszültséget keltő mozdulatlanságot: *riadoznak, kielevenednek, kirohan — rekedt meg, lapult, alusznak* stb.

Szembetűnően nagy számúak a versben a mind képzés, mind összetétel útján alkotott neologizmusok, melyek Király István szerint a katasztrófa-érzést mélyítik el. Ezzel egyetértve hozzátenném, hogy a vers neologizmusai szerintem szoros kapcsolatban vannak azoknak a körülményeknek a váratlanságával, újszerűségével, melyek között a vers keletkezett. A háború kirobbanásával Ady teljesen új helyzetbe került, melyet értelmeznie kellett. Idézzünk fel néhány ilyen alkalmi neologizmust: *ó-nádasok, kielevenednek, kísértetes, domb-kerítéses, kőd-guba, kőd-bozót* stb.

Mindez már a versnek irodalmi és nyelvészeti szempontból egyaránt legfontosabb jellemzőihez, a szimbólumokhoz, a többértelműséghez vezet bennünket. Összefoglalóan azt mondhatnánk, hogy az eltévedt lovas szimbóluma csak első az egyenlők között. A versben szinte minden szó, minden kép ahogy elhangzik, megjelenik, rögtön szimbólummá válik, s termékeny kapcsolatba kerül az előzőekkel, illetve előrevetíti az elkövetkezőket. Szimbólum az erdő, a nádas az Ősz, a November, az ordas, a bölény, a medve stb.

Itt egy módszertani megjegyzést kell tennünk. A szimbólum igen nehezen szűkíthető egyetlen elszigetelt fogalomra, illetve elszigetelt fogalmak kapcsolatára. Különösen igaz ez Ady esetében, akinél a szimbólumok mindig meghatározott környezetben, összefüggésrendszerben élnek, ebben bontakozik ki végtelen gazdagságuk, „meghatározatlan tárgyiasságuk”. Ady szimbólumainak elemzésekor tehát mindenképpen ezekből az összefüggésekből kell kiindulnunk, ezeknek minél több mozzanatát kell fontossági sorrendbe állítanunk, nem pedig az egyes szimbólumokat kiragadva találgatnunk.

Mivel az előzőekben az egyes szimbólumok értelmezési lehetőségeiről sok szó esett, itt csak néhány általános, összefoglaló megjegyzést tennék, főként az eltévedt lovas alakjával kapcsolatban.

Mint többször hangsúlyoztam, számomra nem annyira az a fontos, hogy kivel vagy mivel azonos a lovas; természetes, hogy valamilyen módon mind a költővel (vagy egyénnel), mind a magyarsággal, illetve az emberiséggel összefügg. Inkább azt nézzük meg, hogy mi a szerepe, vagyis milyen szituiációban, mit akar és mit t u d tenni.

Mindenekelőtt: a vers fő jellemzője, hogy a szimbólumok nem állíthatók egymással szembe, mint c s a k pozitívak és c s a k negatívak (korábbi Ady-

versekben erre volt bőven példa). Minden szimbólum bonyolult, mindnek megvannak a maga pozitívumai és negatívumai (persze azért különböző arányban), így az eltévedt lovasnak is. Ki tudja, hogy nem hibázott-e valahol, hogy nem volt-e része az eltévedésben, s hogy nem kell-e a hibáját tudatosítania (ez a mozzanat mindenhogy jelen van, akármivel is „azonosítjuk” a lovast). Továbbá: mint mondtuk, a kísértetiesség éppúgy jellemzi a lovast, mint az őt környező tájat. Az kétségtelen, hogy az eltévedt lovasban valamilyen módon a nembeli célok kapnak formát, de nem szabad elfelejtenünk, hogy ezek a célok, lehetőségek csak konkrétan, meghatározott történelmi körülmények között létezhetnek, amelyek torzíthatják, sőt ellentétükre is változtathatják őket. S ezek a konfliktusok, ellentmondások az eltévedt lovas alakjában mind benn vannak: éppúgy a régi magyarság világának a XX. századba tévedt kísértetlovasa, amely vakon bolyong, s körülötte, sőt talán éppen hatására rémek elevenednek meg, mint az újat, jobbat akaró nembeli erők felemelő szimbóluma.

S ezzel már Ady szimbolizmusának általános problematikájánál vagyunk. Nem sémákba merevedő szimbolizmus ez, hanem a valóság változásait, ellentmondásait híven követő, önmagát mindig megújító költészet, melynek szimbólumai is állandóan gazdagodnak, változnak. Az elemzett költemény, úgy érzem, éppen egy ilyen fordulópontot jelez. Szemben a Góg és Magóg fia vagyok én és A magyar ugaron világával több szempontból elvont s némileg illuzórikus magyarságképével (amely persze az adott helyzetben féttisromboló és felszabadító hatású volt), az I. világháború kitörésekor a költő több olyan — főként korábbi magyarságfelfogásával összefüggő — eszményével meghasonlik, amelyben addig vakon hitt, s amelyek addig a történelem ravaszága révén látszólag a helyes úton vezették. Ez a meghasonlás, válsághelyzet szüli azt a meghökkentő sokértelműséget, a jelenségeknek azt az ijesztő, szédítő meghatározatlanságát, vibrálását, melyet a versben találunk. Ady későbbi költészetében azután ez a sokértelműség háttérbe szorul, s kialakul az Ember az embertelenségben és a Krónikás ének 1918-ból klasszikusan zárt és egyszerű, mondhatnánk félelmetesen egyszerű világa.

Úgy gondolom, azt a megállapítást, hogy az igazán nagy művekben tartalom és forma mindig közvetlenül átcsap egymásba, kitűnően bizonyította ez a vers. Mint láttuk, nem volt egyetlen olyan nyelvi-megformálási mozzanat, legyen az bármilyen jelentéktelennek tűnő is, amely ne befolyásolta volna valamilyen módon a vers mondanivalóját, tartalmát.

Tagai Imre

Rokon nyelvi alapismeretek a középiskolában

A nyelvrokonságról, a rokon nyelvekről és népekről szóló alapismeretek nem kötődnek egyetlen tantárgyhoz. Szó lehet róluk a földrajzban, a történelemben, az irodalom oktatásában és az énekórán egyaránt, nehéz volna tehát ezen alapismeret belső összefüggéseit és módszertanát vázolni.

Minden európai ország középiskoláiban szereznek bizonyos alapismereteket a nyelvrokonságról. Minden gimnáziumot végzett francia, olasz, spanyol vagy román fiatal tudja, hogy e nyelvek mind a latinból származnak, tehát egymással rokonok. Arról is van rendszerint tudomásuk, hogy az újlatin nyelvek távolabbról rokonok a germán, kelta, szláv és indoiráni nyelvcsaládokkal, valamint olyan nyelvekkel, mint a görög, albán vagy örmény. A jugoszláviai gimnáziumi földrajzkönyvben (Európa) százalékos megoszlásban is feltűntetik hogy Európa lakosságának mekkora része tartozik a szláv, újlatin, germán, egyéb indoeurópai (görög, albán) és nem indoeurópai (finnugor, török, arab) nyelvcsaládhoz. Minden ország hivatalos nyelvével kapcsolatban megemlítik, melyik milyen nyelvcsaládhoz tartozik. A Szovjetunió tárgyalásakor megadják, mekkora a népességből az orosz, mekkora a szláv (orosz, ukrán, belorusz stb.) nyelvek száma és aránya. A szovjet, jugoszláviai, csehszlovákiai, bulgáriai és lengyel történelmi tankönyvek foglalkoznak az őstörténet és az ókori történet mellett a szláv nyelvű népek közös történetével is. A nyelvtankönyvek a bevezető és általános részben kitérnek a világ nyelveinek vázlatos ismertetésére és megemlítik a nyelvrokonság tényét. Nem áll rendelkezésemre részletes anyag erre nézve. Ennek a kérdésnek a tanulmányozása külön feladat volna.

Mintegy húsz évig voltam a Debreceni Nyári Egyetem igazgatója. Ilyen minőségben számos ország sok fiataljával — főleg egyetemi hallgatókkal — beszélgethettem. Természetes, hogy találkoztam meglepő tudatlansággal is, de a hallgatók többsége nemcsak saját anyanyelvének hovatarozását ismerte, hanem azt is tudta, hogy a magyar nyelv nem az indoeurópai, hanem a finnugor nyelvcsaládba tartozik, és azt is hallották, hogy a finn is ennek a tagja. A Szovjetunió nemzetiségi térképein (nekem egy 1950-es kiadás van birtokomban) a rokon nyelveket hasonló vagy azonos színárnyalattal jelölik, így a szlávokat a rózsaszín-piros, a török-tatár nyelveket a barna, a baltiakat a zöld, a finnugor nyelvű népeket pedig a kék szín valamely árnyalatával stb.

1. Külön feladat volna annak vizsgálata, Magyarországon mióta és hogyan tanítják a nyelvrokonságra vonatkozó ismereteket. Ezért a mintegy száz középiskolai nyelvtankönyv közül csak néhányat említek. (Felhasználtam Jászó Annának az Uralisztikai Bizottság részére készített 1978. évi jelentését). Az 1842-ben Trattner és Károlyi nyomdájában Pesten megjelent „Hármas

kis-tükör (Megbővített kiadás)” még Horvát Istvánra hivatkozva így tanítja a magyarság eredetét:

„Kiktől származtak a’ magyarok?

A’ Szittyáktól, ezek Magogtól, Jáfet fíjától.

Hol laktak régenten?

Ázsiában Napkelet felé.

Hány ízben jöttek ki Magyarországra?

Három ízben, elsőben Hunnukok (Kúnok); másodsor Avaresok, és harmadszor Magyarok, (deákul Hungari) nevek alatt.

Kik jöttek ki elsőben Magyarországra?

A’ Hunnok avagy kúnok a’ magyarokkal ugyan azon egynyelvű magyar nemzet, a’ régi Szittyáknak tagadhatatlan maradéki. . .” (137).

Századunk első harmadában az egyik legelterjedtebb gimnáziumi tankönyv Szinnyi József volt (A magyar nyelv a középiskolák számára. 15., javított kiadás, 1935.). Ebben találjuk az eddig egyik legrészletesebb ismeretanyagot a nyelvrokonságról és a finnugor nyelvekről (88–94). Bizonyos ismereteket találunk a későbbi tankönyvekben is (pl. Szabó Árpád, Szemere Gyula, Szabó László). Tizenegy kiadást ért meg 1951-től kezdve a Benkő—Kálmán: Magyar nyelvtan. Egy nyelvtörténeti fejezettel zárul (247–80), ezt pedig „A magyar nyelvtudomány rövid története” c. fejezet követi. A nyelvtörténeti fejezet alaposan foglalkozik nyelvrokonsainkkal (250–54) az alábbi rendszerben: nép, lakóhelyük, foglalkozásuk, nagyjából lélekszámuk, jelentős művészeti alkotásaik. Az ismertetést a finnugor nyelvek jellemzése, finnugor eredetű szavaink tárgyalása zárja le. A legújabb időig használatban levő (Szemere Gyula—Szende Aladár) Gimnáziumi magyar nyelvtan az I. osztály számára c. tankönyv bevezetésében találjuk meg az „Anyanyelvünk helye a világ nyelvei között” c. fejezetet. Másfél lapon ismerteti a nyelvrokonság fogalmát, közli, hogy a magyar nyelv a finnugor nyelvcsalád tagja. Vázlatrajzon szemlélteti a nyelvrokonságot, de csak az ugor ág pontos, a finn-permi ágot nem mutatja be részletesen. Térképet nem mellékel, és a rokon népek közül csak az obi-ugorokról említi meg, hogy az Uraltól keletre laknak. A szóképlet és nyelvtani rendszer nyelvrokonságot bizonyító szerepére futólag hivatkozik.

A Fialat Nyelvészek Munkaközösségétől tervezett sokszorosított kiadvány (Magyar nyelv a gimnáziumok I. osztálya számára. Első rész. Kísérleti munkafüzet. Bp., 1974, 98—112) viszonylag bő finnugor nyelvészeti anyagot tartalmaz, részletesen foglalkozik a hangtörvényekkel. A 120. lapon levő családfa megközelítő teljességgel ábrázolja az egész nyelvcsaládot. A kísérleti tankönyv csupán gyakorlatokra épít, így helyigényes.

A rokon népek irodalma szinte teljesen kiszorult a középiskolából a tananyagcsökkentés következtében. A felszabadulás előtt nem tanultunk világirodalmat a gimnáziumban, és annakidején Goethe, Schiller és Heine nevét a német, Corneille, Molière, Voltaire, Hugo stb. nevét és műveiket a francia nyelvi órákon hallottuk. Shakespeare-ről azért tanultunk valamennyit a magyar irodalmi órákon, mert legnagyobb költőink fordították.

Nagy lépés volt tehát a szélesebb látókörű műveltség felé, hogy a világirodalmi oktatás is bevonult a felszabadulás után a középiskolába. Ebben kapott helyet kezdetben a Kalevala elég részletesen, 1978-ra csak egy kis részlet maradt belőle. A XX. század világirodalmi szöveggyűjteményéből

pedig újabban kimaradt a Képes Gézától írt rövid ismertetés Sillanpääről, a Nobel-díjas finn íróról, valamint a Silja c. regényből vett szemelvény.

Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a finn gimnáziumokban használatos lírai antológiában (Aarne Salminen—Viljo Tervonen: Yhdeksän sarjaa lyriikkaa. 5. k. 1973., Helsinki) a 46 külföldi költő közül 3 és a 68 külföldi vers közül 5 magyar szerepel, tehát Petrarca, Goethe, Baudelaire, Majakovszkij, Garcia Lorca, Neruda és Quasimodo közé belefér még Petőfi és József Attila is.

Említett jelentésében Jászó Anna megkérdezett 104 középiskolás diákot: 1. Mit tanultak a magyar nyelv rokon nyelveiről? 2. Hallottak-e rokon népekkel foglalkozó magyar tudósokról? 3. Tanultak-e valamit a rokon népek irodalmából? Az 1. kérdésre a diákok fele csak megemlítette a nyelvrokonságot vagy még azt sem, a 2. kérdésre 86-an adtak nemleges választ, a 3. kérdésre 20-an adtak tagadó választ, 60-an pedig csak a Kalevala nevét említették.

2. Az 1978. évben jelent meg az Oktatási Minisztérium kiadásában (készült az Országos Pedagógiai Intézetben) Az általános iskolai és A gimnáziumi nevelés és oktatás terve. Az előbbinek a „Magyar nyelv és irodalom” tantárgy füzetében (főszerk. Dr. Szebenyi Péter, szerk. Takács Etel és Komár Pálné) összesen háromszor említik meg a nyelvrokonságot, ill. a finn irodalomból a Kalevalát: A) Magyar nyelv. 7. 1. 5. osztály (kieg. anyag): „— A nyelvek elkülönülése; népek és nyelvek. (A Babel-monda és a tudományos feltételezések, illetőleg magyarázatok; a nyelvrokonság fogalma.)”. Másodsor: 36. 1. 8. osztály (kieg. anyag): „Nyelvünk élete. — Nyelvünk eredete és rokonai; a régi magyar nyelv”. Harmadsor: B) Irodalom. 54. 1. 5. osztály: „Kalevala (részlet, pl. A világ teremtése vagy A kantele és a szampo)”.

A gimnáziumi tanterv „Magyar nyelv” fejezetének szerkesztője dr. Szende Aladár. Az I. osztály Az ember és a nyelv c. fejezetének a törzsanyagában olvashatjuk: „Nyelvrokonsaink. A nyelvrokonság mibenléte” (az alapszókinccs — ennek keretében a szabályos megfelelések — és a közös mondattani jelenségek). (40. l.). A Követelmények fejezetben is előfordul: „A nyelvrokonság mibenléte (43).” A IV. osztály törzsanyagában is megtaláljuk: „A nyelvcsaládok: a nyelvrokonság bizonyítékai az összehasonlító nyelvtudomány szerint. Nyelvünk finnugor eredetének bizonyítékai; téves elméletek nyelvünk eredetéről és rokonításáról” (53). A Követelmények c. fejezetben így ismétlődik meg: „A nyelv életének vizsgáló módszerei, a nyelvrokonság mibenléte és bizonyítékai” (55).

A Magyar irodalom fejezetben (szerk. Nobel Iván) az I. osztály törzsanyagában megtalálhatjuk a következő előírást: „Kalevala-részlet: Vejnemöjnen muzsikál” (65).

A Történelem fejezetben (szerk. Falus Andrásné) csak annyit említ (I. o.): „A magyar nép eredete, vándorlása.”

Hogy valósult meg a gimnáziumi oktatási terv a nyelvrokonságról szóló alapismeretek dolgában a tankönyvben (Honti Mária—Jobbágyiné András Katalin, Magyar nyelv. Gimnázium I. osztály. Tankönyvkiadó, Budapest 1979.)? „A nyelv változó rendszer” c. fejezet második felében találjuk a következő alcímeket: nyelvrokonság, nyelvcsalád — rokonságkutatás — a nyelvrokonság bizonyítékai — az alapszókinccs hangmegfelelései — a nyelvtani rendszer egyezései (46—8). A 48. lapon láthatjuk az uráli népek családfáját. A 33. olvasmány (Bárzsi Géza: A magyar nyelv finnugorsága, 164—65) kiegészíti az előbbi ismereteket. A nyelvrokonság kutatói közül az úttörő szerepű Saj-

novics, Gyarmathi és Reguly nevét is megemlíti a tankönyv. A szabályos hangmegfelelés példája azonban nem a legszerencésebb: „... a hasonló helyzetben levő hangok mindig azonos módon térnek el egymástól. (Pl. a szó eleji magyar *h*-nak a finnben, igen gyakran *k* felel meg. . .” (47). Itt a szabályt vagy meg kellene fordítani: Mély hangrendű szavakban a finn *k*-nak mindig magyar *h* felel meg, magas hangrendűekben pedig *k*; vagy ha így hagyjuk, az „igen gyakran” fölösleges. Melyik magyar szókezdő *h*-nak nem *k* felel meg a finnben? Egyiknek sem! A nyelvtani rendszer egyezései is elég soványak, így nem győzik meg a diákot. Csak felsorolásképpen is meg lehetne említeni a nyelvtani nem hiányát, a névutókat, az alany — bővítmény — állítmány szórendet, a jelző ragozatlanóságát, a számnév utáni egyes szám használatát stb. Egy fél oldalnyi többlet lényeges gazdagodást jelentett volna.

A 4 ősi eredetű szó is kevés, ha már a 41. lapon 8 jövevényszót idéz, hiszen ebből a négy szóból nem tud a diák a mintegy ezer szóra következtetni.

A finnugor nyelvtudomány a 20. század második felében saját területén alkalmazta az általános nyelvtudomány időálló eredményeit. A fonológia bevezetése a nyelvtörténetbe és az összehasonlító nyelvészetbe áttekinthetőbbé tette a hangváltozásokat, mert kiderült, hogy rendszerint nemcsak egyes fonémák, hanem a fonéma-rendszerek is változnak. A nyelvi gazdaságosság (économie, Martinet) fogalma (minden nyelv arra „törekszik”, hogy a legkisebb energiával a legtöbb információt fejezze ki) az előbbi elvvel együtt belső magyarázatot is ad a nyelvi változásokra. Hasznos hatással volt az összehasonlító nyelvtudományra a tipológia és az areális nyelvészet eredményeinek és módszereinek felhasználása. A nyelvészeti szociológia (szociolingvisztika, amit eddig a „nyelv és társadalom” címszó alatt tárgyaltunk) segít a nyelvi rétegek, a közeli rokon nyelvek közt pedig a nyelv-nyelvjárás megállapításában. Ugyanakkor nem tudok róla, hogy az ún. generatív grammatika alkalmazható-e hasznosan az összehasonlító nyelvtudományban. Mivel a nyelvrokonság alapismeretei közül csak kevés fér bele az anyanyelvi oktatásba, a tudományág eredményeinek tisztulása, mélyülése és megszilárdulása világosabbá, biztosabbá teheti az általános iskola és a gimnázium anyagába bekerülő ismereteket a nyelvrokonságról és a nyelv fejlődéséről.

A gimnáziumi nevelés és oktatás a sokoldalú általános műveltség megszerzetetésére törekszik, a készségek fejlesztésére és gyakorlására, annak a felismerésére, hogy az élet, a változás sokszínű egész, de könnyebb úgy megismerni, hogy részekre bontjuk. Ezek a részek — szempontok — az iskolai tantárgyak, mert a világ megismerésének egy-egy oldalát, részletét segítik elő.

Az összehasonlító nyelvészetnek és a nyelvrokonság alapismeretei el-sajátításának nevelő hatása is van. Rávilágít a nyelvek sokféleségének közös elemeire, általános nyelvi törvényszerűségekre (univerzálékra, ez is hasznos új kutatási irány), valamint arra a demokratizmusra, hogy nincs szép és csúnya, gazdag és szegény, könnyű és nehéz nyelv, mert mindenkinek az anyanyelve a legszebb, leggazdagabb és legkönnyebb. A nyelvek szépsége, gazdagsága nem függ az illető nyelvet beszélők számától. Az irodalmi formával rendelkező nyelvek egyenrangúak, mert minden tudományos és szépirodalmi művet egyenrangúan le lehet fordítani egyik nyelvről a másikra akár ún. világnyelv, akár csak félmillió ember anyanyelve. Minden olyan nyelv pedig, amelynek (még) nincs írásbelisége vagy irodalmi nyelve, alkalmas arra, hogy kifejlésszék. Így lett a 20. században irodalmi alakja az eddig bolgár vagy szerb nyelvjárásként kezelt macedon nyelvnek, így jutott irodalmi nyelvhez a

Szovjetunióban számos nyelvrokonunk, mint a cseremis, a zürjén és votják. Még az irodalmi nyelvig el nem jutott vagy csak nemrégiben eljutott népek is tudnak értékeset nyújtani a világirodalomnak: gazdag népköltészetüket. A finnugor nyelvű népek népköltészete világhírű. Nemcsak magyar költők ismerték föl páratlan gazdagságukat, frissességüket, hanem rövidesen az Unesco támogatásával megjelenik belőlük gazdag válogatás angolul és franciául is. A francia antológia 1980-ban megjelent Jean-Luc Moreau fordításában: *Le pouvoir du chant* címen (Corvina).

A presztizsokokból tudománytalan dilettantizmussal „előkelő rokonokat” (sumer, szanszkrit, óegyiptomi, török stb.) kereső félműveltek nem gondolnak arra, hogy a nyelvrokonság nem hit kérdése. Noha nem tudományos szempont, de a tőlük lenézett finnugor rokonság irodalmi babérok dolgában nem kullog utánunk. Arany János alkotott népies eposzokat, de nem tudott Kalevalát szerkeszteni, mert nem volt miből. Nem csalahatatlan az irodalmi Nobel-díj Bizottság, de a finn Sillanpää mégiscsak Nobel-díjas, nekünk meg még nincs irodalmi Nobel-díjasunk. Zenében valóban nagyhatalomnak érezhetjük magunkat Liszt, Bartók és Kodály érdeméből, de Sibelius majdnem annyira ismert külföldön, mint a mi nagyjaink. Építészaink közül nemigen van Saari-nenhoz és Aaltohoz fogható alkotónk. Ugyanígy kis létszámú nyelvokronaink népköltészetükkel és népművészetükkel váltak ismertté szerte a világon.

3. Ahhoz, hogy a nyelvrokonságról valamelyes ismereteket szerezzünk, meg kell ismernünk először nyelvokronainkat. Az általános műveltséghez is hozzátartozik, hogy megismerjük az uráli nyelvcsalád két ágát: a szamojédot és a finnugort. Mutassa megbízható térkép, merre laknak az uráli népek; családja mutassa, hogyan tagozódnak! Említsük meg, mennyi a lélekszámuk, mi a foglalkozásuk. Megemlíthetjük, melyik százból származnak nyelvemlékeik, szólhatunk valamennyit népköltészetükről és zenéjükéről, megemlíthetjük, hol kapcsolódnak a magyar népköltészethez, ill. népzenehez. A régi és magas kultúrával rendelkező finnugor népeknél (finnek, észtek) célszerű szólni olyan alkotásokról, mint a Kalevala, Kalevipoeg, a finn irodalomból Kivi és Sillanpää, az észtből Tanmsaare érdemel említést. Ahol van rá mód, magnetofonról lehet ismertetni népzeneit vagy Sibeliust és vetített képekkel művészeti alkotásokat.

A nyelvrokonság bizonyításából a leglényegesebb tényekre kell csak utalni, mint a s z a b á l y o s hangmegfelelések, az a l a p s z ó k i n c s 8—900 szavának finnugor eredete, valamint a nagyfokú mondattani egyezések (szórend, gazdag névszóragozás, alakban különböző irányhármasság, birtokos személyjelek, a *habeo* ige hiánya, határozott és határozatlan tárgy, nyelvtani nemek hiánya, az egyes és többes szám használatának egyező vonásai). A mondattani egyezéseken kívül utalni lehet arra is, hogy a magyar toldalékok (képzők, jelek, ragok) nagy többsége ugyancsak kimutatható a többi finnugor nyelvből is.

4. A nyelvrokonságra és nyelvokronainkra vonatkozó alapismereteket ott kell elhelyeznünk, ahol szervesen kapcsolódnak az egyéb alapismeretekhez. Így a finnugor (uráli) nyelveket beszélő népekről szóló tudnivalókat célszerű volna földrajzból Skandináviánál, illetve a Szovjetunió népeinél elmondani. Mivel nem biztos, hogy a földrajzórán szó esik róluk, esetleg az általános iskola 8. osztályában lehet röviden ismertetni, így a gimnázium I. osztályában a családja és az olvasmány átvételekor már vissza lehetett volna utalni.

5. a) Az anyanyelvi órákon a hangtanban is lehetne utalni arra, hogy a magyar nyelv ősi (uráli kori) sajátága, hogy szó kezdetén nem állhat eredeti szavakban több mássalhangzóból álló csoport. A magánhangzó-illeszkedésről, a toldalékok két- (vagy három-) alakúságának tárgyalásakor is meg kellene említeni, hogy ez is finnugor-kori sajátága nyelvünknek, és hogy a magyaron kívül több finnugor nyelvre is jellemző. Ugyanígy végig lehetne kísélni az alaktant és mondattant olyan megjegyzésekkel, amelyekben megmondjuk, hogy a mai magyar nyelvi rendszerben mi az ősi örökség, mi az újabb fejlemény. Az anyanyelvi órákon kívül a következő tárgyakban lehetne bővíteni és elmélyíteni a nyelvrokonságról és a rokon nyelvekről szóló ismereteket:

b) Földrajz órákon Skandinávia és Finnország tárgyalásakor lehetne kitérni a finnekre és a lappokra megemlítve, hogy nyelvük rokon a miénkkel. Még többet lehetne foglalkozni a többi nyelvrokonnal a Szovjetunió népeinek tárgyalásakor. A tundra- és a tajgaövezet egyben életmódjukat is meghatározza.

c) Az irodalmi órák közül egyet-egyét mindenképpen a Kalevala ismertetésére kellene fordítani (vö. ÁNOT 54 és GNOT 65). Említett beszámolójában Jászó Anna javasolja, hogy az 5. általánosban és az I. gimnáziumban az általános műveltség emelése érdekében a magyartanár vagy akár az egész iskola megtarthatná minden évben (február 28-án, a Kalevala ünnepén) a nyelvrokonság napját. Ezekon változatos műsorokban be lehetne mutatni részleteket: nyelvrokonaink irodalmát, népköltészetét, énekeit; kis előadásban lehetne ismertetni egy-egy fejezetet valamely finnugor nép történelméből, néprajzából. Lehetne szólni a magyar tudósokról, akik éppen a finnugor nyelvtudományok művelésével lettek világhírűek: Sajnovics János, Gyarmathi Sámuel, Reguly Antal, Munkácsi Bernát, Fokos Dávid, Beke Ödön vagy a finnugor népek költészetének olyan kitűnő tolmácsolóiról, mint Vikár Béla, Képes Géza, vagy Bede Anna. Kitűnő fordítása van az észti Kalevipoegnak, válogatni lehet Képes Géza (Napfél és éjfé), Bede Anna (Sámándobok szövegei: vogul és osztják rész), valamint még számos kitűnő fordításból (Medveének). 1980-ban jelent meg a „Leszállt a medve az égből” c. gazdag vogul népköltési gyűjtemény.

d) Történelem óráan a magyar őstörténet elemeit lehetne ismertetni: az őshaza helyét, az uráli alapnyelvet beszélő társadalom műveltségét a régészeti leletek alapján, az alapnyelv felbomlását a vándorlások következtében, a magyar nyelv elszakadását finnugor rokonaitól, vándorlását a honfoglalásig, és röviden (néhány mondatban) ki lehetne térni a többi finnugor nyelvű nép történetére is.

e) Ének óráan nagyon szívesen tanulják a diákok a Kalevala dallamát Kodály feldolgozásában, de Képes Géza említett kötetében (Napfél és éjfé) is találunk különböző finnugor nyelvből származó 24 dallamot, jól énekelhető magyar szöveggel. Ezekből és további anyagokból (az Európa Kiadónál szinte évenként jelenik meg egy-egy kötet valamely vagy több rokon nyelvünk irodalmából vagy népköltészetéből) bőven lehet meríteni.

Ha az általános iskolában és a gimnáziumban kapnak a tanulók némi alapismeretet a nyelv életéről, a nyelvrokonság bizonyítékairól, rájönnek, hogy a finnek és az észtek semmilyen tekintetben nem maradnak el tőlünk sem civilizációban, sem kultúrában. Ha pedig megismernek — csak villanásszerűen is — kisebb nyelvrokonaink világhírű népköltészetét és dalait, akkor talán

kevésbé dőlnének be az első szóra a sumer-magyarológusoknak és más délibábos-dilettáns nyelvészkedőknek.

6. Sok érdekes tudomány- és oktatástörténeti tanulságot tartalmazhatnának a következő tanulmányok:

a) A nyelvrokonság bizonyítása és ennek oktatása Európa gimnáziumaiban az anyanyelvi tankönyvek alapján.

b) A nyelvrokonság bizonyítása és rokon nyelvekről szóló ismeretek oktatása Magyarországon az elmúlt évszázadban (1870-es évektől napjainkig) ugyancsak a gimnáziumi nyelvtankönyvek alapján.

Kálmán Béla

A történeti szemlélet az anyanyelvi oktatásban

1. Az alábbi dolgozatban az anyanyelvi nevelés tartalmának egyik összetevőjével: a nyelv életével, a nyelvi változás kérdéskörével foglalkozom. Ez a nyelvészet egészén belül a nyelvtörténet tudományos problematikájának a közoktatásba való bekerülését jelenti. Pontosabban a visszakerülést, ugyanis — ha csak a XX. századi tanterveket, tankönyveket nézzük meg — többszöri változás tapasztalható a történetiség szempontjának erősebb érvényesülése, illetőleg háttérbe szorulása tekintetében. Részletes oktatás-, illetőleg tantervtörténeti fejtegetésekbe ezúttal nem bocsátkozom (ez önálló tanulmány szintű feldolgozást kíván). Azt azonban — ha röviden is — át kell tekintenünk, hogyan alakult a történetiség sorsa az oktatást meghatározó tudományban.

2. A XIX. század eleje az az időszak, amikor a nyelvi vizsgálatokban előtérbe lépett a történeti szempont, a nyelvi változások észrevétele és elemzése. Ekkor született meg az összehasonlító és történeti nyelvtudomány. Ekkor és ezáltal vált modern értelemben vett tudománnyá a nyelvészet. Idővel a történeti iskola korlátai mind nyilvánvalóbbakká váltak, ezzel párhuzamosan új igény jelentkezett a társadalomban, olyan igény, amelyet a történeti nyelvészet (tárgyánál és módszerénél fogva) nem tudott kielégíteni: például írásbeliséggel sem rendelkező nyelvek leírására volt szükség, ami olyan nyelvészeti módszereket igényelt, melyek nem álltak a tudomány rendelkezésére. A leíró nyelvészet ugyanis, mely hivatott lett volna ezek kifejlesztésére, a múlt században visszaszorult, alig fejlődött (vö. Telegdi Zs.: Bevezetés a nyelvtudományba. II. Bp., 1967.; Péntek—Szabó—Teiszler: A nyelv világa. Kolozsvár, 1972. 182—3). — Az 1870-es években az újgrammatikusok előrelépnek: felfigyelnek arra, hogy a történeti nyelvészetben is nagyobb súlyt kell helyezni a jelenre és a közel múltra, az élő nyelvre és a nyelvjárásokra. Tevékenységük során kezd polgárjogot nyerni a nyelvtudományban a leíró módszer. — A XX. század eleje a szinkronikus nyelvleírás diadalát jelenti: az is tudományos rangra emelkedett; célja megvilágosodott, kialakultak következetes vizsgálati módszerei. — Attól kezdve, mintegy ellenhatásként, antitézisként a történetiségtől (ugyanakkor a jelentéstől és a nyelven kívüli valóságtól is) mereven elválasztott, csak a nyelven belüli összefüggéseket, rendszerkapcsolatokat elemző

szinkronikus nyelvvizsgálat, állapotleírás lett az uralkodó. — A 60–70-es évektől beszélhetünk az egészséges szintézis fokozódó megvalósulásáról, a szinkronia és diakronia helyesen értelmezett viszonyának a felismeréséről. (Tanulságos írásokat tartalmaz erről a kérdéstről az ÁNyT. V. kötete. 1967.) Ebben a szintézisben a történeti nyelvészet megújult (és folyton újuló) állapotában vesz részt. (E megújulásról l. Benkő: A történeti nyelvtudomány néhány kérdéséről. NyK. 77 [1975.], 327–344; Telegdi Zs.: Bevezetés az általános nyelvészetbe. Bp., 1978. 196–7.)

A történetiség visszakerült a maga helyére; ideje, hogy az iskolai tananyag koncepciójában is érvényesüljön.

Az 1979-ben bevezetett középtávú gimnáziumi és 1978 óta érvényes szakközépiskolai tanterv megteszi az első, de mindjárt jelentős lépést: a nyelvtörténet néhány általános kérdése — nagyon helyesen — mindjárt az első félévben szóba kerül, a konkrét magyar nyelvtörténet pedig a IV. osztály tárgyköre.

3. Jóllehet eddig sem az iskolai, sem az iskolán kívüli képzés, oktatás keretei között nem sokat tettünk a nyelvtörténet ügyében, mégis — a különböző jelzések azt mutatják — nálunk (Magyarországon) széles körben él és fokozódik az érdeklődés nyelvünk eredete, élete, változása iránt. Úgy látszik, hogy maga a nyelv, e mindennapi társ hívta föl használóinak figyelmét saját változására. A nyelvi kicsit is igényes, gondolkodó ember észreveszi például olvasmányai során a régebbi és a mai irodalmi nyelv közötti eltéréseket, vagy mai nyelvhasználata során találkozik olyan nyelvi jelenségekkel, amelyek elavulóban van éppen keletkezőben vannak; sokszor kerül olyan beszédhelyzetbe, amikor döntenie kell, hogy melyik nyelvi formát válassza, de észreveszi a különböző nyelvváltozatok eltéréseit, változásait is. A változás felismerése nyomán az okok és mélyebb összefüggések után kutat. A nyelvtörténet iránti érdeklődés erősödésére mutat rá például Pusztai Ferenc: „... a nyelv eredete és története, a keletkezés és alakulás olykor káprázatos színes szövevénye a nyelvi tudatosság alacsonyabb fokán álló beszélőt is érdekli, sőt nem ritkán tájékozódásra ösztönzi” (Nyr. 102: 56). Magyar szakos tanároknak, TIT-előadóknak, rádió- és tv-beli nyelvi műsorok szerkesztőinek a tapasztalatai e téren egybehangzanak.

A nyelvtörténet problematikája a tanulók egy részét eleve érdekli, másokban ezt az érdeklődést kell először fölkelteni. Elsősorban azonban a magyartanárok, de a többi szaktárgyat tanító tanár is, végül a szülők, illetőleg minél szélesebb társadalmi rétegek gondolkodásában erősödnek meg annak tudata, hogy a nyelvet is — ahogy minden társadalmi jelenséget — rendszer és mozgás, állapot és változás együttesen jellemzi.

Annak ellenére, hogy az 1979-ig érvényben levő magyar nyelvi tantervben lényegében nem szerepel a nyelvtörténet (bár a Tanterv és utasítás ennek tanítására is ösztönöz, Bp., 1965. 79), a magyartanárok legjobbjai bizonyos történeti ismereteket eddig is beépítettek az oktatásba, mert jól látták, hogy sok hangtani, grammatikai, helyesírási, stilisztikai, nyelvhelyességi kérdés megértéséhez elkerülhetetlen a történeti háttér tisztázása, vagy legalábbis felvillantása. Egy ilyen kitűnő tervezetet készített például Horváth Zsófia: „A nyelvtörténeti ismeretek alkalmazásának lehetőségei a középiskolai nyelvtanoktatásban” címmel (Nyelvtudományi Dolgozatok 6. szám. Bp., 1971. 127–36).

4.1. Az új, ún. középtávú magyar nyelvi tanterv, melyet a szakközépiskolákban 1978-ban, a gimnáziumokban 1979-ben vezettek be, az anyanyelvi nevelés eredményesebbé tételét, a nyelvről való gondolkodás minőségi változását és a nyelvhasználat javulását teszi lehetővé. Jól szolgálja azokat a feladatokat, amelyeket az anyanyelvi nevelésnek-oktatásnak vállalnia kell. Az elkészült első osztályos tankönyvek kipróbálásának megnyugtató tapasztalatairól a nyíregyházi Anyanyelvoktatási Napokon (1978. június 25—27.) számoltak be a tankönyvszerzők (Honti Mária, Jobbágy Károlyné, ill. Szende Aladár és Graf Rezső) és a kísérletben résztvevő pedagógusok.

Miközben készülnek és használatba kerülnek a következő, a II—III—IV. osztályos középiskolai és az általános iskolai tankönyvek, folyik az egész iskolai oktatás-nevelés, ezen belül az anyanyelvi nevelés távlati koncepciójának kidolgozása is. A tervezésben az egyik legnagyobb nehézséget az okozza, hogy még nem tudjuk pontosan, milyen lesz a magyar iskolarendszer abban az időben, milyen tantárgyak, ill. tantárgycsoportok felelnek meg leginkább az akkori szükségletnek. Ezért a tervezés mostani szakaszában, ebben a munkában elsősorban csak a legáltalánosabb elvekről beszélek, csak azokat a szemléletbeli és ismeretbeli igényeket igyekszem körvonalazni, amelyeket a 10—18 éves korú tanulókkal szemben támaszt a társadalom, amelyeket tehát az oktatásnak ki kell elégítenie. Felsorolom azokat a témaköröket (a 7.1. és 7.2. pontban), amelyeknek a feldolgozását — a cél érdekében — szükségesnek tartom. Ezen belül utalok arra, hogy melyik életkorban célszerű egyik vagy másik témát felvillantani, bevezetni, tárgyalni, valamint arra, hogy az egész problémakörből mi lehet a feltétlenül kötelező és mi a fakultatív egységbe tartozó.

4.2. Az anyanyelvoktatás távlati koncepciójának kidolgozásakor számba kell vennünk az egyes nyelvtudományi ágazatokat, azt, hogy az új társadalmi igényeknek megfelelően melyikből milyen témák (miért, mikor és hogyan) váljanak a tananyag részévé, a helyes nyelvszemlélet és gondolkodásmód formálójává, a megfelelő színvonalú írás- és beszédképesség kialakításának eszközévé.

Ebből a szempontból most a nyelvi változás, a nyelvtörténet kérdéskörét tekintem át. Bizonyos törekvések és elképzelések ismeretében megkísérlem felvázolni, hogy általános és anyanyelvi műveltségünkben milyen helyet foglal el, milyen szerepet játszik a nyelv történetének oktatása. Hangsúlyozni kívánom: a nyelvre vonatkozó történeti ismereteket nem csak a többi nyelvtudományi ágazat tematikájával kell összehangolni, hanem a többi tantárgy történeti vonatkozásaival is. Így: a magyar irodalom, a történelem, az esztétika, a világnézet, a földrajz (pl. gazdaságtörténet), a biológia, a pszichológia, a logika (pl. a gondolkodás kialakulása és fejlődési törvényszerűségei) stb. megfelelő pontjaival. Tudni kellene, hogy lesz-e művelődéstörténet, vagy esetleg a történelem töltene be a művelődéstörténet szerepkörét is a tantárgyi rendszerben. Így bizonyos nyelvtörténeti kérdések bekapcsolása ott is lehetségessé válna.

Bárhogy alakul is a tantárgyak sorsa, az világos számunkra, hogy az anyanyelvi nevelés (és ezen belül a nyelvtörténeti kérdések ügye is) nem szorulhat a magyar nyelvi tantárgy keretei közé, mert nem annak belülye, hanem egész oktatási rendszerünk, egész társadalmunk felelős érte (vö. Benkő Loránd:

Nyr. 102: 75; MNy. 72: 385—94; Új Írás 1977. 1. szám 102—8). Ebből számkra az következik, hogy a nyelvtörténeti anyag és problematika megismerése (ill. megismertetése) a tanítási órák (a megfelelő szaktárgyak) megosztott, közös feladata lehetne, attól függően, hogy melyik tantárgy ismeretanyaga szempontjából lényegesebb, hova illeszthető be szervesen. A magyar nyelv oktatásához kapcsolódó, határozottan nyelvtörténeti célzatú órák feladata pedig a magyar nyelv (elsősorban az irodalmi nyelv) történetének sajátos problematikája, valamint a különböző forrásokból származó nyelvtörténeti ismeretek összekapcsolása, rendszerezése lenne.

Eszerint az elképzelés szerint két szálon futó tematikát kell kidolgozni: a) a nyelvtörténeti anyag tartalma és elrendezése a magyar nyelvi órák keretében, b) egyes magyar nyelvtörténeti kérdések beiktatása más tantárgyak keretébe.

5. Nézzük meg most már közelebbről, hogy milyen válasz adható a fentebb már fölvetett kérdésre: milyen szerepet játszik, milyen helyet foglal el a nyelvi változás témája általános és anyanyelvi műveltségünkben.

5.1. Első helyen a helyes nyelvszemlélet és világszemlélet kialakításában, fejlesztésében játszott szerepét kell megemlítenünk. A nyelvtörténet elsősorban a nyelv társadalmi és vele szorosan összefüggő történeti szemléletének kialakításában, erősítésében tud jelentős részt vállalni. A nyelv történetiségének, mozgásának a megismerése nemcsak a mai nyelvi jelenségek közti eligazodást segíti elő, hanem ennek megértésén keresztül a tanulók általános történeti szemlélete is formálódik: más társadalmi jelenségek változását, mozgató rugóit, ok-okozati összefüggéseit, előzmény-következmény viszonyait is biztosabban érzékelik, jobban el tudnak igazodni a napjainkban különösen gyorsan változó világ jelenségei és összefüggései között.

A történelmi materializmusnak, a marxizmusnak egyik alaptétele a történetiség, aminek gondolkodásunkat, szemléletünket, állásfoglalásunkat és tevékenységünket át kell hatnia. Csak a történeti gondolkodásmód jegyében, bizonyos történeti ismeretek birtokában érthetem valójában, teljes mélységében a jelent, és tervezhetem felelősséggel a jövőt. — Látjuk tehát, hogy a nyelvtörténet (mely érdekességénél fogva is erősen megmozgatja a tanulók fantáziáját) jelentős részt vállal a világnézeti nevelésben. A nyelvi mozgásban, fejlődésben a tanulók a dialektika alaptörvényeit is felismerhetik (l. Abaffy E.: Nyelvtudományi Dolgozatok 6. szám, 1971. 87—96). Ilyen szellemben oktatva a nyelvtörténeti témát, az nem marad csupán tételes ismeret, „tananyag”, hanem szemléletté mélyül: hatóerővé válik ítéleteinkben, tevékenységünkben egyaránt.

A helyes történeti szemléletbe az is beletartozik, hogy minden változást (pl. új jelenséget) a saját korának viszonyai között, a korabeli összefüggések rendszerében kell vizsgálni és értékelni. A nyelvtörténeti problematika tárgyalása tehát az iskolai nevelés egészét ezen a ponton is támogatja. — Sajnos, a mai középiskolások nagy része erősen fogyatékos történelemszemlélettel rendelkezik, nem érzi a múltban az idő jelentőségét, XI. vagy XV. század, az mind csak valamikor régen volt (vö. Bárczi: MNy. 68: 136). A történetietlenség eloszlátásában, a történeti időérék kialakításában a nyelvtörténet is okvetlenül segít.

5.2. A nyelvtörténeti ismeretanyag és szemlélet, a nyelvi változások iránti érzékenység (aminek a finomodása is várható) feltétlenül segít a mai nyelvállapot megismerésében és megértésében. Ha tudom az előzményeket, nem tekintem „logikátlanoknak” a mai nyelvi rendszerben meglevő „kivételeket”, azaz az általános szabályoktól eltérő jelenségeket, mint pl. a *tű* — *tűt*, de *fű* — *fűvet*, vagy az *út*, *útra*, *útról* (ugyanígy *víz*, *tűz*) stb. alakok hosszú magánhangzójával szemben a rövid magánhangzós *utak*, *utat*, *utas* alakokat, vagy a *legyen*, *egyen*, *vigyen* stb. rövid *-gy-s* formákkal szemben a hosszú *-ggy-s* *higgyen-t* stb. Mindezeknek konkrét történeti okuk, magyarázatuk van. De segít a nyelvtörténet a mai nyelvi jelenségek és változások közötti eligazodásban is. A mai nyelvállapotot ugyanis úgy kell szinkron működő rendszernek tekinteni, hogy közben annak is tudatában legyünk, hogy ez a fejlődési sornak egy állomása, a nyelv eddigi történetének olyan pillanatnyi betetőződése, mely magában hordja előzményeit, és amely állapotában sem mozdulatlan! A pillanatnyi állapot vizsgálatakor, a mai nyelvi rendszerrel való ismerkedéskor is fontos, hogy tudatában legyünk annak, hogy a változás soha meg nem szűnő jellemzője a nyelvnek, hogy az a mindenkori (így a mai) állapotban is érvényesül. (Ezt tükrözi a „dinamikus szinkronia” elnevezés.) Csak így tudjuk helyesen értékelni pl. a mai nyelvben meglevő, sokszor történeti különbségeket hordozó ingadozásokat, kettősségeket (pl. *szám* ~ *szájam*, *csoda* ~ *csuda* stb.), a mai nyelvben zajló változásokat. Csak a dinamikus látásmód birtokában tudunk érzékenyen reagálni a mai szókészletbeli, jelentésbeli stb. változásokra, és tudjuk kellőképpen használni pl. egy új funkcióban a régi (szó)alakot. — Az eddigieket még azzal egészítem ki, hogy nem elég a leíró nyelvészeti kérdések mellé, mögé felfesteni a történeti hátteret, hanem a történeti szemléletnek az egész anyanyelvi oktatást át kell hatnia, mert csak így alakulhat ki a nyelv egységes, helyes szemlélete, a szintetikus látásmód. (Tanulságosan mutatja be az ilyenfajta tárgyalásmódot — konkrét nyelvi jelenségen — Szende Aladár: Anyanyelvi műveltségünk. Bp., 1960. 211—2).

5.3. Az eddigiekből is következik, hogy a helyes, tudományosan megalapozott nyelv művelés (nyelvhelyesség) szempontjából is nélkülözhetetlenek a történeti ismeretek. Ahhoz, hogy a tanulók (de mindenki) el tudjanak igazodni a mai nyelvben zajló változások között, hogy ezeket értékelni tudják, hogy képesek legyenek állást foglalni a nap mint nap keletkező új (és elhalóban levő) nyelvi jelenségek helyességének vagy helytelenségének kérdésében, egyéb tényezők mellett elengedhetetlenül szükséges a jelenség múltjának, fejlődési törvényszerűségeinek, történeti kapcsolatainak az ismerete.

5.4. A tervezett iskolai nyelvtörténeti anyag nemcsak a nyelv belső szerkezetének változásával szándékozik megismertetni a tanulókat, hanem a nyelv fejlődés társadalomtörténeti és művelődéstörténeti összefüggéseivel is. A nyelvben ugyanis jól tükröződik a társadalom és a kultúra története: a nyelv tele van történelmi és művelődéstörténeti dokumentumokkal, a nyelv „a nép kultúrájának leggazdagabb okmánytára, [mely] él és emlékezik” (Tompa J.: Magyar nyelvismeret. Bp., 1948. 155). Így a nyelvtörténet a művelődéstörténettel való ismerkedés szempontjából is kiemelkedő jelentőségű.

5.5. Azt is világosan kell látnunk, hogy a nyelv múltjának, történetének, az érte folyó küzdelmeknek stb. az ismerete a nemzeti műveltség része, ugyanúgy beletartozik a minimális közművelődési anyagba, mint bár-

mely más történeti vagy egyéb jellegű stúdium. A nyelvtörténet azzal, hogy bemutatja az anyanyelv múltját, sorsát, „a nemzeti tudat ébren tartásának, a nemzeti önismeret fejlesztésének (is) eszköze, és ezáltal a nemzeti nyelv iránti becsülés, buzgalom, szeretet, gondosság érzéseinek a fejlesztője is, ami nélkül nincs feletti, igényes anyanyelviség, és nincs megfelelő talaja természetesen a nyelv művelő munkának sem” (Benkő: Nyr. 102: 75).

6. A továbbiakban a nyelvtörténet oktatására vonatkozó távlati tervezetünket mutatjuk be. Ez a javaslat az új általános és középiskolai tantervből indul ki, részben mélyítve, részben szélesítve, esetenként máshogy súlypontozva a középtávú tematikát. (A nyelvrokonság kérdésére itt nem térünk ki, azt egy másik tanulmány tárgyalja.)

Ahhoz, hogy a korábbiakban kifejtett célokat a nyelvtörténet tanításával elérjük, két nagy kérdéskört kell a tanulókkal feldolgoznunk: az egyik a nyelvi változás általános problematikája (az általános nyelvtörténet), a másik a magyar nyelvnek, anyanyelvünknek az élete (a magyar nyelvtörténet). A két téma a tárgyalás menetében csak időlegesen szakadhat el egymástól, hiszen általános fejlődési törvényszerűségekről nem lehet konkrét nyelvi (a magyar mellett esetleg idegen nyelvi) változások, példák, szövegek nélkül beszélni. (Az általános egyébként is az egyes jelenségek vizsgálatából táplálkozik, azok elvonatkoztatása útján keletkezik és gazdagodik.) Egy idő után a tanulóknak maguknak is fel kell tudniuk fedezni a vizsgált konkrét jelenségekben az általánosat, a törvényszerűt, a nyelvi változás bizonyos általános jellemzőit, legfontosabb mozgató rugóit stb. Ilyen jellegű elemzések révén válik világossá előttük az egyes és általános, a jelenség és lényeg dialektikája.

Érdeemes lenne mindkét témakört 10 éves kor körül bevezetni a magyar nyelvi tananyagba, néhány — a gyerekek által is könnyen érthető — jelenségen keresztül. A későbbi években a „spirálos-teraszos” tananyagelrendezés elve volna a legcélravezetőbb: bizonyos összefüggéseket ugyanis csak később fedeznek fel, látnak be, értenek meg (ezeket 12, 14 vagy 16 éves korban, a fejlődéslelektanilag optimális időszakban kell tárgyalni), más kérdéseket pedig többször is, egyre nagyobb távlatokban, egyre szélesebb összefüggéseiben bemutatva, a tanulók lényeglátási, gondolkodási képességeinek fejlődéséhez igazodva.

Azt, hogy a nyelv változik, már alsó tagozatban lehet érzékeltetni (pl. a Kincskereső kisködmönben, vagy más közös olvasmányban levő, ma már elavult vagy régiesnek tűnő nyelvi jelenségekkel: „a k k o r m é g így mondták”; de ez a nyelv rétegződésének észrevételére is jó alkalom: „o t t, azon a vidéken így mondták, ill. mondják”). A nyelvi változás okai közül korán megértik pl. a nyelven kívüli valóságnak a szókincsre gyakorolt hatását: ha új tárgy jelenik meg, annak nevet kell adni, következésképpen új szóval bővül a szókincs. Az is szóba hozható, hogyan keletkezhet ez az új szó. — De azt például, hogy a nyelven kívüli valóság (pl. valamely tárgy alakjának, anyagának, funkciójának megváltozása) hatására egy szó jelentése is megváltozhat (pl. *fal*, *bútor*), vagy a konkrét → átvitt jelentésfejlődés (pl. *buta* 'tompá, életlen' → 'gyenge eszű', *pironkodik* 'elpirul' → 'szégyenkezik') kérdését csak később, 12—14 éves kor körül érdemes mélyebben elemezni. — A gondolkodásbeli differenciálódásnak, a közlendő tartalom gazdagodásának a nyelvi (főleg a grammatikai) változásra gyakorolt hatását pedig még később, talán 14—16 éves kor körül. — A nyelvünk szerkezetét érintő változások felismerése, elemzése, rendszerezése, értékelése pedig csak 16—18 éves korban várható. Ugyan-

így valószínűleg ebben az életkorban értik meg igazán azt a bonyolult problémát is, hogy pl. mikor lehet színönimája a nyelvi „változás”-nak a nyelvi „fejlődés” szó, azaz mikor értékelhető fejlődésnek a nyelvi változás.

A tananyag ilyen jellegű elrendezését — amely tehát a tárgy belső összefüggéseinek is és az életkornak is megfelel, valamint a nyelvtan tananyag egyéb témáival és a többi, valamilyen szempontból kapcsolódó tantárggyal is összhangban van — csak a tervezésnek későbbi fázisában látom megvalósíthatónak.

Az alábbiakban annak az általános és magyar nyelvtörténeti anyagnak a rövid vázlatát ismertetem, aminek a feldolgozását 10—18 éves kor között szükségesnek tartom. A kötelező és fakultatív anyag elkülönítését nem úgy képelem elsősorban, hogy az egyik téma kötelező, a másik fakultatív (esetenként persze ezzel a lehetőséggel is élni kell), hanem inkább úgy, hogy különböző lesz a témák feldolgozásának mélysége, a felhasznált nyelvi anyag és szakirodalom mennyisége.

7.1. A nyelvi változás általános kérdései (magyar nyelvtörténeti eseményekkel szemléltetve).

A nyelv változékonyságának felismertetése: akár a mai nyelvállapotban mutatkozó változásokból kiindulva, akár néhány, korábbi századokból való szöveg elolvasatásával és elemzésével (vagy kettős megközelítéssel).

Mi minden változik a nyelvben? — nyelvi szintenként rendszerezve a szövegben felismert változásokat (a helyesírás és hangjelölés változását is észrevéve).

Hogyan változik a nyelv? Mi jellemzi változásait?

— A nyelvi változás folyamatos, folytonos, állandó, egyáltalán nem szakaszos, nem ugrásszerű. A nyelv története szinkrón metszetek, állapotok sorozata.

— Célszerű néhány változási törvényszerűség, szabályosság, tendencia, analogikus hatás felismertetése; most már a különböző nyelvi szintek bizonyos összefüggéseinek megvilágításával. Itt még azt is meg kell láttatni, hogy e fejlődési törvényszerűségek sem állandók, hanem maguk is változnak az idő múlásával, ami különösképp nélkülözhetetlenné teszi a nyelvművelésben a nyelvtörténet szempontjának érvényesítését (l. Deme: NyK. 54: 10—36).

— A nyelvi változás állandó küzdelem: hosszabb-rövidebb ideig harcol a régi az újjal, a megszokás az újra törekvéssel, a már kialakult törvény a most alakulóval (vö. Lőrincze: Nyórs. 344).

— Mivel a magyar nyelv több belső típusában (például nyelvjárásaiban) létezik (a XVI. századig nem is volt egységes irodalmi és köznyelv), változására is a többvonalúság jellemző. (Minden nyelvjárás bizonyos fokig külön nyelvi rendszernek tekinthető, így a változások összefüggései is valójában csak egy nyelvjárás rendszerén belül érvényesek.)

Miért változik a nyelv? A nyelv változása szükségszerű. „A nyelvnek szükségképpen változnia kell, mert nemzedékről nemzedékre más-más emberek beszélnek és írják más-más körülmények között. Csak holt nyelv maradhat változatlan, a változás hozzátartozik minden élő nyelv természetéhez” (Nagy J. Béla: Egy emberöltő nyelvünk védelmében. Bp., 1968. 18; a cikk első megjelenése: Msn. 1932. 29). „A nyelvnek rugalmasan hozzá kell

idomulnia a megváltozott szükségletekhez, a társadalmat, melynek közvetítő, a gondolatok kicserélését lehetővé tevő eszköze, ki kell tudnia szolgálni. . .” (Bárczi: A magyar nyelv életrajza. Bp., 1963. 101) — tükröznie kell a változó életet.

Mi okozza a nyelv változását? A különböző nyelvi rendszerek változásának gyökerei az okrendszer különböző szintjeire, mélységeibe nyúlnak (l. Benkő: NyK. 77: 327—44, valamint egyetemi előadásai).

— A társadalom és nyelv kérdéséből kiindulva magától adódik a lehetőség a társadalmi és nyelvi változások összefüggéseinek a megbeszélésére. A társadalmi változások leggyorsabb, legközvetlenebb követője a szókincs.

— Változások oka lehet még (a nyelven kívüli valóság, a társadalom mellett:) a gondolkodás fejlődése, differenciálódása (ez elsősorban a nyelvtani rendszerre hat), valamint

— maga a nyelvi rendszer, a belső összefüggések és kölcsönhatások is. A nyelvben levő rendszerszerűség ugyanis nem csupán egyszerű összefüggést jelent, hanem azt is, hogy a rendszer tagjai hatnak egymásra, befolyásolják egymás létezését és változását is. E hatás ereje függ pl. a rendszerek strukturáltságának fokától, attól, hogy közelebbi vagy távolabbi rendszerkapcsolatokról van-e szó stb.

A nyelvi változás lehet fejlődés, gazdagodás, vagy romlás, szegényedés, esetenként ilyen szempontból nem értékelhető. (E bonyolult kérdés mélyebb kifejtésére a középiskolában a nyelvhelyesség kapcsán a fakultatív órákon kerülhet sor.)

A nyelvet a változás és hagyományozódás, a mozgás és egyensúly együttesen jellemzi. Az állapotban is benne van a mozgás! Ebből következően a szinkronia és a diakronia nemcsak érintkezik, hanem erősen egymásba is fonódik (vö. Péter M., Benkő L.: ÁNyT. V. [1967.]41—67, 247—68). A nyelvtudománynak — a két vizsgálati aspektusnak megfelelően — két fő ága van: a szinkronikus vagy leíró és a diakronikus vagy történeti nyelvészet. Kölcsönösen feltételezik egymást, együtt tudják megvalósítani a teljes nyelvleírást.

7.2. A magyar nyelv élete, története

7.2.1. — Honnan ismerhetjük meg nyelvünk történetét? Milyen forrásokra támaszkodhatunk?— Elsősorban nyelvemlékeinkre: kb. 950 óta őrzői nyelvünk régebbi állapotainak, nyelvjárásainak, tükrözői és fejlődésnek. A legfontosabbakkal meg kell ismerkedni (összhangban az irodalomtanítással). A nyelvemlékek olvasása, értelmezése, elemzése a fakultatív órákon behatóbb lehet. Ugyancsak itt kerülhetnek szóba a nyelvtörténet egyéb forrásai, mint például a rokon nyelvek, az idegen nyelvek, a mai magyar nyelv és az általános nyelvészeti ismeretek alkalmazása.

7.2.2. — Nyelvünk életével kettős megközelítésben ismerkedhetnének meg a tanulók. Egyrészt a nyelvi jelenségek felől: sokféle (pl. mondatszerkesztési, szófajtani, morfológiai, hangtani stb.) változással találkoznak a diákok a különböző témájú anyanyelvi (esetleg egyéb) órákon, amelyeknek rendszerezésére időnként speciális nyelvtörténeti órákon kerülhetne sor. — De nyelvünk életével más megközelítésben is meg kellene ismer-

kedniük a tanulóknak: azt is látniuk kell, hogyan alakul a nyelv sorsa a nyelv életével, történelmével, a társadalom és a művelődés változásával párhuzamosan, azzal szoros egységben, kölcsönhatásban. A figyelem fő irányát az irodalmi nyelv alakulására kellene fordítani, de (főleg a fakultációs keretek között) a magyar nyelvjárások változásának legfontosabb mozzanatait is felvillantathatnánk.

Ahhoz, hogy a tanulók ez utóbbi szempontból is áttekintsék a magyar nyelv életrajzát (közéiskolai tanulmányaik vége felé; most a közéiskolák IV. osztályos tantervében van szó ilyenekről) szükség van a nyelvi és társadalmi, gazdasági, művelődési események párhuzamos időrendi áttekintésére. (A kötelező tematikában röviden, egyes korszakokat esetleg jobban kiemelve, másokat még vázlatosabban, a fakultatív oktatás keretei között pedig átfogóbban, a különböző „tantárgyi ismeretek” komplex alkalmazásával.)

Az időrendi áttekintéshez — legalább nagy vonalakban — meg kell ismerniük a folyamatos idő szakaszokra bontásának (a periodizációnak) elvi és gyakorlati gondjait, tekintetbe véve a történelmi, az irodalomtörténeti és a nyelvtörténeti korszakolást, ill. korszakokat.

A magyar nyelv történetének kronologikus áttekintése, történelmi és művelődéstörténeti összefüggéseiben:

A nyelvemlékek nélküli ősmagyar kor: a magyarság életmódja az Urál-vidéken és a vándorlások korában; kapcsolata más népekkel és nyelvekkel; e kapcsolatok hatása népünk életmódjára, műveltségére és nyelvére; a gondolatok (stb.) ősmagyar kori kifejezésének lehetőségei.

A magyar nyelv honfoglalás utáni állapota és változásai (az ómagyar kor): a magyarság élete a honfoglalás utáni új viszonyok között; az írásbeliség kezdetei, szerepe az irodalmi nyelv formálásában (a hangjelölési rendszer kialakulása, nehézségei; a régi szövegek olvasásának, a korabeli kiejtés megállapításának problémái, a magyar helyesírás történetének legfontosabb állomásai, eseményei); területi különbségek A nyelvi rendszer ómagyar kori állapota és az azt létrehozó legfontosabb változások.

A nyelvi egységesülés és normalizálódás fölerősödése (a középmagyar kor: 1526-tól a felvilágosodás koráig). A három részre szakadt ország helyzete, a műveltségbeli különbségek, az idegen nyelvi hatások eltérései, a jövevényszavak és a mögöttük levő kulturális stb. hatások. A reformáció (magyar nyelvű prédikációk, iskolák stb.) és a könyvnyomtatás hatása a kor nyelviségének alakulására; az egységesülő irodalmi és köznyelv kialakulása. Az eddig ösztönösebb nyelvi változás ettől az időtől kezdve szabályozottabban megy végbe: fölerősödnek a tudatos nyelvfejlesztő, nyelvszabályozó törekvések (az első nyelvtanok, szótárak, helyesírási útmutatók). A nyelvi rendszer alakulása. A stílus változása. A korabeli irodalom nyelve.

Az újmagyar kor (a felvilágosodástól napjainkig; e kétszáz év belső korszakhatárai: pl. a kiegyezés és a felszabadulás):

— A XVI–XVII. században meginduló tudatos nyelvfejlesztő törekvések a XVIII. századra mozgalommá erősödnek. A felvilágosodás korában és a reformkorban kibontakozó nyelvi mozgalom a „haza és haladás” jelszava alatt folyó társadalmi és nemzeti törekvések szerves része lett. A nyelvi és irodalmi törekvések is egységet képeztek; a mozgalom legnagyobbjai egy-

személyben voltak írók és nyelvtudósok; Kazinczy szerepe; a nyelvújítás tartalma; stílustörekvések; a XIX. század közepére (esetleg a kiegyezés korára) megszilárdul az irodalmi nyelv (vö. Szathmári I.: AnyMűv. 293; Fábrián: MNy. LXIV, 436—8). A megalakult MTA szerepe, tevékenysége a magyar nyelv területén.

— A Szarvas Gábor (1872-től) vezette Nyelvőr-mozgalom célja, tevékenysége, hatása a magyar nyelv fejlődésére.

— A legutóbbi évtizedek nyelvi eseményei: egységesülés (lásd: regionális köznyelvek kialakulása); a nyelvjárások állapota, élete az utóbbi időben, gyűjtésük, lejegyzésük fontossága; — differenciálódás: a nyelv ún. függőleges tagozódásának erősödése (argó, szaknyelvek stb.); — a tudományos-technikai forradalom hatása nyelvünkre.

— A mai nyelvben zajló változások elemzése, értékelése. Az értékeléshez szükséges ismeretek; nyelvművelésünk elvei, feladatai, lehetőségei; a nyelv helyesség kritériumai: a történeti ismeretek szerepe, nélkülözhetetlensége; változás és fejlődés a nyelvben.

— Az irodalmi nyelvnek mint normának a szerepe, hatása nyelvünk alakulására; a regionális köznyelvek és a nyelvjárások helyes megítélésének kérdése; a mai nyelvművelés álláspontja e kérdésben.

— Az ifjúság feladatai a nyelv érthetőségének, kifejező erejének megőrzése és fejlesztése terén (az ifjúság nyelve).

— A nyelv fejlődés várható jövőbeli alakulásáról (a korábbi századok fejlődési törvényszerűségeinek feltárásával a történeti nyelvészet szolgáltatja a tudományos alapot e „nyelvi prognosztika” számára).

7.2.3. Összegezés képpen:

— „Örök nyelvújítás” (Szabó T. A.: Anyenyelvünk művelése. Bukarest 1975. 5) — örök nyelvújulás.

— A szókészlet változásának összefoglaló áttekintése (keletkezés, származás, alaki és jelentésbeli módosulás, avulás) — a TESz. forgatása alapján (némi etimológizálási gyakorlat szerzése, nem utolsó sorban azért, hogy a téves nyelvrokonítási elméletekkel szemben némiképpen felvértezettek legyenek a tanulók).

— A magyar nyelv szerkezeti változásának tipológiai szempontú áttekintése (a középiskola végén, fakultatív formában).

8. A nyelvtörténet kapcsolata a többi nyelvészeti részdiszciplínát tárgyaló tanulmánnyal.

A leendő tanterv tervezete a most elkészült részanyagok (amilyen ez is) integrált, sokféle szempont által meghatározott egysége lesz. Ennek az integrációnak a megvalósítása a részanyagokat is felhasználó majdani tantervkészítők feladata. Az összekapcsolható, sőt összekapcsolandó témákat az egyes tanulmányok már most megjelölik, hiszen nem is lehet egy résztémát a többitől függetlenül, izoláltan kidolgozni. A leendő tantervkészítők nyilván nyelvi-nyelvhasználati témákat állítanak majd a középpontba, és az arra vonatkozó megjegyzéseket, ajánlásokat gyűjtik ki az egyes szaktanulmányokból (és más-honnan), és dolgozzák azokat egységes egésszé. A szinonim kérdéséhez például minden nyelvészeti ágazatnak van mondanivalója, és csak az ilyen sokoldalú megközelítés lesz igazán eredményes. Így tehát: *a*) a leíró nyelvtan körébe tartozó kérdések közül a szójelentésen kívül szóba kell kerülnie a hasonló vagy rokon funkciójú toldalékoknak és mondatszerkezeteknek, *b*)

ezek megfelelő használatának (nyelvművelés), *c*) az egyes jelentések és jelentésárnyalatok keletkezésének, régebbi és újabb változásainak (nyelvtörténet), *d*) az egyes szavak eredetének, szótörténeti és művelődéstörténeti vonatkozásainak (nyelvrokonság stb.), *e*) a jelentésfejlődés általános törvényszerűségeinek (általános nyelvészet), *f*) az egyes szinonimák stílusértékének, műfaji és egyéb jellegű használati kötöttségének (stilisztika), *g*) a szinonimák esetleges területi vagy szak-, ill. rétegnyelvi megoszlásának (a nyelv rétegződése), *h*) helyesírási problémáknak stb.

A nyelvtörténeti és a többi anyagrész kapcsolatához most csak néhány kisebb megjegyzést fűzök:

A nyelv rokonság témájával egységet alkot a nyelvtörténet: az az alap és kiindulás, az a magyar nyelv előtörténete.

Az általános nyelvészet érdeklődési körébe vág az egész általános nyelvtörténeti problematika, amit a 7.1. pont tartalmaz. Ezen kívül „Az ember és a nyelv” iskolai témájához kapcsolható még néhány történeti jellegű, főleg szemléletet formáló kiegészítés. Például a nyelv szerepével kapcsolatban (a többi között): A nyelv az információcserét nemcsak a mindenkori szinkroniában biztosítja, hanem az teszi lehetővé az egymás utáni korokban felhalmozódó tudás és tapasztalat átadását is, tehát az idő múlásában is összekötő kapocs. — A nyelv és a beszéd összefüggései kapcsán: Ezek nem örök kategóriák, hanem az idő és hely függvényében változók. A változás a beszédben, azaz a nyelvhasználatban, a nyelvhasználók bizonyos körében (a szóbeliségben vagy az írott irodalomban) indul meg, majd terjed, általános érvényűvé (normatívvá), azaz nyelvi ténnyé válik (esetleg visszaszorul). — A nyelv funkciói kapcsán: Minden beszédszituációban, a beszélőben és a hallgatóban egyaránt (éppen annak érdekében, hogy a nyelv betöltse adott funkcióját) bizonyos törekvések működnek, amelyek (a beszélő oldaláról nézve) befolyásolják a mondanivaló nyelvi megformálását. Törekszik például a beszélő az egyértelműsége (alapkérdés!), a második személy — számára szükséges — befolyásolására, esetleg rövidezségre, esztétikai igényességre stb. Ezek a törekvések nemcsak ma, hanem minden időben hathattak, és új nyelvi formákat hívhattak életre. A törekvés szülte igény, szükséglet nyelvi változások előidézője, forrása (vagy erősítője, esetleg megakadályozója) lehet.

A leíró nyelvtanban elsősorban szemléletileg kell benne lennie a történetiségnek, de egyes nyelvi kategóriák eredete, előzménye, fejlődése is szóba jöhet. Sokszor pedig a mai állapotban való eligazodást, a mai jelenségek megértését segíthetik a történeti ismeretek.

Ugyanez vonatkozna a szövegtanra is, csak hogy ezen a téren a nyelvtörténet még nem ért el elegendő eredményt, ami beépíthető lenne. Tudományos feladat a történeti szövegtan megteremtése, művelése (ezt az egyik szaktanulmány témájául is javasolom).

A stilisztikának bizonyos stílustörténeti alapismereteket is célszerű lenne tartalmaznia. Az archaizmusok és neologizmusok stilisztikai szerepével kapcsolatban is bevonható a nyelvtörténet stb.

A nyelvtagolódása és a nyelvtörténet szorosan összekapcsolódik. Egyik sem létezhet a másik téma bizonyos szempontjainak érvényesítése nélkül. Pl. a nyelvjárásuk eredete (az alapnyelv területi tagozódásától kezdve), az egyes nyelvjárás típusok kialakulása, változása.

A nyelvművelés feladatai között biztosan szó esik a nyelvi változás irányításának, befolyásolásának lehetőségeiről, a nyelv helye s-

ség kritériumai között pedig a történeti ismeretek és szemlélet szerepéről, nélkülözhetetlenségéről.

A helyesírás — nyelvtükröző voltából következően — a nyelvi változást is tükrözi, azt követi, így (szükség esetén) célszerű a helyesírási szabály, ill. ingadozás, esetleg változás mögötti nyelvi mozgás fölillantása (vö.: a helyesírás „konzervatívizmusa”). Más esetekben pedig egy-egy helyesírási szabály magyarázata érdekében lehet a nyelvtörténethez fordulni.

9. A magyar nyelvtörténet kapcsolata más tantárgyakkal

A kérdés lényegét a 4.2. pontban már vázoltam. Azt tehát, hogy a magyar nyelvtörténet egyes mozzanatai mikor, hol és hogyan jelenjenek meg más tantárgyak keretein belül, csak akkor lehet meghatározni, ha ismerjük az eljövendő tantárgyi rendszert (ill. tantárgycsoportokat) és az egyes tantárgyak távlati tervét (legalábbis nagy vonásokban). Most csak néhány halvány utalásnak, többszörösen feltételes ajánlásnak látom értelmét.

A legszorosabban a magyar irodalomtörténet oktatásához kapcsolhatók nyelvtörténeti kérdések. Erre a lehetőséget az is biztosítja, hogy (ha ez így marad) ugyanaz a tanár tanítja a két tárgyat. Fontosnak tartom „a két tárgy” egységének, összetartozásának a megértését (vö. Fabricius-Kovács Ferenc: *Nyr.* 98 [1974.]: 459—73).

Az irodalomtörténet tárgyalása folyamán (többek között) feltétlenül beszélni kell a nyelvi mozgalmakról, azokról a társadalmi indíttatású törekvésekről, amelyek az anyanyelv jogainak elismerésére és az anyanyelv fejlesztésére irányultak (pl. Szenczi Molnár A., Bessenyei, Csokonai, Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Arany, Kosztolányi, Illyés stb. kapcsán).

A régi magyar irodalmi szövegek olvasásakor a nyelvi elemzés a megértésben is segít, és a korabeli nyelvallapot sajátosságait is észrevéteti. Az újabb irodalmi szövegek archaizmusainak értelmezése és tudatosítása is jó alkalmat teremt nyelvtörténeti kérdések megemlítésére, ill. a nyelvtörténeti, stilisztikai és irodalmi nyelvi ismeretek összekapcsolására (vö. Pusztai F.: *Nyr.* 102: 57—8). „... az archaizálás ellentétes műveletére, a nyelvi felújításra, régi irodalmi alkotások átírására hasonló gonddal kellene tekintenünk... Más természetű módszertani lehetőségeket, de ugyancsak értékes tanulságokat rejtenek magukban műfordításaink. Sok-sok idegen nyelvű műnek számos kisebb-nagyobb időbeli rétegződést mutató magyar fordítása készült el. Ezek összehasonlító vizsgálata során nemcsak stílustörténeti szempontokat és tényeket rögzíthetünk, hanem a nyelvi rendszer szinte valamennyi összefüggését felismerhetjük, sőt éppen változási folyamatában ragadhatjuk meg. Effajta elemzésekben a kronológia, a pontosabb időbeli meghatározás fontossága, nyelvi szerepe is természetesen és érvelő erővel mutatkozhat meg” (l. Pusztai: i.m. 57—8). — Ezekon kívül még számtalan lehetőség van a magyar irodalom tárgyalása során nyelvi-nyelvtörténeti kérdések bevonására. A tanárképzés folyamán a leendő magyartanárokban ennek az igényét is ki kell alakítani.

Jó lehetőség nyílik a magyar nyelvtörténeti kérdések szóbahozatalára a magyar történelem tanítása során is. Lényeges nyelvi változások kötődnek ugyanis bizonyos történelmi, társadalmi, kulturális, gazdasági stb. változásokhoz. Ezeket a történelemórán, a történelem oldaláról is meg kellene világitani. (Ennek a kidolgozásához felhasználható az „Anyanyelvi nevelés

középiskolában” című OPI-kiadványban [Bp., 1980.] megjelenő magyar nyelvtörténeti fejezet).

A többi tantárgy történeti vonatkozású témái kapcsán is szóba hozhatók a nyelv történetének eseményei, tendenciái, a nyelv fejlődésének sajátossága stb.

10. A kidolgozásra javasolt s z a k t a n u l m á n y o k a következő témákról szólhatnak:

A szövegszerkesztés változása (néhány — különböző korból való — rövidebb szöveg szövegtani szempontú összehasonlítása; e vizsgálatnál figyelni kell a műfaji-stilisztikai és nyelvjárási szempontokra).

A magyar nyelv (esetleg egy nyelvi részrendszer) sokat emlegetett „belső törvényszerűségeit” össze lehetne gyűjteni, sok példával illusztrálni (vö.: Deme: NyK. 54: 10—36).

Mai nyelvi változásokkal kapcsolatos nyelvhelyességi szempontú állásfoglalások történeti indoklása (példatár).

A várható nyelvi fejlődések (az egyes részrendszereken belül, esetleges összefüggésekkel); azoknak a nyelvi jelenségeknek az összegyűjtése, amelyeknek várható alakulásáról tudunk valamit mondani.

A magyar nyelv szerkezeti változásának tipológiai szempontú áttekintése.

D. Mátai Mária

Fele

Arra kell kérem az olvasót, hogy ha érdeklődik a *Félegyház* helynevek eredete iránt, s ezt az írásomat figyelemre méltatja, vegye elő a Névtani Értesítőben (1: 14–20) közzétett cikkemet, s helyezze mellé Kónyi Sándor *Félegyháza–Derekegyház* (Nyr. 103: 473–7) c. dolgozatát is. Kónyi Sándor írása a két helynév eredetéről ugyanis vitacikk (főként az én véleményem helyességét vonja kétségbe), amely válaszra vár. A kihívó fél állításainak, gondolatmenetének, módszereinek cáfolatára és a nézeteknek – a jogi terminológiából véve a kifejezést – „egységes szerkezetbe foglalására” akkora terjedelem kellene, amekkorára e helyen nem tarthatok igényt.

1. A *Derekegyház* helynév eredetéről eddig még nem nyilatkoztam (eltekintve attól, hogy 1967-ben még elfogadtam Borovszky szabolcsi szerzőtársának magyarozatát, vö. Mező, Bakt. 40, 45), de ha megtettem volna, akkor biztosan ugyanazt vallom, amit Kiss Lajos: 'jó karban levő, derekas templom' (FNESz. 177), vagy ahogy jóval korábban Borovszky Samu (Csanád vármegye története 1715-ig. Budapest, 1896–1897. 2: 134) írta: „Jelentékeny templomáról nevezték így.”

Kónyi Sándor szerint *Derekegyház* eredeti neve „bizonyára *Dereg* volt”, s az *-egyház(a)* utótagot a tatárjárás után kapta, „annak jelzésére, hogy a falu pusztává vált” (i. h. 474), az eredeti helynév pedig pusztta személynévből, a *Drag* ~ *Dereg névből alakult. Mielőtt e magyarozathoz hozzászólnék, rá kell mutatnom, hogy a középkorban a Dél-Alföldön a main kívül még két, de legalább egy további *Derekegyház* is volt:¹

a) valószínűleg Hódmezővásárhely határában volt 1456-ban egy *alia Derekeghaz* (Borovszky i. m. 2: 135, 218, 238), amely talán a Hátsek Ignác-féle térképen szereplő *Külső Derekegyházá*-val volt azonos;

b) Nagylak szomszédságába lokalizálható a másik (ahol néhány évtizeddel ezelőtt még volt *Derekegyház* dűlő is: Borovszky i. m. 2: 427), ez 1427-ben tűnik föl először, amikor Zsigmond király nagymihályi Albertnak adományozza a csanádi *Derekeghaz*, *Acha* és *Fyged* birtokokat (SztárayOkl. 2: 253, 261, 263; vö. Csánki 1: 680); további adatai: *Deregegyhaz* 1550, *Diverticulum Derékess* 1757, *Derékes* 1762 (Borovszky i. m. 2: 134). Felhívom továbbá a figyelmet, hogy a legkorábbi adatok és a végül is megállapodottak mind-mind *-k-t*, nem pedig *-g-t* tartalmaznak.

Most pedig vessünk néhány pillantást a *Derekegyház* állítólagos személynévi előzményére! Kónyi Sándoré a szó: „A *Drag* személynév Árpád-kori okmánytárainkban sokszor előfordul” (474).² Ez a kijelentés, ha tudjuk, hogy valóban így van, még csak annak

¹ Az újabb kutatás is két *Derekegyház*-at tart számon. Vö. Dávid Katalin, Az Árpád-kori Csanád vármegye művészeti topográfiája. Művészettörténeti füzetek 7. Budapest, 1974. 54.

² Wenzel Gusztáv Árpád-kori Új Okmánytárában egyszer sem. Ott csak *Dragamir*, *Dragan*, *Draganus*, *Draganich* stb. személynévek vannak (l. Kovács: Index 207–9). — Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzékében (I–II/1. Szerk. Szentpétery

a megtámogatásához elegendő, hogy az Árpád-korban keletkezettek *Darág-, *Drág*-féle helységnevek. Mennyi azonban a hitele akkor, ha nem igaz? Márpedig az Árpád-korból pillanatnyilag egyetlen egy *Drag* személynévről van tudomásunk: 1247: *Drag* filio Bethlen (HO. 7: 35. — Idézi: Kniezsa: Magyarok és románok 1: 225).³

Hasonló a helyzet az állítólagos *Dereg* személynévvél is: nem adatolható. Nagy számmal vannak forrásaink a Gut-Keled genus egyik alágára, a *Dorog* nemzetségre, sőt nem ritkaság a *Drug*, *Durugh*, *Dorog* önálló személynévi használata sem (vö. Kristó Gyula—Makk Ferenc—Szeffű László, Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez. Szeged, 1974. 2: 17). Ugyanakkor a *Döröcske* nemzetségnév gyanúba vehető helynévi származékainak sokasága ellenére az Árpád-korból nem ismerünk egyetlen személyt sem, aki a *Döröcske*, *Derecske* nevet viselte volna (uo.). A régi magyar helynévadásnak még roppant sok megfejtésre váró rejtélye van.

Ha egy mai helységnévről azt valljuk, hogy az másodlagosan jött létre, elemi kötelességünk, hogy kimutassuk (vagy legalább analógiákkal támogassuk) az elsődleges nevet. Ez — Kónyi szerint — „bizonyára *Dereg* volt, s az sem lehetetlen, hogy azonos a Váradi Regestrum 306. §-ában említett *Dereg* faluval. Ugyanis a Váradi Regestrumban, legalábbis két kiadásban . . . nincs nyoma annak, hogy *Dereg* falu mely megyéhez tartozott” (474). Az Árpád-kori Csongrád megyéhez — amelynek területére a későbbi *Derekegyház* is esett — Györffy György szerint (Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Budapest, 1963. 1. A — Cs) biztosan nem tartozott, mert ő, aki pedig a VárReg. adatait messzemenően hasznosította, ezt a nevet nem vette fel könyvébe.

Nincs más hátra, teljes terjedelmében idéznünk kell a forrás hivatkozott részletét: „Miros de villa *Dereg* impetiit conuillanos suos, scilicet: Elam, Poznanum et Enderem, item de villa *Vndou* Martinum et de villa *Fodot* Sumb et Scegam. Impetiit autem de duabus marcis et dimidia, iudice Basu, curiali comite de Clus, pristaldo Loka. Miros, portato ferro, iustificatus est.” (VárReg. 306. §, 182.) Így már világosan értjük és helyesljük Györffy eljárását, de nem értjük Kónyit. *Dereg* falu tárgyalására Györffy György majd akkor kerít sort, ha történeti földrajzának Kolozs vármegyét feldolgozó kötetét írja, ugyanis bizonyos, hogy a VárReg. idézett részletében e megyébe tartozó falvakról esik szó. Hiszen a kolozsi udvarbíró nem lehet judex egy Csongrád megyében lakó személy perében. Kétségtelen, hogy a feljegyzés „villa *Dereg*” és „villa *Fodot*” adatait egyelőre nem tudjuk azonosítani Kolozs megyében sem,⁴ a „villa *Vndou*” azonban ott volt Kolozsvár tőszomszédságában, csak idő közben nevet változtatott:⁵

Imre. Bp., 1923—1943; II/2—3. Szerk. Szentpétery Imre—Borsa Iván. Bp., 1961) egyszer sem. Az abban szereplő *Dragoslous*, *Dragan*, *Dragus*, *Draguna* személyek mind szláv nyelvtérülről valók.

³ Fejér György (CodDipl. IV/2: 357) egy oklevelében, 1255-ben ugyanerről a személynévről van szó: *Drag* f. Bethlem (vö. Czinát, Index 129). — Kniezsa a kolozsi *Drág* helynév magyarázatában (i. h.) a *Draga* személynévre is hivatkozik. Ez férfi és nőnévként valóban gyakori az Árpád-korban, a szóvégi *-a* miatt azonban a helynévhez nem lehet köze.

⁴ Bánffyhunyd határában 1721-ben említenek egy szőlőt: „Az *Derek* hegyen az Közep oldalon” (Szabó T. Attila, Kalotaszeg helynevei I. Adatok. Kolozsvár, 1942. 10—1). De a VárReg.-beli adat azonosításában erre sem gondolhatunk, mert a Kalotaszeg az Árpád-korban Bihar vármegyéhez tartozott (vö. Györffy 1: 574, 626). — A megye monográfusa szerint „*Dereg*, esetleg *Darócz* eltorzult alakja” (Balázs Éva, Kolozs megye kialakulása. Település- és népiségtörténeti értekezések 3. sz. Budapest, 1939. 30). Nem bizonyítható.

⁵ A VárReg.-nak ugyanezt a névadatát Vásáry István kérdőjellel a Tisza menti, eltűnt *Ondótó*val (Bács vm.) azonosította (MNy. 69: 89). A lokalizálás helyességét még ugyanazon a lapon kétségbe vonta P(ais) D(ezső): „Aligha! Ez ügyben »Basu, curiali comite de Clus« szerepel.?? inkább erdélyrészi tájakra vall, s így inkább a következő helyhez lehetett köze.” Vásáry ugyanis ezután sorolja fel a Csánkiból *Ondótelke* adatait.

1326: Terra *Vndoteleke*, 1352: Poss. *Vndoteleke* al. nom. *Tarchahaza*, 1353: Poss. *Vndotelek*, 1377: Terra civitatis Cluswara *Tarchahaza* alio nomine *Ondoteleke* vocata, 1380: Terra civium de Clusuar *Wondotelek* vocata (Csánki 5: 389). A faluhely a későbbiekben is Kolozsvár város tulajdona *Tarcsaháza* néven; vö. pl. 1667: „Az Varos határán lévő *Tarcsaházi határt*, az Király rétivel . . .” (Oklevéltár Kolozsvár története második és harmadik kötetéhez. Összegegyűjtötte és szerkesztette Jakab Elek. Budapest, 1888. 2: 401), 1727: „*Tarcsaházi határ* . . . az specifiált Pusztá Praediumért és rétért esztendőnként eddég adott Arendát . . .” (uo. 2: 537).⁶

Kolozs megyében (egykor azonban Dobokában), Ondó helyétől messze, ma van egy *Drág* falu, amelynek nevét a pápai tizedjegyzékektől ismerjük (1332–7: *Drag*, vö. Ortvay Tivadar, Mo. egyházi földleírása . . . 641). De ez sem lehetett azonos a VárReg.-beli *Dereggel*, nemcsak a távolság és más megyéhez való tartozás miatt, hanem mert egyszerűen elképzelhetetlen, hogy egy *Drág* nevű személyről 1214-ben *Deregnek* hívjanak egy falut, amely azonban a 14. század elején már ismét és azóta is mindvégig a *Drág* nevet viseli.⁷

2. A *Félegyház* — a birtokos személyrag nélküli — helynevekről mindent elmondtam, amit akartam (NÉ. 1: 14–20). Véleményem megváltoztatására nincs okom ma sem, miután alaposan áttanulmányoztam Kónyi Sándornak a *fél* szó jelentéséről előadott vélekedését. Az, hogy valaki „mai nyelvérzéke” alapján egy szó régi jelentéséről mit vall, „kételkedik”, „feltételez”, „gyanakodik” — szerintem magánügy.

Kónyi Sándor azonban a *Félegyház* helynevekre előadott egy újabb magyarázatot (i. h. 475–7), amellyel foglalkoznom kell: szerinte ebben az esetben is másodlagos névalakulással van dolgunk, a települések neve eredetileg *Fele* volt, amelyhez a helységek pusztulása után csatlakozott az *-egyház* utótag. „A *Feleegyház*-ból metatézissel *Félegyház* lett”, amelyet támogatott a *feleekkora* ~ *félekkora*, *feleennyi* ~ *féleennyi* stb. változatok analógiája és a *Fele* személynévi eredetének feledésbe merülése (i. h. 476). — Ennyi tehát az érv és semmi több.

A szerzőnek — magyarázata elfogadtatásához — a következő, csak pontokba szedett kérdésekre kellett volna, kellene válaszolnia: 1. mutasson ki egyetlen egy *Fele* helynévi adatot, amelyből *Félegyház* lett (bár az „egy adat: nem adat” elvét magam is vallom, ebben az esetben hajlandó volnék kivételt tenni); 2. mutasson ki egyetlen egy *Feleegyház* írásképi adatot forrásainkból (l. az előző ponthoz tartozó megjegyzést); 3. magyarázza meg, miért metatézis az, ha *Feleegyház*-ból *Félegyház* lesz⁸ (hangátvetésről csak akkor

⁶ Ondó és Kolozsvár kapcsolatára l. még Balázs Éva i. m. 29, 30. — A hagyomány szerint *Ondótelke* egyike annak a hét vicusnak, amelyek egyesülve a várral a várost létrehozták: Szentpéter, Szentgyörgy, Szentjakab, Sala, Bostelke, *Ondótelke* és Szopor (uo. 30). Csábító, hogy az itt említett Bostelkét kapcsolatba hozzuk a VárReg.-beli „judex Basu” nevével.

⁷ Tudomásom szerint még egy *Drág* volt a középkori Magyarországon, az egykori Bács megyében, Futak szomszédságában. Vö. 1332–7: *Drag*, 1338–40: *Drac* (Györffy 1: 218). Megkülönböztető elemként fordult elő *Drágszél* (1387: *Dragzel*: ZsigmOkl. 1: 10. — Vö. FNEŠz. 187) és *Drágcseke* (1508: *Dragcheke*: Jakó Zsigmond, Bihar megye a török pusztítás előtt. Budapest, 1940. 228) nevében. Az utóbbi arra a 14. század második felében élt *Drág*-ra utal, aki egyebek között a székelyek ispánja is volt, és névadó őse a Drághi családnak. — Az adatok azt mutatják, hogy a *Drág* nevek *g*-je nem zöngétlenedik, a szóeleji torlódás nem oldódik fel bennük, a nevek hangrendje nem válik palatálissá. Nincs tehát köziük a *Derek*-hez.

⁸ A magyar hangtörténeti irodalom szerint ha szóhatáron két azonos rövid magánhangzó kerül egymás mellé, akkor nem nyúlás, hanem elzúzó következik be, és történt meg a régiségben is (vö. Csúry Bálint: MNy. 25: 167–73; Zolnai Gyula: uo. 366–7; az ő adataikat később megtoldotta Szabó T. Attila: MNy. 40: 378, valamint Mikesy Sándor: uo. 379).

lehetne szó, ha föltehetnénk egy *Felégyház közbeeső fokozatot, ilyen keletkezéséhez azonban nem lett volna elég az előtag jelentésének elhomályosulása, hanem az aktív szókincsből ki kellett volna vesznie az *egyház* szónak is); 4. miért analógia erre a feltételezett, régi változásra a *feleekkora* ~ *félekkora* stb. egyenértékű, újkori változatok példája (analógiának csak akkor fogadom el, ha kimutat egy *felékkora-t is, mindegy, hogy az újkorból vagy a középkorból);⁹ 5. magyarázza meg, miért csak a 15, feltételezett *Fele* helynevet érte az a kegyetlen sors, hogy sokszorosán, felismerhetetlenné kellett változnia (*Fele* > *Feleegyház > *Felégyház > *Félegyház* > *Félegyháza*), ugyanakkor ugyanezen a területen más pusztaszemélynévből való helynevek is vannak, amelyeknek jóval nagyobb a gyakorisága, ez a „változás” azonban elkerülte őket; 6. indokolja meg azt a különös véletlent, hogy a tatárjárás előtt már mind a 15 *Fele templommal rendelkezik (csak ennek pusztulása után kaphatták ugyanis az *-egyház* utótagot), egy sincs templom nélkül, hogy pusztasodása után a *Feletelke ~ *Feletelek nevet kapná. — Az egész summázata az, hogy a helynevek megmagyarázásához nem eszme-futtatást, hanem adatokat kérünk. Amíg ezek nincsenek, azt kell mondanom, hogy a *Fele* sem igaz (nagy *F*-fel).

3. Végezetül szólnom kell a szerző módszereiről is. Kónyi Sándor mindjárt a cikke elején idéz tőlem egy hibás magyarázatot a *Derekegyház* és *Félegyház* nevekre (SzabSzatm. 68), amelyet rögtön el is utasít: „Véleményem szerint egyáltalában nem valószínű, hogy akár a templomot, akár a helységet egy olyan elvont fogalom után nevezték volna el, mint amilyen a templom jogállása” (i. h. 473), majd jegyzetben is folytatja: „csak annyit kívánok megjegyezni”, sőt „Újabbán ezt vallja Mező András is” (i. h. 3. jz.). Az igazság az, hogy a hibáztatott magyarázatot én magam elvettem még a kifejtés alkalmával (igaz, csak lábjegyzetben, — Kónyi k é s ő b b hivatkozik is erre), az „újabbán”-nak is az az értelme, hogy azt a cikkemet 1978-ban írtam (megjelent 1979-ben), Kónyi pedig az övét 1979-ben (megjelent 1980-ban). Az vígasztal, hogy tudománytörténetünkben nem velem történt meg először az az eset, hogy amit én c s a k 1972-ben és 1979-ben vallottam, azt vitatársam tudta má r 1980-ban.

A következők oldalán (9. jz.) filológiai mulasztással vádol meg: „Mindjárt másképp hangzik ez a *Feledház*, ha tudjuk (Mező András — sajnos — Hajdú Mihály ismertetéséből [MNy. 71: 493] nem tudhatta), hogy Fekete János ezt a nevet . . .” Nemcsak tudhattam, hanem tudtam. Az idézett helyen ugyanis, miután a recenzióra hivatkoztam, ott áll ez a mondat: „Az eredeti munka sem adott számomra többet e megállapításánál” (NÉ. 1: 16). A könyvet Hajdú Mihály kölcsönözte számomra, és kedvességét az ismertetésére való hivatkozással akartam meghálálni.

Figyelmesen kell olvasni. Idézett cikkemben összefoglaltam a *Félegyház* nevek megfejtésére vonatkozó ötleteket, és mindjárt az „1. *Félegy* személynév + *-háza*” (i. h.). Biztosan hibáztam, hogy az összefoglalás követhetősége kedvéért a név mai alakját tagoltam, Kónyi Sándor ezt ugyanis nem tudta követni. Csak így magyarázható az az állítása, hogy „Mező András ezek közül az ötletek közül az elsővel nem is foglalkozik” (i. m. 475), mert foglalkozom, hosszasan, éppen Fekete János *Feledház* adatai kapcsán (NÉ. 1: 16–7).

Roppant érdekesek vitatársamnak azok az odavetései, amelyekben azt hiszi, hogy az idézett források adatai az ő igazát erősítik. Nem tudok mit kezdeni a következő állításával: „Ha pedig feltételeznénk, hogy a *Félegyháza* az *-egyház(a)* utótagú helyneveink

⁹ Úgy érzem, hogy még ezzel a megszorítással is eltúloztam az engedékenységet. Nincs ugyanis egyetlen példám (sem a történeti irodalomból, sem nyelvjárásainkból) a rövid–hosszú korrelációban levő magánhangzópárok metatézisére. Tehát a jelenség adatalóságig azt kell hinnem, hogy ilyen hangátvetés a magyar nyelvben nem létezik és nem létezett.

második típusához tartozik, akkor tautológiával lenne dolgunk: 'romos és puszta'" (i. h.) A történeti adatok özőnével szemben merte azt valaki is hinni, hogy az *egyház* szónak a 14–15. században csak 'puszta' volt a jelentése, 'templom' nem? Az igazság az, hogy a szónak 'puszta' jelentése sohasem volt, ezt Kónyi Sándoron kívül senki nem mondta. Vallottuk azonban — Györffy György nyomán (vö. *TürkEml.* 35–8, *NévtVizsg.* 34) — többen is, hogy a korábbi névhez akkor csatlakozott az *-egyház* utótag, ha a falu a tatárjáráskor vagy az azt követő beharcok idején elpusztult, és emlékét csak a romos egyház (= templom) hirdette. Az említett „tautológia” tehát így hangzik: 'romos templom' (és nélkül).

A NÉL.-beli cikkben felsoroltam a *Félegyház*-akat (15-öt), Kónyi szerint „főként Csánki nyomán” (uo.). Nem értem, hogy miért volt szükség erre a megszorításra. Csak arra gondolhatok, azért, hogy a többi váddal egyetemben rám vetüljön még az „egyforrásúság” gyanúja is. Csánki Dezső művét én hallatlanul nagyra becsülöm. Nemcsak azért, mert Pais Dezsővel és másokkal együtt (többnyire) megbízhatónak tartom, amelynek adataira nyugodtan támaszkodhat a nyelvész is, hanem mindenekelőtt azért, mert van. Az idézett helyen tényleg többször hivatkoztam rá (kilencszer), s ez az előbbiből érthető, az olvasó kedvéért azonban összeszámoltam, hogy ugyanott még további 40 utalás van, s ezek 18 műre (köztük oklevéltári sorozatokra) vonatkoznak.

4. Összegezésül sajnálattal állapítom meg, hogy Kónyi Sándor írása nem vitte előre a *Derekegyház* és a *Félegyház* helynevek magyarázatának ügyét, a hipotézisek tégláiból az adattalanság malterjével nem húzható fel a névfejtés épülete. Örömet csak az okoz, hogy a Névtani Értesítő a cikk révén — még ha ezen a módon is — mintegy bevonult tudományosságunkba. Igaz, a természetes az lett volna, ha a vitázó írás a vitatott állítások fórumában jelenik meg.

Mező András

Koldus. A TESz. szerint *koldus* és *koldul* szavunk valószínűleg származékszavak. Alapszavuk azonos lehet azzal a 'csavarog, kószál', jelentésű igetövel, amelynek származékai a *kalandozik*, *kórász*, *kóricál* stb. Az alapszó eredetére és esetleges kapcsolataira I. *kalandozik*. A *koldul* gyakorító, esetleg gyakorító-visszaható képzővel alakult. A *koldus* nyomósító -s képzővel megtoldott igenévialakulat lehet, eredetileg 'koldulás, kéregetés' jelentéssel. A feltevést támogatja a N. *kode* 'koldus'. — Egy etimológia ilyen fölöttébb körülményes magyarázata eleve gyanút ébreszt az elgondolás helyességében. A szócikk szerkesztője mulasztást követett el, amikor nem tanulmányozta át figyelmesebben a megadott gazdag irodalmat. Ebből ugyanis kiderült volna, hogy már Vámbéry (NyK. 8 [1870] 104) helyes nyomon indult el, amikor szavunkat a török *kodeş* 'kóborló dervis, koldus' és *kolguči* 'kérő, folyamodó' szavakkal egyeztetette. Ugyanerre az összefüggésre gondolt Thúry József is kiadatlan Magyar–Török Összehasonlító Szótárában (1889.), de ő már a képzett szó alapját képező *kol-* 'kérni' jelentésű török igére is utal. Hivatkozva Vámbéry említett egyeztetésére, Németh Gyula a KCsA.-ban (2: 98) felhívja a figyelmet Pelliot *kolguči* 'mediant' adatára (Le version uigure de l'histoire des princes Kalyabamkara et Papamkara. T'oung-pao. 1914.), minden további megjegyzés nélkül. Még a KCsA. ugyanezen kötetében (238) találkozunk Török J. (Debrecen) következő, Kaşgariból idézett mondatával: „*koldačıya min jayak* 'dem Bettler tausend Nüsse' és hozzáfűzi: „ebben a mondatban tehát egy *kolduči* szó van, amely a magyar *koldus* szó szempontjából talán nem lényegtelen.” — Ezek szerint *koldus* szavunk török eredetének kérdése régen dereng, csak elsiklakt a sokféle elmélet bozótjában. Clauson etimológiai szótára (616) idézi a török nyelvemlékekből, a már Thúrynál is említett, *kol-* 'to ask for (something)' igét. Radloff szó-

tára (2: 584) a mai nyelvjárásokból idézi ugyancsak 'bitten' jelentésben. A Pelliot-nál említett *kolyučí* 'mendiant' ennek a *kol-* igének a deverbális *-yučí* képzővel alakult nominális származéka (vö. Gabain ATGr. 72). A képzőre fölhozott példák között találjuk a *kolyučí* 'Bettler' adatot is. Van azonban ennek a *-yučí* képzőnek egy ugyanilyen szerepű *-tači*, *-dači* hangváltozata is. A két képző viszonyáról megállapítja Gabain, hogy szinonimák, és mindkettő az alapul szolgáló igei tartalomnak a végrehajtóját jelenti. Vagyis a *kolyučí* ~ *koldači* < *kol-* 'kérni', annyi, mint 'kéregető'.

Az azonos szerepű képzőpárra vonatkozólag O. Pritsaknak az a véleménye (ZDMG. 109 [1959.]: 109), hogy: „Das Bulgarische war nicht eine *-dači* Sprache” És valóban a Materialy . . . -ban Ašmarin sem tesz említést egy csuvas *-dači* képzőről. Ebből a körülményből az a tanulság vonható le, hogy *koldus* szavunk biztosan nem bolgár-, hanem kipcsak-török eredetű jövevényszó nyelvünkben. Ez pedig azt jelenti, hogy viszonylag kései, már a Kazár birodalom kötelékében kerülhetett nyelvünkbe. A tör. *koldači* > magy. *koldus* hangtani fejlődése szabályos. A szóvégi vokális lekopott; a *č* > *s* hangváltozás a tör. *koč* > m. *kos*, *borč* > *bors* stb. esete. A második szótagbeli *a* > *u* labializálódás az első szótag asszimiláló hatása lehet.

A TESz. *koldus* szavunknak az irodalomban felmerült török származtatását első sorban azért nem tudja elfogadni, mert magyarázatlanul hagyja a *koldul* igét. Vagyis a meggyőző jelentéstani bizonyosságnak elébe helyezi az alaktani szempontot. A *koldul* ige minden bizonnyal a *fordul*, *mozdul* féle igék analógiás hatására spontán jött létre. — Végezetül arra hívnám föl a figyelmet, hogy a felsorolt kezdeményezéseken kívül Räsänen még a TESz. második kötetének megjelenése előtt (Ural-altäische Forschungen. StOr. 18: 3. 1955. Morphologie 129. 1957.) a török *kolyučí* ~ *koldači* 'Bettler' szavakkal hozza kapcsolatba a magyar *koldus* szót.

Börtön. Ismeretlen eredetű *börtön* 'Kerker' szavunk reménytelennek látszó megfjtésével nem sokan kísérletezgettek. Maga a szótest ugyanis sem hang-, sem alaktani vonatkozásban semmiféle fogódzót sem nyújt eredetének kinyomozásához. Nem marad más hátra, mint jelentéstani vonalon nyomozni. — Horger Antal A magyar szavak történetében (1924.) *börtön* szavunkról röviden a következőket mondja: Az elítélteket régen a *börtön*-nek nevezett hóhér felügyelete alatt a saját házában, a *börtön*-házban őrizték. A hóhér a foglyokat nap mint nap látogatta, illetőleg ellenőrizte, adott esetben a kivégzést bejelentette. A német 'Henker' átvételével (1446.) két szavunk lett a 'praeco, carnifex fogalmára: *börtön* és *hóhér*, mire megindult egy lassú jelentésmegoszlás olyképpen, hogy a *börtön* magához az épülethez tapadt, a *hóhér* pedig a halálos ítéletet végrehajtó személy neve lett. A *börtön* eredetileg 'praeco, carnifex' jelentésű szavunkat első ízben Baróti Szabó Dávid Kisded szótára (1799.) említi 'Kerker' jelentésben, de még kettős, a régítől teljesen el nem szakadt magyarázat kíséretében: „*börtön*, fogház v. hóhér v. porkolábja”. A *börtönös* származékszót pedig így értelmezi: 'tömlőctartó, rabokra vigyázó'. Vagyis a *börtön* → 'Kerker' jelentésfejlődés még feleúton van. — Hadrovics (MNy. 64: 153) arra gyanakszik, hogy a cseh *birdovna* *börtön* jövevényszó s ha az, csak a magyarból származhat abból az időből, amikor a *börtön* 'Henker' jelentése a magyarban már 'Kerker' volt.

Mindezek tudatában fölmerül a kérdés, hogy *börtön* szavunk elsődleges 'hóhér' jelentésének mi lehet a művelődés, illetőleg tárgytörténeti háttere. Talán nem tévedünk, ha arra gondolunk, hogy a *börtön* eredeti 'Henker' jelentése a csuvas: *pürten* ~ *pürtem* szóval függ össze. Ašmarin Thesaurusában (10: 91–2) ugyanis a *pürten* ~ *pürtem* szó következő magyarázatát kapjuk: „nazv. duchov posilajuščich bolezú perechodjaščaja iz dom v dom”. A címszóhoz fűzött egyik csuvas példamondat magyar fordítása pedig így hangzik: „a ház állandó látogatója; olyan emberre is mondják, aki elfoglaltság híján házról-házra járkál.” A csuvasoknál van egy *pürtem*-nek nevezett betegség is, amely házról-

háza terjed. Sirotkin legújabb csuvas szótára szerint a szó mára elavult, de a nyelvjárá-sokban: *zasvegdatel* 'állandó látogató' jelentésben még előfordul. Paasonen Szójegyzéke (20) a *jal-pürden* összetett szónak következő magyarázatát adja: 'valamely, a faluban mozgó szellem. Amely házba bemegy, oda betegséget, bajt hoz'.

A dolog úgy fest, hogy a 'Henker' mindig bajt hozó személyének *börtön* (< *pürten*) elnevezése magyar szájon született. A vándorlások idején még nem lehettek állandó jellegű, a gonosztevőket fogva tartó épületeink, azokról már csak a Kazár birodalom kötelékében lehet szó, amely időből: *törvény, bíró, tanú, bilincs* szavunk is való. Itt a vegyes, bolgár–török és kipcak lakosság körében ismerkedhetett meg a magyarság a *pürten* rosszindulatú szellem mindig csak bajt hozó természetével, és hasonlósági alapon nevét átvitte a 'Henker' gyűlölt személyére. És mivel a *börtön* 'hóhér' egy fedél alatt lakott az elítéltekkel, a Horgernél előadott módon, neve idővel áttolódott magára az épületre. A HB. Könyörgésében 'Kerker' jelentésben a szláv eredetű *tömlöc* szerepel, mert a *börtön*-nek akkor még 'Henker' jelentése volt. — Ami pedig a *pürten* 'Krankheitsdämon' *pürt* 'Stube' alapszavát illeti, Räsänen cseremiszt, végső soron litván eredetű jövevényszónak tartja a csuvasban (MSF. u. 48: 259), amit Doerfer megkérdőjelez (UAJb. 45: 197). Szempontunkból a *pürt* alapszó eredetkérdése nem döntő jelentőségű, mert mi már csak bajt hozó szellem jelentésű *pürten* alakjával ismerkedtünk meg.

K. Palló Margit

Metabizánci. Eddig nem hallottam még ezt a szót nyelvünkben: *metabizánci*. Első pillanatra meghökkentő, de elemezve jelentését, látom: új szó, jó szó és szükséges. A Művészet 1975. évi novemberi száma közli Darkó Jenő tollából A magyarországi metabizánci művészet stílusproblémái c. írást. A szerző meg is magyarázza a bevezető részben a szót és az indítékokat, melyek kapcsán alkalmazza. Ezt szeretném ismertetni megjegyzésekkel kiegészítve. Tárgyalt szavunk összetett szó, előtagja a görög *meta* 'valami után', utótagja a *Bizánc* tulajdonnévből magyar -i melléknévképzővel alkotott melléknév. Furcsának tűnik első pillanatra, öszvérszónak ez a félig görög, félig magyar elemű összetétel. Bár a *meta* előtagot tartalmazó szavak nem ismeretlenek: *metafizika, metafora, metamorfózis*.

Lényegében mit is jelent: *metabizánci*? A cikk magyarázata alapján, Bizánc eleste, 1453 után továbbélő, bizánci alapokon nyugvó, bizánci elemeket tartalmazó — jelen esetben — művészet. Hazai viszonylatban e címszóval (*metabizánci művészet*) a XVIII. században beszélhetünk szerb, román, görög művészetről — tegyük még hozzá, hogy ide számíthatjuk az említettekből ötvöződő, ukrán elemekkel is tarkított megmagyarosodó görög katolikus egyházi művészet korai elemeit is.

A szakirodalom eddig nem tudott olyan meghatározást találni, mely az említeteket mind magába foglalja. Ha csak *görög művészetről* beszélünk, kirekesztjük a szlávokat, románokat, ha csak *szláv művészetről* beszélünk, nem gondolunk a görögökre, sőt, a szláv megjelölés nem is pontos, mert a szó mint gyűjtőfogalom tágabb, jelöli a nyugati szlávokat is.

Megemlíti a cikk, hogy az e tárgyban fellelhető kevéske hazai szakirodalomban szerepelt a *régi szerb egyházművészet*, valamint a *pravoszláv barokk* terminus. Ezek szűkítő jellegűknél fogva szintén nem alkalmasak a pontos kifejezésre. A szerbek mellett nagy számban éltek görögök és más balkáni népek, a *pravoszláv* vallási megfogalmazás szintén nem megfelelő, mert a görög magát ortodox-nak nevezi és — véleményem szerint — a hazai görög katolikusokra is gondolni kell. A *barokk* szó pedig itt csak annyiban jogsult,

hogy a hazai metabizánci emlékek egy sajátos barokk környezetben jelennek meg (pl. Szentendre). Találkoztam már a *postbizánci* terminussal is. A bizánci, középkori kultúra elemeinek továbbélését kifejező szóban azonban nem szerencsés latin elemet alkalmazni. Gondoljunk itt Bizánc, majd a bizánci kultúrán nevelkedett népek és a pápaság ellentéteire. A *későbizánci* elnevezés sem felel meg, mert ez jelentheti a XIV—XV. századi, közvetlenül Bizánc bukása előttit is.

Az elmondottakat mérlegre téve úgy vélem, tudományos nyelvünk gazdagodását jelenti a *metabizánci* megjelölés. Egy szóval, körülírás mentesen fejezi ki a fogalmat, annak lényeges jegyeit tartalmazva (görög alapokon nyugvó, Bizánc eleste utáni) s ezzel segíti a tudományos fogalmazás pontosságát.

Cerkó 'görög katolikus templom'. Népnyelvi szó, ma jóformán csak Sátoraljaújhely környékén használják, régebben elterjedtebb volt. E sorok írója is először egy sátoraljaújhelyi illetőségű főiskolás társától hallotta még az ötvenes években. Kniezsa István a szó jelentésére két változatot közöl: 1. 'görög-keleti orosz templom', 2. 'zsidó templom'. Az ukrán *cerkov* 'templom' szóból származtatja (SzlJsz. 115). A TESz. már három jelentést közöl: 1. 'görög-keleti templom', 2. 'fészer', 3. 'zsidó templom'. Felsorolja a szó más nyelvi megfelelőit is, pl. szerb-horvát *crkva*, szlovák *cirkev* 'egyház, pravoszláv templom', lengyel *cerkiew* 'pravoszláv vagy görög katolikus templom', s szintén az ukrán *cerkov* szóból származtatja (1: 423).

Az ukrán eredethez semmi kétség nem fér, hisz történelmileg olyan területen használatos, a Miskolc—Debrecen vonaltól keletre, ahol az ukrán népelem jelentős számban élt (Paládi-Kovács Attila: Ukrán szórványok a 18—19. században a mai Magyarországon északkeleti részén. Népi kultúra — népi társadalom 7: 324—64). A jelentés tekintetében azonban az 1. változatot módosítanunk kell. (A többivel nem kívánunk foglalkozni.) Az említett területen a XVIII. század elejétől, a római katolikus egyházzal kötött unió teljes körű érvényesülésétől kezdve az ukrán (rutén, ruszin) lakosság szinte kizárólagosan görög katolikus vallású volt. A görögkeleti vallás újraéledése csak az 1900-as években kezdődött (Mayer Mária: Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860—1910. Bp., 1977. 111—35). De még 1910-ben is a statisztikai kimutatások szerint a rutének 98,2%-a görög katolikus, görögkeleti csak 0,2% (Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon 1903—1923. Bp., 1977. 283). Már ebből is következik — amit tapasztalatunk is megerősít —, hogy a *cerkó* szót a magyar népnyelv 'görög katolikus templom' jelentésben használja. Ilyen értelemben találjuk Paládi-Kovács tanulmányában is (i. m. 357). Tegyük hozzá okfejtésünkhöz, hogy a Tisza felső vidékének térségében a XVIII—XIX. század folyamán csak három görögkeleti templomról tudunk (Miskolc, Tokaj, Ungvár), ezeket pedig görög kereskedők alapították.

Egyetlen olyan esettel találkozunk, hogy a *cerkó* szót görögkeleti templom megjelölésre használták. Bálint Sándor tudósít arról, hogy a szegedi görög kereskedőknek 1879-ben, a nagy árvízkor elpusztult Mihály és Gábor arkangyalokról elnevezett templomát a szegedi nép *kiscerkó* néven ismerte (Szeged városa. Bp., 1959. 76). A *kis-* előtag magyarázata, hogy Szegeden van egy nagyobb barokk kori görögkeleti templom is, a szerbeké. Egy későbbi cikkében Bálint Sándor arról ír, hogy a *cerkó* 'pravoszláv templom' a szegedi népnyelvben szerb-délszláv jövevényszó (Nyr. 1970: 346). Véleményünk szerint a szó a szegedi népnyelvbe is az ukránból kerülhetett, hangtanilag is jobban magyarázható az *-ov* végződésből az *-ó* (vö. TESz. i. h.). A földrajzi távolság is áthidalható: a közeli Makóra a XVIII. század folyamán jelentős számú görög katolikus telepedett be, és benépesítette a Nagy és Kis orosz utcákat (Paládi-Kovács i. m. 335). A szerb-horvát *crkva* azonban megtalálható a magyar művészettörténeti irodalomban: *zenska crkva* 'nők temploma', *muška crkva* 'férfiak temploma' — értve ezen a hajó kettéosztottságát, a hívek

nemenkénti elhelyezkedésére a hazai szerb templomokban (Voit Pál: Szentendre. H. n 1968. 22 és 29).

A *cerkó* mellett a hazai görög katolikus templomoknak még több elnevezése is él. A Szabolcs megyei Fábiánháza községben az öregek *ráctemplom* néven emlegetik (Mosolygó Marcell lelkész közlése). Ez nyilván ama néphagyományban is élő történeti tényt tükrözi, hogy a szerbek a Balkánról a Felső-Tisza vidékéig is eljutottak hazánkban vándorlásuk során. Idősebb tokaaji asszonytól hallottuk: harangoznak az *orosz templomban* — értven ezen a görög katolikus templomot. A Hajdú-Bihar megyei Pocsajban pedig használatos a román eredetű *biszerika* is (MNY. 1977: 335). Tapasztalatunk szerint a népnyelvben ma általában a *görög templom* megjelölés használatos. Végezetül említsük meg a két budapesti görög katolikus templom megjelöléseit is. A pesti oldalon levő: *Rózsák tere* („megyünk a Rózsák terére”) vagy *Rózsák terei*, míg a budai oldalon levő: *budai, Fő utca* („megyünk a Fő utcába”), *Fő utcai* vagy a védszentjéről: a *Flórián*.

Mocsonyi-Popovics. E családnévvel az elmúlt három évszázadra terjedően nemzeti-ség-, gazdaság- és helytörténeti kutatómunka során számtalan esetben találkozhatunk. A Macedóniából bevándorolt kereskedő-, majd birtokoscsalád egyik őse Szavoyai Eugén seregében volt tábori lelkész. A család a XVIII. században két ágra bomlott: Mocsonyi András Pesten élt, míg Mocsonyi Péter 1804-ben Tokajban volt kereskedő. A két ág a XIX. század folyamán összeházasodott, s a leszármazottak a hazai románság életében is jelentős szerepet játszottak (Pallas lexikon 12: 715). Nagyobb földbirtokkal rendelkeztek Torontál megyében (Borovszky Sámuel: Torontál vármegye, 547). A birtok központja Foen község volt, ebből eredően a család előneve *foéni* lett. A község neve később *Fény*-re változott (uo. 47), az előnév így *jényi* formában is szerepel. A kettős név utótagja megmagyarázható a lelkész ős hivatásából: *Popovics* 'Pappfi', de sokáig talány volt előttünk a *Mocsonyi* név eredete. Az *-i* végződés a névnek magyaros hangzást kölcsönöz, de a család-történet tanulmányozása során nem bukkantunk olyan helységnévre, melyből a *Mocsonyi* (*Motsonyi*) alak magyarázható volna. Szembetűnő volt számunkra a hazai románsággal való kapcsolatuk, mely abból magyarázható, hogy származásukat tekintve nem görögök, hanem arumének (makedo-románok vagy macedovlahok). Babes Vince, múlt századi hazai román politikus a család egyik kiemelkedő tagjának az életrajzát feldolgozta: *Notițe biografice asupra vieții și activității lui Andrei Mocioni* (Bukarest, 1883.). Bakos Ferenc nyelvész felhívta a figyelmünket arra, hogy az arumén nyelvben Macedónia területén él a *Mocean* ragadványnév, mely hasonló a címben szereplő névalakhoz. Alapszava a *mojan* 'móc' szó (Papahagi, T.: Dictionarul dialectului aromân general și etimologie. Bukarest, 1963. 709).

Moldován Gergely a *móc* szót a román *mofohină* 'hajfűrt' szóból eredezteti, mivel e népesoport tagjai egy sajtóságos hajtincset hagytak meg a homlokukon, továbbá: „A mócok is hihetőleg macedóniai származásúak és a nevüket onnan hozták magukkal” (A magyarországi románok. Bp., 1913. 13). A macedóniai románság hat nemzetsége közül a legműveltebbek a *moszkopolok*, ezekből származik a Mocsonyi család is (uo.). A magyarországi görögök közül sokan, például a miskolciak magukat macedovlahoknak vallották, e néven szerepelnek a helybeli templomuk nyugati bejárata feletti márványtábla görög szövegében. Anyakönyvüket tanulmányozva láttuk, hogy a legtöbbjük származási helye Moszchopolisz városa. E városnévből ered a *moszkopol* nemzetségnév, a Mocsonyiak eredete azonban nevük tanúsága alapján még a mócok ősei között keresendő.

A Mocsonyiak 1783-ban, illetve 1798-ban kaptak nemesi levelet (Nagy Iván: Magyarország családai 7: 526—7, 9: 455—6). Ettől az időtől kezdve már inkább csak a magyaros hangzású *Mocsonyi* alakot használták.

Sasvári László

Szilágysági hegynevek

Bebek. A Kraszna és a Szamos közötti Bükk-hegység főgerincén, a szatmári Kis-zokondtól délkeletre, a szilágysági Bükkötőfalutól pedig nyugatra emelkedő, 464 m magas hegynek *Bebek* [1885/1890: Gönczy—Kogutowicz: Kézi atl. *Szilágy m. a.*] a neve.

Mielőtt a hegynevét etimológiai vizsgálatára rátérnénk, vegyük számba a gömöri Alsókálása határában levő *Bebek-tető* [1887: *Bebek-tető*: IIa 2: 42, de I. 1865: *Bebékallya, Bebék oldal*: uo. is] hegynevet is. Már Stanislav (SlovJuh. 2: 37–38) felismerte, hogy a szilágysági és a gömöri hegy neve nem választható el egymástól. De az a szláv *Bebek helynév, amelyet Stanislav a szerb-horvát *Bebíci* többes szám] helységnevé alapján feltett, jóval bizonytalanabb etimonnak látszik annál, amit Szabó Dénes (IIa 2: 42) a gömör. *Bebek-tető* eltagjáról megállapított: „*Bebek* szl. eredetű személynév < *Bob-ek*”.

A dictus-os névként, majd családnévként használt magyar *Bebek*-re a XIV század óta vannak adataink; vö. 1325: „Dominicium, dictum *Bebek*” (ZichyOkm. I. 272). A XIV–XVI. században nevezetes szerepet játszó, az országnak *Bebek* Detre személyében 1397-től 1402-ig nádort is adó *Bebek* család neve nyugati szláv eredetű; vö.: cseh *Bobek* személynév, családnév (Svoboda: SOJ. 198; Gebauer: SISSt. 1: 72); szlovák *Bobek* családnév (VSOS. 2: 483); lengyel *Bobek* családnév (SISNO. 1: 175). Keletkezését illetően a szláv *bobz 'bab' növénynevé kicsinyítő képzős származéka (EtSISJaz. 2: 150). Afféle név tehát, mint az ómagyar *Babszem* [1211: *Bob, Zem*: PRT. 10: 515] személynév.

A nyugati szláv *Bobek* személynévből a magyarban hangrendi kiegyenlítődéssel *Bebek* alakult, majd a személynévek szférájából átkerült a földrajzi nevek szférájába is. A személynévi eredetű magyar hegynevek kérdésével lejjebb, *Terbete* vizsgálatakor foglalkozom behatóbban.

A *Bebek*-hez többé-kevésbé hasonló, de etimológiailag vele nem azonosítható személynév, családnév ma is él a magyarban és másutt. Ilyen a magyar *Bebők* családnév (1978. évi budapesti telefonkönyv 1: 129), amely talán az erdélyi *bebeg* 'dadog' (TESz. 1: 263) ige tövéhez kapcsolódik. A szerb-horvát *Bebek* családnév (LPH. 33) aligha választható el az oszmán-török *bebek* 'kisbaba, csecsemő; baba, bábu' (Räsänen: EtWb. 66; Sevortjan: EtSITjurk. 2: 95) főnévtől. A rom. *Bobic, Bobicu* személynév (Constantinescu: DOR. 205) a személynévként is használt, szláv eredetű rom. *bob* 'lóbab' származéka.

E nevek különféle, főleg hangtani vagy szóföldrajzi nehézségek miatt a *Bebek* hegynevét eredetmagyarázatához nem jöhetnek számításba.

Észak-hegy. A Zilahtól délkeletre, a Meszes hegység főgerincén emelkedő 716 m magas hegyet *Észak-hegy*-nek hívják; I. 1864: *Éjszakhegy* (Hunfalvy J.: MBir. 2: 10); 1883: *Észak* (Szabó T. Attila: Zilah helynévtörténeti adatai a XIV–XX. században. Turda, 1936. 19). Az összetétel eltagjaként szereplő *észak* főnévnek a keleti magyar nyelvjárásokban 'északi fekvésű, árnyékos rész, északi oldal' (MTsz. 1: 471 *éj-szak a.*; Hefty: NyF. 66. sz. 14) jelentése van. Többféle az *árnyék* használatos földrajzi köznévként efféle funkcióban. (L.: Pesty: MoHn. 19–20; Hefty: NyF. 66. sz. 7; SzT. 1: 429; FNESz. 336 *Kis-árnyék a.*) Az *árnyék* földrajzi köznévet ellentétes értelmű szópárja a magyar nyelvterület keleti részén a *verőfény* 'napsütötte lejtő, napfényes oldal' (Pesty: MoHn. 416; Hefty: NyF. 66. sz. 47), a Mátra és a Bükk vidékén pedig a *verő 'ua.*' (Hefty: NyF. 66. sz. 46; FNESz. 454 *Nagy-verő a.*). Az *észak*-kal és az *árnyék*-kal összevethető a magyar *Oszoly* (FNESz. 488) hegynevét déli szláv előzménye is, mely etimológiailag össze tartozik a *Terbete* román nevének, az *Osoiul Ciontului*-nak első névelemével is. (L. lent a *Terbete* magyarázatában.) A németben az árnyékos, napsütést nem kapó helyet *Schatten*-

halb-nak (Bach: DtNam. 2/1: 301) hívják, szemben a napsütötte helyet jelölő *Sonnenhalb*-bal (uo.)

A földrajzi köznévként használatos *észak* főnév antonimája a *dél* 'déli lejtő, délnek néző, napsütéses oldal' (Hefty: NyF. 66. sz. 12; SzT. 2: 301; FNESz. 724 *Zsérci-Nagy-Dél* a.).

Foglal-tető. A 174 m magasan fekvő Kémertől északra egy 358 m magas hegy emelkedik. Déli lejtője mezőgazdasági művelés alatt áll, északi oldalát erdő borítja. Neve *Foglal-tető* [1914: *Foglal tető*: 1: 200,000-es térkép. (Nagyvárad)].

A hegynév a magyar *foglal* ige múlt idejű melléknévi igenevének és a *tető* 'a hegy legfelső, viszonylag lapos része' főnévnek az összetétele. Az elsődleges *Foglalt-tető a kiejtésben *Foglal-tető*-re egyszerűsödött. A *foglal* ige származékaiból több földrajzi név is alakult; vö.: *Foglalás* 'Fertőszalmához tartozó határrész' (SzamSz. 1: 296) és 'Kispetrihez tartozó határrész' (Szabó T. A.: Kal. 291); *Foglalt-föld* 'Becsvölgyéhez tartozó határrész Paisszeg belterületétől délnyugatra' (ZMFN. 182); *Foglalt-tó* 'Mikéhez tartozó határrész a község belterületétől délre' (SMFN. 699). A szóban forgó földrajzi nevekben a *Foglalt*-névelemnek afféle jelentés tulajdonítható, mint a *fog* ige múlt idejű melléknévi igenevének, a *fogott*-nak a következő szó szerkezetekben: *fogott föld* [1499: OklSz.], *fogott erdő* [1499: OklSz.], *fogott rét* [1504: OklSz.; 1. ZMFN. 377 is], *fogott kert* [1863: Szabó T. A.: Kal. 25; 1. még i.m. 28, 29]. L. még: *fogás* 'eke alá csak újabban fogott föld' (Jankó: BNépr. 63, ebben a két lengyeltóti határrésznevében: *Réti* és *középső fogás*, vö. SMFN. 97), *Réti-fogás* 'Fonyód egyik része, ahol régen kaszálókat osztottak' (SMFN. 58; 1. SMFN. 59 is), *új fogás* 'a legelőből művelésre, gabonának vagy kertészet számára fel-fogott, kiosztott föld' (Inczefi: Makó 228), valamint *fogás* 'szakasz, darab, rész (mezőn, erdőn)' (SzamSz. 1: 295), *Fogás* 'egy-egy dűlőrész Méhtelek, Szárazberek, Kőkönnyösd, Pusztadaróc és Vetés határában' (SzamSz. 1: 296), *Fogás* 'szőlő és kenderföld Sztána belterületétől északnyugatra' (Szabó T. A.: Kal. 310).

Tarnica. A szatmári—szilágysági Bükk-hegység főgerincének északi részén, a szatmári Pácafalutól keletre, a szilágysági Felsőberekstőtől pedig nyugat-északnyugatra emelkedik az 551 m magas *Tarnica*. A hegy közelében levő hágón kocsitú viz át a szatmári Szinfalu felől Felsőberekstő irányában.

Az 1864 óta [*Tarnicza*: Hunfalvy J.: MBir. 2: 369] adatolt hegynév román eredetű, mégpedig a román *Tarnița* átvétele. Ennek köznévi előzménye, a román *tarniță* '(fa)-nyereg, terhelőnyereg, málhanyereg; (nyelvjárási) hegynyereg; (nyelvjárási) birkaacsapás' a román nyelvatlász térképlapja szerint főleg Észak-Erdélyben járatos, de megvan Abrudbánya környékén is (Petrovici: StDialTop. 272—3, 274; 1. még Iordan: TopRom. 45). Etimológiai szempontból a román *tarniță* valósággal iskolapéldául szolgálhat a Kárpát-medencében élő szlávok, magyarok és románok sok évszázados nyelvi kölcsönhatásához. Ismerkedjünk meg vele közelebből.

Végző forrása a szerb-horvát *tovǎrnica* 'tehernyereg, málhanyereg' (HASz. 18: 498; SzbhvMSz. 3: 378), amely a *tovar* 'teher' főnévből képzett *tovǎrni* 'teher-, teher szállító; málhás' melléknév származéka (vö. Skok: EtRj. 3: 485). Töve etimológiailag azonos a magyar *tárház*, *társzekér* (TESz. 3: 848) előtagjával. A szerb-horvátból a *tovǎrnica* átkerült a magyarba mint *tárinca* 'nyereg' (Kniezsa: SzlJsz. 520); vö.: 1647: „ephippium — Nyereg: *Tárinca*” (MNY. 3: 39); 1649: „ephippium — Nyereg, *Tárinca*” (uo.). A magyarból a szó továbbvándorolt a kárpát-ukránba, ahol *та́рниця* 'fanyereg' (Hrinčenko 4: 248) lett belőle. A szóföldrajz egyértelmű tanúsága szerint is a román *tarniță* ennek a kárpát-ukrán szónak az átvétele. A szót azonban a román is továbbadta, mégpedig

a Kapnikbánya vidéki magyar nyelvjárásnak, ahol *tárnica* alakban és 'erdei kaszáló' jelentésben honosodott meg (MTsz., RK. 375).

Kapnikbánya légvonalban mindössze ötvenöt kilométerre van a Bükk-hegységbeli Tarnicától, amelynek neve alkalmat adott egy Kárpát-medencei vándorszó kimutatására és négy nyelvre kiterjedő, változatos vándorútjának nyomon követésére.

E vándorszóval alakilag összecseng ugyan, keletkezésmódjában viszont tőle eltér a szerb-horvát *tárnice* [többes szám] 'társzekér, teherkocsi' (SzbhvMSz. 3: 347). Úgy jött létre, hogy a magyar *társzekér* részfordításaként megalkotott szerb-horvát *tarna kola* 'társzekér, teherkocsi' [1740: Belosteneec 1: 241 *Carrus* a., 2: 533] szószerkezet a *tarna* tövéhez járuló *-ica* képző segítségével egy szóvá sűrűsödött össze, azaz univerbalizálódott.

Terbete. Ady Endre 1892 őszétől 1896 nyaráig a zilahi református kollégiumban végezte a gimnázium V–VIII. osztályát, majd 1898 márciusától júliusáig egy zilahi ügyvédnek volt az írnoke. Ezeknek az éveknek az élményéből fakadt a Párizsban papírra vetett „Zilahi ember nótája”, amelyet elsőnek a Nyugat 1909. április 16-i száma tett közzé, s amelyet Ady az ugyancsak 1909-ben megjelent „Szeretném, ha szeretnének” kötetben a kezdő, „Észe Tamás komája” ciklusba illesztett bele. (A költemény keletkezésének hátterét Ady Lajos előadásából ismerjük. L. Ady Endre összes versei. II. Bp., 1962. 595.) A vers így kezdődik: „Zilah fölött felhőzik most | Ifjuságom kicsalt vére, | Vörös-fényes a Diák-domb, | Vér hullott a *Terbetére*, | Régi ember régi vére.” A *Terbeté*-ről Földessy Gyula (Ady minden titkai. Ady-kommentárok. Bp., 1949. 90) azt jegyezte meg, hogy „zilahi hegy”. Kovalovszky Miklós dokumentumgyűjteményében (Emlékezések Ady Endréről. I. Bp., 1961.) több visszaemlékező, így Nagy Sándorné (363), Kerekes Ernő (370), Kondor (Szalavec) Gyuláné (378), Szunyoghy Farkas (435) is szóba hozta a *Terbetét*. Kovalovszky Miklós (i.m. 365) a „Zilahi ember nótájá”-nak helyszínrajzát a következőképpen kommentálta: „A szüreték és a *Zilahi ember nótája* az ősz révén kapcsolódnak. A Diák-domb — ahol egykor a református templom mellett az ősi iskola is állt — s a gyönyörű fekvésű, a szőlők aljáig felhúzódó, az elmúlást gazdag burjánzással rejtő temető lombrengetege valóban a felidézett képet mutatja őszi alkonyatokon, amikor a lehulló nap utolsó pillant vissza az égő, vöröslő fényben izzó *Terbete* csúcsáról. Ez a sokszor látott s megunhatatlan varázsú kép sugallta a pubertás fájdalmas emlékét magába záró gyönyörű vers-sóhajtatást.”

A 870 m magas *Terbete* a Meszes hegység erdős főgerincén helyezkedik el a 266 m magasán fekvő Zilahtól dél-délkeletre, légvonalban a város központjától mintegy tíz kilométerre. Gyalogosan Zilah felől megközelíthető a Meszes főgerincén haladva, azaz — turista szakkifejezést használva — gerinevándorlással. Ezt az útvonalat tette meg 1892. szeptember 25-én a zilahi Kollégium V. osztálya iskolai kirándulásként; Ady Endre, aki ennek az osztálynak volt a tanulója, ekkor járt a *Terbetén*. Egy következő heti újsághír szerint: „A kirándulásra de. 9 órakor indultak és a következő főbb pontokat érintették: Nádastó, Északhegy, Hegyesbérc, Orolat és *Terbete*. A fiúk a *Terbete* 868 m magas csúcsán költöttek el ebédjüket, és egy órai pihenés után Gurzófalván keresztül Egres-patakot érintve, este 6 óra tájt nagyon jó kondícióban érkeztek vissza.” (Kovalovszky Miklós: Emlékezések Ady Endréről. I. Bp., 1961. 509–10.) A hegy alája országúton is el lehet jutni. A falvak közül északnyugati irányban Oláhkecel, kelet felé pedig Ördögkút esik a hegyhez legközelebb.

A magyarban és a románban a hegynek más-más a neve. A magyar *Terbeté*-t 1885/1890 óta tudom adatolni (Gönczy – Kogutowicz: Kézi atl. *Szilágy* m. a.). Népnyelvi ejtése *Térbetē* (Nyr. 28: 184). Moór (ZONF. 6: 111) és az ő nyomán Stanislav (SlovJuh. 1: 543) a magyar *Terbete* hegynevet az összsláv *terbiti '⟨erdőt⟩ irt' családjába tartozó szláv *Trébata átvételének magyarázta. Csakhogy ilyen helynév a szláv nyelvek-

ben nincs. Efféle szláv személynév viszont van; vö.: 1190: „Slavus *Tributi* nomine” (Schlimpert: SIPn.² 147; az adatból egy régi nyugati szláv *Trebita személynév olvasható ki); cseh *Třebota* [1052 körül: *Trebot*: Profous 4: 364] személynév, *Třeb’ata* [1088 körül: *Trebat*: Profous 4: 358] személynév. L. még szerb-horvát *Trebotiči* [többes szám] ’egy törzs Boszniában’ (HASz. 18: 581; alapszava egy **Trebot*a személynév). A szláv nyelvek régi helynévadási szokásai szerint a személynévhez képzőnek kellett járulnia ahhoz, hogy helynév alakuljon belőle. Ez a helyzet a szóban forgó személynév esetében is; vö. szerb-horvát *Trebotin* helységnév (HASz. 18: 581; ImMesta. 1973. 399), cseh *Třebětín* helységnév (Profous 4: 358) és szlovák *Trebatice* [többes szám] ’Vágterbete’ (VSOS. 3.173). Ezzel szemben a magyar helynevek között szép számmal találhatunk *Balla-bérc* (FNESz. 85 *Balla-barlang* a.), *Bebék* (l. fent), *Feri-hegy* (FNESz. 220), *Kelemen-csúcs* (FNESz. 325 *Kelemen-havasok* a.), *Nagy-Gete* (FNESz. 239 *Gete* a.), *Óreg Futóné* (FNESz. 491) típusú, pusztaszemélynévből álló vagy a pusztaszemélynévet földrajzi köznévvvel kiegészítő megjelöléseket, hogy a védőszent teljesebb nevéből rövidült *Gellért-hegy* (FNESz. 236), *Jakab-hegy* (FNESz. 298), *János-hegy* (FNESz. 299)-féle hegyneveket ne is említsük.

A szilágysági *Terbete* hegynévvel való etimológiai összetartozása miatt különös figyelmet érdemel a Pöstyéntől nyugatra fekvő *Vágterbete* [1113: *Trebat*: CDES. 1: 66] ’*Trebatice*’ helység magyar neve, amely — a szlovák névalaktól eltérően — pusztaszemélynévből keletkezett (Kniezsa: MNy. 6: 20).

A magyaron kívül a románban is megvan a pusztaszemélynévből alakult *hegynek* típusa. Emil Petrovici (StDialTop. 275–283) külön tanulmányt szentelt ennek a kérdésnek. A Kárpátok hegyrendszeréből ezeket a román hegyneveket sorolta ide: *Budislavul*, *Ciortea*, *Galeşul*, *Ţirdomanu*, *Godeanu*, *Gugu*, *Moldoveanu*, *Negoiu*, *Păpuşa*, *Radeşul-Mare*, *Radeşul-Mic*, *Slăveiu* (i.m. 276). E román hegynévtípus nyilvánvalóan összefügg a transzhumáló, azaz kétlegelés gazdálkodást folytató, nyáron a havasokban, télen pedig sík vidéken legeltető román pásztorokkal.

Elvileg, a névadás típusát tekintve tehát a *Terbete* hegynév egyaránt lehetne magyar vagy román névadó tevékenység eredménye. Igen ám, de a románban a hegy neve nem *Terbete* (vagy valami hozzá hasonló), hanem *Osoiul Ciontului* [1898/1900: 1: 200,000-es térkép. Kolozsvár (Klausenburg)]. Nyelvtanilag e hegynév birtokos szerkezet: elől áll a birtokos, mögötte a birtokos. Minthogy pedig e birtokos szerkezet mindkét elemének vannak magyar vonatkozásai, érdemes őket kissé közelebbről is szemügyre vennünk. A posztpozitív artikulussal ellátott birtokoszó a bolgár nyelvjárási *ocóu* ’kevés napfényt kapó, árnyékos hely’ (Gerov 3: 389) főnévből származó román *osoi ’ua., északi oldal’ (Petrovici: StDialTop. 176; Iordan: TopRom. 524) földrajzi köznévi, amely etimológiailag összetartozik a Csobánka határában levő hegyet jelölő, szerb-horvát eredetű magyar *Oszoly*-lyal (FNESz. 488). A birtokos funkciójában szereplő második névelem a személynévi használatú román *ciunt* ~ *ciont* ’csonka, nyomorék; suta; sánta’ (vö. *Ciuntul* és *Ciontea* személynév: Constantinescu: DOR. 242) birtokos esetben álló alakja. E román *ciunt* ~ *ciont* némelek szerint nem más, mint a magyar *csontká*-ból való román *cionc* ’csonka, nyomorék; félkarú; felszarvú, suta’ alakváltozata (l. Tamás: UngElRum. 222). — Az újabb, de bizonyára kérészerű magyar *Csont-hegy* [1941: *Csontheygy*: MTurLex. 143 *Meszes* a.] ’*Terbete*’ a román *Osoiul Ciontului* ügyetlen fordításaként keletkezett a magyar *csont* főnév beleértésével.

Visszatérve a *Terbete* keletkezésmódjához, megállapíthatjuk, hogy a hegynévben egy szláv személynév rejlik, de azok, akik e személynévből hegynevet alakítottak, magyarok voltak.

Vigyázó. A Meszes hegység északi nyúlványaként a Szilágypatak és a Szamos völgye között egy hegyesszögű háromszöghöz hasonló alaprajzú, a Cigányi–Zsibó vonal-

tól távolodva egyre alacsonyabbá váló dombsor húzódik észak-északkeleti irányban arrafelé, ahol a Szilágy patak bal felől beleömlik a Szamosba. E dombsort északon egy 264 m magas domb zárja le Monótól északra.

A Szamos szintjénél csupán mintegy száz méterrel magasabb dombnak különleges jelentőséget ad az a körülmény, hogy a tetejéről nagy területet lehet belátni. Kedvező időjárási viszonyok esetén észak-északkeleti irányban mintegy huszonnégy kilométerre, egészen Misztótfaluig el lehet róla látni a Szilággyal, majd a Burszóval és a Lápossal egyesülő Szamos folyása mentén. Dél-délkeletre a nyolc kilométer távolságra levő cikói szorosig terjed róla a látóhatár; itt tör ki végleg a Szamos a hegyek szorításából, hogy egyre szélesedő völgyben nemsokára kiérjen az Alföldre.

A mondottakból kitűnik, hogy a szóban forgó dombot szinte a természet is őrhalmoknak szánta. Ezt fejezi ki a neve is: *Vigyázó* [1898/1900: *Vigyázó*: 1: 200,000-es térkép. Kolozsvár (Klausenburg)]. A *vigyáz* 'éberren figyel' ige folyamatos melléknévi igenévből 'órálló, őrszem, strázsa' jelentésű főnév alakult; vö. 1673: „A tábort kún háló *vigyázókkal* avagy ór álló strásákkal körül meg-erősíteni szükség” (Com: Jan. 147: NySz.). Ebből a köznévből jött létre a hegynév.

A *Vigyázó* hegynév tehát afféle elnevezés, mint az *Őrhegy* [1304/1376: „Jungit montem *Ewrhegh* vocatum”: OklSz. 725], az *Őrhalom* [1752: Zoltai: DebrHH. 41] és a *Strázsahegy* [1789: *Stársza hegy*: BakFek. 1: 105]. Mindegyik olyan magaslatot jelöl, amely őrhelynek való.

Figyelmet érdemel a Zilah városközpontjától észak-északkeletre emelkedő *Vigyázó-domb* (Szabó T. A.: Zilah 42), valamint az 1973-ban Kaposvárhoz csatolt Töröcskétől délre levő *Vigyázó-domb* (SMFN. 540) is. Ezekről a magaslatokról ugyancsak messze el lehet látni.

Másképpen, mégpedig a román eredetű *Vlegyásza* magyarításaként keletkezett a *Vigyázó* (Nyr. 101: 104; FNESz. 700) hegynév, amely azonban nem ment át a közhasználatba.

Kiss Lajos

Summár 'erdőőr' és többszörös átvételű társai. A Szlavóniában feljegyzett *sumár* tájszót Kiss Lajos meggyőzően magyarázza a szerb-horvátból (Nyr. 104: 109). Megvan a szó azonban ugyanezen jelentésben, de *summár* alakban Bihar megyében is: Köröstárkány (Nyr. 43: 167), Bélfenyér (NyIrK. 4: 359). A bihari *summár* nem a szerb-horvátból való, mint Kniezsa István gondolta (SzlJsz. 481), hanem román eredetű, maga a román szó pedig a szerb-horvátból származik. A román *șomar*, *șumar* a Körösök vidékén, a Bánságban és az Olt mentén él (DLR.; ALR. SN. 2: 583, ALRM. II/2: 395; T. Teaha: Valea Crișului Negru 119, 270, 271).

„Minél jobban belemélyedünk a nyelvi valóság tarka világába, amelybe szomszédainkat is mindenkor bele kell értenünk, annál igazabb magyarázatát adhatjuk a nyelvi jelenségeknek” — figyelmeztet Kiss Lajos (Nyr. 104: 109). Valóban, figyelemre méltó, hogy hosszú sor tájszót tudunk kimutatni, amelyeket mint eredeti, ősi szerb-horvát szavakat vettünk át (főleg Szlavóniában, a Dunántúlon, Csongrádban, továbbá Arad megyében, Szeged környékén, a Bácskában stb.), másrészt ugyanazon szerb-horvát elem Erdélyben román közvetítéssel kerül be a magyarba.

Csupán néhány ilyen lexémát mutatok be: *kócsin* 'disznóól' Hunyad m.: Lozsád (Nyr. 22: 502, 23: 96; Ethn. 5: 142; MNyj. 9: 190) < r. *cocină* 'disznóól' ~ *kocsonya* 'disznóól' Szlavónia: Kórógy (Nyr. 23: 320) < szb.-hv. *kôčina* 'ól'. A román szó szerb-horvát eredetű. *Ludáj* 'tök': szerb-horvát jövevényszóként jegyezték fel Szekszárdon (ÚMTsz.), Szegeden (MNyv 1: 159, Nyr. 94: 346, Csongrád megyében (Nyr. 32: 519 *ludájtök*) < szb.-hv. *ludaja* 'tök'. Ez a *lud* 'ostoba, hülye' származéka (HASz. 5: 195).

Román közvetítésű erdélyi átvételeire vö. Márton Gyula—Péntek János—Vöös István: A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai. [RK.] Bukarest 1977. 240 < r. *ludaie* 'sütőtök'. Az eredeti szb.-hv. *mrëža* 'háló' átvételeivel számolhatunk Szlavóniában (Nyr. 41: 433, SzlavSz.), a Duna mentén (NéprÉrt. 29: 152; Ethn. 68: 460, 70: 474). Erdélyben a szb.-hv. *mrëža* bekerült a románba, ott *mrajă* lett, majd ebből alakult a *marázsa* 'egyfajta rekesztőháló; egyfajta varsa' (RK., Kniezsa: SzlJsz. 884, TESz.). A görögkeleti vallás szavaként az 'áldozati kenyér' jelölője több nyelvből is bekerült a mienkbe: Erdélyben a *preszkura* román jövevényszó (vö. RK. 317 < r. *prescură*), Gvadányi nyelvén *pruszorka* fordul elő, ez azonban a szb.-hv. *proskura* 'ostyaféle' átvétele (Kiss Lajos: 67 szómagyarázat. Bp. 1970. 22), végül a Borsod megyében Sajópálfalván feljegyzett *preszkurka* 'szentelt kenyér' ukrán eredetű (vö. ukr. *прокырка* Hrinčenko 3: 479). Erdélyben széles területen számos alakváltozatban él a románból átvett *szilimán*, *szirimán* stb. 'gyenge, vézna, ügyetlen' < r. *siliman*, *sărman*. A román szó ez esetben is a szerb-horvátból való, de a Dráva mellékén feljegyzett *szioroma* 'szegény' (Nyr. 6: 374) már szerb-horvát jövevény (vö. szb.-hv. *siromah* HASz. 15:56), így Kniezsa István téved, amikor együtt tárgyalja Gyarmathi Sámuel *szirimány* szavával (SzlJsz. 505). Több adatunk is van Erdélyből a *tigáj*, *digáj* 'serpenyő' szóra (vö. RK. 379 < r. *tigaië* 'serpenyő'). A román szó szerb-horvát eredetű; az Ormánságban és Szlavóniában magát az eredeti szerb-horvát szót is átvettük: *tigany*, *tigány* (NéprÉrt. 12: 247, Ethn. 47: 188, Nyr. 88: 454) < szb.-hv. *tigaň* 'serpenyő' (HASz. 18: 287).

A fentebb látottak valamennyien megegyeznek abban, hogy maga a szó ősi szerb-horvát elem, mint ilyen is bekerült a magyarba, de megvannak a román közvetítésű változatok is. Mindegyik szónak megvan a maga néprajzi sajátága, valószínűleg maga ez vezetett a kölcsönzésre, ez pedig a Balkán félszigeti gazdálkodással, szokásokkal kapcsolatos. Hasonló jelenségre szeretném még felhívni a figyelmet: egy sor török elem is úgy viselkedik mint az előbbi sorozat tagjai, azaz bekerült nyelvünkbe a szerb-horvátból is, a románból is. Erdélyben a *bosztán* 'tök, sütőtök' nyelvtésben járatos, átadója a román *bostan* 'ua.' (RK.). Ugyanezt az alakot a Bácskában, Torontál megyében, Zentán és Kórogyon (Szlavónia) is megtaláljuk; itt azonban már 'dinnye', és a szb.-hv. *bostan* 'konyhakert, dinnyeföld' átvétele (Kniezsa: SzlJsz. 598, Nyr. 48: 451, TESz.). Végső fokon oszmán-török eredetű a Halmágyon feljegyzett *fiság* 'a vadászpátron papiroshüvelye; 50 db pénzérme papirostekercsbe csomagolva' (NyK. 31: 408) < r. *fişic*, *fişag* 'egynemű érmékből csavart tekerecs'; ugyanez az elem, de már szerb-horvát közvetítéssel *fisek* alakban jelentkezik Baranya (Tsz.) és Torontál (MNy. 6: 332) megyékből (< szb.-hv. *fišek* 'töltény' Kniezsa: SzlJsz. 173). Szlavóniában jegyezték fel ismételtlen: *hërgia* 'szabadon legelő lovak' (Nyr. 23: 359), *hergija* 'ua.' (SzlavSz., NéprNyelvt. 3—4: 144). A perzsa-török *hergele* 'ménés' bekerült a szerb-horvátba (vö. szb.-hv. *hergela*) és innen a magyarba. A szóra Erdélyből is vannak adatok: *hërgëja* 'szilaj ló' Halmágy (NyK. 31: 409), *hergelija* 'ménés' Kolozs m. (RK.). Ezek a román *herghelie* 'ménés' átvételei. Vö. Kniezsa: SzlJsz. 214. A legfrissebb erdélyi népnyelvi gyűjtésekből került elő *kutija* 'a vezetőkes rádió hangszórója' Csíkkozmás (NyIrK. 6: 258). Ez a román *cutie* 'doboz' tréfás kölcsönzése, maga a szó oszmán-török eredetű (vö. oszm. *kutu* 'doboz' Cioranescu: DicEtRum.), de az Alföldön (Nyr. 4: 329) és az Arad megyei Majláthfalván (Nyr. 9: 378) *kuti* 'doboz', és ez a szb.-hv. *kutija* 'ua.' (HASz. 5: 838) átvétele. Végső fokon oszmán-török eredetű a *szárma* 'töltött káposzta, ill. ennek töltelke', de Kniezsa István helyesen gondol rá, hogy „A magyar szó valószínűleg több forrásból való: az alföldi és a dél-dunántúli a szh.-ból, az erdélyi pedig talán a románból van átvéve, bár a törökből való átvétel lehetősége sincs teljesen kizárva” (SzlJsz. 752), vö. még TESz.

Nagy Ferenc: Kriminallisztikai szövegnyelvészet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.

A kötetet Magyarország első igazságügyi nyelvi szakértője írta. E tény azonban csak a cím egyik felét magyarázza. A „szövegnyelvészet” szakkifejezés azokra a tudománytörténeti perspektívákra utal, amelyek Saussure elmélete óta az állandó kibontakozás állapotában vannak, de amelyek azóta sem kapták meg egységes, szilárd elméleti kereteiket. Amikor a szerző művének tárgyát elhelyezi a nyelvészet egészében, első feladata éppen emiatt az, hogy rávilágítson, milyen sajátos megközelítései lehetnek a szövegnek, olyanok, amelyeket az „elméleti” nyelvészet elkerül (vö. „A szövegkutatás napjainkban”, 11–9).

A kötet közvetlen témájának bevezetése — hasonló oknál fogva — szintén módszertani pályán halad, de itt már tudománytörténeti áttekintéssel is kiegészítve. Nagy Ferenc, aki a magyarországi kvantitatív nyelvészetnek nemcsak jeles gyakorló művelője, hanem nagymértékben elméleti kutatója is („Kvantitatív nyelvészet” címen egyetemi tankönyv formájában foglalta össze az alapismereteket) három területen tájékoztatja az olvasót: milyen alapfogalmakkal dolgozik a kvantitatív nyelvészet; mik (főképp honi) eredményei, itt tárgyalva a módszertani melléfogások lábjegyzetes bírálatát is; és — külön fejezetben („A kriminallisztikai nyelvészet általános kérdései”, 54–83) — arról, hogyan működnek, milyen kiegészítésre, milyen sajátos megfogalmazásra szorulnak e módszerek a kriminallisztikában. A különleges célnak megfelelően ez utóbbiakon belül olyan tényezők feltárására van szükség, amelyek a bűnüldözésben, illetve a büntetőeljárásban az egyedi jelleg alapján a „nyelvi mű” szerzőjét vagy értelmi szerzőjét könnyebben azonosíthatóvá teszik.

Bizonyval érdemtelen volna ismertetésnyi feneket keríteni a tárgynak, ha a nyelvészet, éppen e sajátos igényekből fakadóan, nem jutna hozzá számottevő módszertani nyereséghez. A fordulópont az, hogy ha a „szerzőazonosság sohasem állapítható meg e g y e t l e n nyelvi tulajdonság egyezéséből” (60), akkor már a nyelvi jellemzőknek is összetetten kell meghatározniuk a szöveget, azt specifikus elrendezésben kell egyedivé tenniük. Ebben van az első módszertani lelemény: nemcsak kulcsszavak vannak, hanem a szöveg jellemezhető kulcsmorfémákban, kulcsmondatrészekben stb. is; a második talán kézenfekvőbb, de elvszerű, hogy úgy mondjam, kvantitatív nyelvészeti, igazán következetes alkalmazást itt látok először: ez a nyelvi mű nem „konstans”, de „domináns”, különös jegyeinek kiszűrése.

Az eljárás módok ismertetésében nyilatkozik meg azután a szerző — szakmai körökben közismert — tudósi erénye, az előadás egyszerűsége, pontossága, illusztratív ereje. Bő példanyag és világos megfogalmazások vezetnek be az olvasót abba a nagy körültekintést igénylő munkába, amelynek végeredménye az összevetésben értékelhető egyedi jelleg, általános értelemben: a szöveg „önazonosságának” a leírása. Nagy Ferenc — ami immár a bárki számára hozzáférhető eljárás magyarázatát illeti — mint tulajdonságok hordozóit öt ismérvet sorol föl, amelyeket egy szövegen meg kell vizsgálni, s a nekik megfelelő

tulajdonságokat öt fokozatban kell jellemezni. Ezek a következők. Fogalmazás és stílus, a mondatszerkesztés színvonala, a szóhasználat szabatosága, elemi grammatikai jártasság (szó szerint: a toldalékolás színvonala) és a helyesírási készség (ha hangos szövegről van szó, ennek nyilván egy normatív ejtési mutató feleltethető meg). Természetesen a munka is fölveti az azonnal fölmerülő nehézséget: lehet-e valamit kezdeni kvantitatív módszerrel akkor, ha a szöveganyag rövid. Lehet. Három névtelen levél összevetésének példáján mutatja be Nagy Ferenc, hogyan. A rejtély kulcsa az ismérvek nagy száma, és a valószínűsített konzekvenciák kölcsönviszonyokban való elemzése (vö. 71–83).

A kötet további fejezeteiben a szerző mint nyelvész-szakértő mutatkozik be, előtárva annak a tevékenységnek az anyagát, amelyekre alkalmazta, illetve amelyekből — részben — elvonta módszereit. Az anyag csoportosítása itt nem elsődlegesen nyelvészeti, hanem kriminalisztikai szempont szerint történt. Az anyag névtelen levelek, önéletrajzok, búcsúlevelek (ti. öngyilkosoké), elmebeteg írásai, egyéb szövegfajták, így végrendelet, szerződés, versek (89–152). Ebben a részben nem zárulnak le az ismertetésben előtérbe kívánczó szövegfeldolgozási újdonságok, például a szöveg hasonlóság mérése, az írományok ismeretlen készítőinek nemére, életkorára, társadalmi hovatartozására vonatkozó következtetések módja.

Ami pedig nem kívánczik előtérbe az ismertetés szempontjából, az sem érdektelen: vajon a kriminalisztikai szövegnyelvészet az emberek szabadságjogainak védelmére vagy korlátozására alkalmasabb-e nagyobb mértékben. Mint a fizikából jobban ismert változatát, ezt a kérdést is úgy kell megválaszolni, hogy az semmi esetre sem érinti a kutató felelősségét. Amit viszont a kutató felelősségéről mondhatunk, az e munka esetében igen pozitív. Korszerűség, egyértelműség, áttekinthetőség és olyan illusztrációk, amelyeknek hatása alól az olvasó aligha vonhatja ki magát. Meglehet, ebben az utóbbiban a szerzőnek — a tárgyválasztás révén — a szerencse is a kezére játszott. A többi azonban szilárd szakértelem, kutatói lelemény és — nem utolsósorban — kemény munka.

Ha valamit egyáltalán hiányolhatunk, az annyi, hogy a szerző nem bontja ki módszertanát a köznapi és egyéb szövegminták elemzésének módszertana felé, habár ez kétségkívül túl esik a téma belső keretein. A recenzensnek úgy tűnt továbbá, hogy a szerző — nyilván ismét csak a téma sajátos volta miatt — leegyszerűsített szaktudományi fogalomrendszert alkalmaz, legalábbis a szövegnyelvészet nevű részdiszciplína kísérleti eredményeihez viszonyítva.

Szende Tamás

Barla Gyula: Nyelvtan, stílus, iskola. Tankönyvkiadó 1980.

A kötetet szerkesztő és a bevezetőt író Szathmári István így adja kezünkbe az íráskulcsát: összegzést vesz kezébe az olvasó, de elszomorítóan kényszerű összegzést. „Egy eszményi tanárnak és egyben tudós kutatónak a stílusra, a stíluselemzésre, a stilisztikára és ezek eredményes tanítására vonatkozó dolgozatainak nagyobb részét.”

Fontosak ezek az írások mindenki számára, akit érdekel az anyanyelvvel való bíbelődés, de leginkább minékünk, magyartanároknak. Évek óta érezzük hiányát egy olyan szöveggyűjteménynek, amelynek példatárában a gimnáziumi négy év nyelvtanóráihoz találánk szemléltető anyagot. Igényes formában jutottunk most nemcsak példatárhoz, hanem sokszínű elemzésekhez is. Mind a leíró nyelvtani, mind a stilisztikai részhez. A szerző sok magyarórát tartott, sokat látogatott, bírált, az egyetemen oktatta a jövő pedagógusait. Tapasztalataira és tudományos kutatásaira támaszkodva méri fel könyve egyik fejezetében (A nyelvtanítás korszerűsítéséről) a hiányosságokat — „sivár eredményről tanúskodnak a reprezentatív felmérések” — és jelöli ki a szükséges teendőt —, „új koncepció kidolgozása segíthet”. Ehhez ad gazdag elméleti és módszertani

útmutatást. Az elmúlt tanév óta már az új szemléletű elsős gimnáziumi magyar nyelv-könyvből tanítunk. Barla Gyula reális elgondolásait ez is igazolja: „Tehát a szövegelemzésnél a nyelvhasználat ildomos törvényeit — ezért szükséges a leíró nyelvtan és nyelvhelyesség ismerete —, az egyes elemek szerepét, a jelentés különféle vonatkozásait s módosulásait, a szabványtól elütő szabálytalanságokat kell mérlegelni... Csak a részletek elemzésére vállalkozhatunk, éreztetni kell, hogy a szemelvény önmagán túlmutat.” Vagy később így ír: „A nyelv vizsgálatára... fordított idő eszmei, esztétikai és pedagógiai szempontból is dúsán megtérül.”

A feladatok közül a stíluselemzést tartja a legfontosabbnak, amelynek során „a holt és merev sémák helyett a nyelv lüktető működését” is láttatni tudjuk. Valóban érdemes a tanulókkal közösen ízegetni íróink, költőink nyelvi leleményeit, megsejteni szerkezeteiknek jelentésrétegeit, a metaforák titkait, hiszen így közel kerül egymáshoz irodalom- és nyelvtanóra. Egyik ismeret a másikat erősíti és az esztétikai hatások, a katartikus élmény erősebb. Érvényesülhet a diákok kezdeményezése, megnyilatkozó- és alkotókedve. Van is kedv ehhez az ifjúságban. Ezt érzi a diákjait szerető tanár: módszertani útmutatásaihoz mindig odaképzeli magának a tanítványokat.

Egy recenzió, sajnos, nem idézheti a példák sokaságát, amely vagy tudományos és művészi igénnyel, vagy éppen a nyelvi fordulatok derűjével lep meg. Csupán néhányra hívhatja fel a figyelmet. Az biztos, hogy mindenki találhat olvasottságának, egyéniségének megfelelőt e könyvben. Széles körű anyagot dolgoz fel grammatikailag is, stilisztikailag is az irodalmi forrásokból. A XVIII. századtól kezdve a mai költészetig, a regény- és a dráma művészetig. Közel hozza hozzánk a világirodalmat is. A nyelvet fürkésző, vizsgálódó szellem úgy kutat, hogy kettős igény vezet: maga is élvezi a kifejezés gazdagságát, s ugyanakkor az „adhatás gyönyörűsége” is telíti, mással, másokkal is meg akarja ismereteni ugyanezt az élményt. S az utat is, ahogyan el lehet jutni ehhez az irodalom- és nyelvélvezethez.

Az elemzés lehetőségei a fogalmazás, a nyelvhelyesség és a jelentés tanításakor c. fejezetben a szófajok stilisztikájára is sor kerül. Illyés Gyula: Egy bagón c. verséből ezt a két sort vizsgálja: „de élt a szegény bármiképp is, / az emberiség vala mégis”. A *vala* igealak „anakronizmusnak tűnő... váratlansága ellenére megáll a maga helyén: távlatot igazoló múltat teremt a szegénység mögé”. Finom megfigyelésre vall a Tinódi-örökségre utalás; valóban, a mai magyar költészet és a hagyomány nyelvi ötvözete bújik meg itt e szóban. Az emberiséghez kapcsolódik a szegénység létezési módját is érzékeltetve: „Mert minden szomorúsága ellenére mégiscsak a nép volt a helytálló és megtartó erő.”

Csehov és Camus stílusfordulataival taníthatjuk a szóbeli és az írásbeli közlésformák mondatszerkesztését. Hogyan javítsunk stílusunkon? Kosztolányi nevel a „törlés” és a „tömörítés” tudományára. Barla Gyula költőnk tanításához illeszti Camus módszerét. Miképpen lesz épkezláb mondat az eleinte tökéletesnek hitt megfogalmazásból? „Egy szép május havi reggel egy elegáns amazon végiglovagolt pompás pej kancáján a Bois de Boulogne virágba borult fasorain.” Ki kell irtani belőle a fölösleges jelzőket!

Fűszerezhetjük, díszíthetjük óránkat a vers hangzásosságának megfigyeltetésével (A grammatikai elemzéstől a stíluselemzésig). A magas és mély hangrendűség egyik leg-szebb hazafias versünkben a romantikus ellentézettséget és az egyénnek a hazájához való hűségét egyként hangsúlyozza: *élned-halnod; áldjon-verjen; megfogyva bár — de törve nem; éltet-halált; éltetőd — s ha elbukál*. A tanulók nyelvszemléletének alakításában döntő lehet az a verstisztelet, ahogyan a művekhez közelít a tanár-író. A hangok szerepét nem túlozza el, nem merev szabályszerűségeket tanít, hanem mindig arra int: egy-egy nyelvi jelenség funkciójának elemzésekor tartsuk be a fokozatosságot, és „a megérzés, megértés és sejtélem együttesen” fogják oltani tanítványainkban a művészi szöveg kimeríthetlenségének bizonyosságát.

A sajátos szerkezetű stíluselemzési órák tartásához árnyalt József Attila-versvizsgálatok adnak kedvet. Egyet a sok közül. A költő a verset „határolt végtelennek” nevezi. Esztétikájában írja, hogy a művész a szóképekkel szinte kézenfogja az olvasót, és úgy vezeti gondolatainak megértéséhez. Mennyi titok rejlik egy-egy versrészletében, ébredünk rá a szerző fejtegetései közben. Szinte „egész filozófiát takar a stílus”:

„ugró napok és rezgő csillagok
körülkovályogják nyugodt fejem.
Világízzása hőmérsékletem.”

(Medáliák 6.)

A költői szavak, szerkezetek világának megértéséhez újabb József Attila-i sorral segít: „Minden szervem óra, mely csillagokhoz igazítva jár.”

A tanulmánykötet szerkezete szinte követi a tanítás-nevelés folyamatát, az előkészítő játékoktól a stíluselemzésen át a terjedelmesebb szöveg nyelvi vizsgálatához ível, hogy végül is az egyik legteljesebb komplex elemzéssel zárjon: Az Óda elemzése középis-kolában.

„Látnivaló, hogy bele kell mélyedni a nyelv, azaz a merész szókötések, az új tartalommal telítődött szavak vizsgálatába.” Újra olvasva a tanulmányokat, amelyeknek jó része már megjelent — gondos bibliográfia, A. Molnár Ferenc munkája igazít el a lelőhelyekben — érezzük, hogy a fenti mondatot egy egész életmű igazolja. Idéztük a szerzőt, akitől sokat tanulhattunk eddig is. Idéztük, hogy emlékezzünk rá, hogy beszélhessünk közös gondjainkról és hivatásunkról, a magyar nyelv tanításáról.

B. Porkoláb Judit

Zsolnai József: Beszédművelés kisiskolás korban. Tankönyvkiadó, 1978. 191 oldal

A gyakorlati nyelvoktatás kiegészítőleg sem része a nyelvtudománynak, de más oldalról a tudomány figyelemmel kíséri és ellenőrzi saját eredményeinek értékesítését az oktatói irodalomban. Az ily módon szerzett tapasztalat viszont már közvetlenül befolyásolja a további kutatást és az eredmények megfogalmazását. A kezünkbe került munkával ebben az értelemben foglalkozunk.

A 'beszédművelés' fogalma és a vele kifejezett tevékenység jelenleg alakulóban van, tárgyköre és módszertana éppen nem jelentéktelen részletkérdésekben egyelőre szinte szerzőnként különbözik. A célbavett „kisiskolás kor” ésszerű határokat szab a beszédoktatás beláthatatlan nagy területén. Zsolnai József a következő feladatok elvégzéséhez kíván segítséget adni: az iskolába lépő gyermek beszédének, illetve beszéde fejlettségének megállapítása, a beszédhangképzés és a köznyelvi hangállomány tagjainak normatív előállítása, a lélegzés, a helyesejtés és a helyesírás szembeállítás, a helyesejtés az olvasással felmerülő kezdeti nehézségek között, a felolvasás és a spontán beszéd fejlesztése. Mindezt kiegészítik elméleti megfontolások („A nyelvi kommunikáció főbb kérdései”) és az intonáló eszközök rövidre fogott ismertetése.

Mint minden újabban művelt tudományterület vagy gyakorlati foglalkozás, a beszédoktatás is műszó-gondokkal küszködik. Megértéssel fogadjuk a szerző újító szándékát, jóllehet javaslatainak egy részével nem értünk egyet, néhányat meg viszont nem tudunk pontosan értelmezni. A 12. lapon olvassuk a következő mondatot: „A nyelvi kommunikáció köztudottan *írott beszédben* és *elhangzó beszédben* realizálódik.” Az ezután közvetlenül következő mondatok tartalmából az tűnik ki, hogy az „írott beszéd”-del az

íráselekkel rögzített nyelvi közlésre, és az azzal kapcsolatos feladatokra céloz a szerző. Szerintünk célszerűbb a 'beszéd'-et az emberi hangképző szervekkel létrehozott biológiai-akusztikai egyszeres nyelvi közlések jelölésére fenntartani, mert a 'beszéd' egyébként is meg van már terhelve többféle (alkalomadtán átvitt értelmű) jelentés közvetítésével. A „beszédművelés”-ben meg éppen ajánlatos a 'beszéd' jelentését a kötetlen mindennapi beszédre, és annak különböző szintű változataira korlátozni.

A 'kommunikál'-t és származéktársait előnyben részesíti a szerző a 'közöl'-lel szemben, mert utóbbi — mint indokolja — nem fejezi ki a „kölcsonös információcsérét”. A szélében-hosszában elterjedt *kommunikáció-t*, *kommunikatív-et* stb. nem kifogásolhatjuk megfelelő használatukkor, itt csupán arra hívjuk fel a figyelmet, hogy egyes információk jelölésére kevésbé alkalmasak. Például az intonáló eszközökkel adott tájékoztatások inkább hasonlíthatók a közúti jelzőtáblákkal adott utasításokhoz vagy figyelmeztetésekhez, mert egy-egy személyes hangszín, egybenmondás vagy különmondás, szünet stb. csak tájékoztat valaminek a fennálásáról, a hallgató(k)tól választ nem vár; a maga sajátos módján egyoldalú, imperatív, sőt — egy részüket illetően — nyelvi szint alatti. Még a kérdőszó nélküli kérdések lejtésmenete sem kivétel ez alól.

A régebbi műszavak következtelen használata, vagy egyes műszavak félrevezető jelentése nem a szerzőt, hanem a forrásait terheli. Nézzük meg például a hangsúlyozást, amelynek gyakorlati tanítását Zsolnai József munkája korlátozott terjedelméhez képest részletesebben dolgozta ki.

A „főhangsúly”-lyal és a „mellékhangsúly”-lyal aránylag még kevés baj van, de nagyon hiányzik annak figyelmeztető kimondása, hogy azok csak egymás ellentétéként léteznek; az első szótagi főhangsúly mellett a hosszabb szavak páratlan számú szótagjain mellékhangsúlyok lehetnek. Több szempontból is hibás és zavart keltő az a nézet, hogy az összetett szavak második és — ha van — harmadik összetételi tagja első szótagjának is mellékhangsúlya van, tekintet nélkül arra, hogy az összetétel hangsorában páros vagy páratlan számú szótagról van szó. A nem kívánatos következményt a 120. oldalon láthatjuk, ahol a szerző a hangsúlyozás gyakorlására példákat ad a következő utasítással: „Szó szerkezetekből állítsunk össze sorokat! Ezeket jelöljük a fő- és mellékhangsúly helyét!”

a kosarát fonja az udvarra néz a labdát rúgja
okos nyúl csúnya lány hú kutya

Az rendben van, hogy a szintagmákat alkalmi (fonetikai) szóösszetételekként felfogva egybenmondandó szavaknak tekinti. A kurzív betűvel jelölt hangsúlyok azonban semmi esetre sem mellékhangsúlyok, és még az is lehet, hogy e szótagok egyike-másika gyakorlatilag hangsúlytalan. (A köznyelvi beszéd minden szintjén és stílusában itt is ingadozás van, viszont megállapított norma nincsen.) A kétféle hangsúlyjel megtévesztő lehet; az olvasót arra sarkallja, hogy ok nélkül egy erősebb és egy gyengébb hangsúlyt hangoztasson, annál is inkább, mert a „főhangsúly” esetleg tévesen kiemelő hangsúlynak értelmezi.

Egy másik hangsúlygyakorlási példa sem szerencsésebb. A kitérített feladattal egyetértünk: hangsúlyhelyek tudatos variálása.

1. A fiú könyvet olvas. 2. A fiú könyvet olvas. 3. A fiú könyvet olvas.

Itt azonban már nagy baj van, nem is egy, hanem többféle. Az utasítást — „a küldő mindig más-más lényegyet emel ki” — menthetetlenül a megkülönböztető kiemelő, nagyobb hangossági fokú hangsúly előállítására való felszólításnak fogja értelmezni az olvasó,

beszámítva az erősebb hangsúly jelét is. A kiemelő hangsúlynak azonban csak akusztikai jelző eszköze a kishangsúlyokkal szemben jól érvényesülő nagyobb hangosságú foka, létének alapja valamiféle logikai viszony vagy egy megkülönböztetés szükségége, amely vagy magából a kiemelő hangsúlyt tartalmazó mondatból, vagy az előzményekből nyilvánvaló a hallgató(k) számára. A beszélő fokozott indulati állapota is elégséges oka lehet egy kiemelő hangsúlynak. Ha mindezekből legalább az egyik nincsen meg, a kiemelő hangsúly akusztikai „üresjárat”, amely a nagyobb hangsúlyhibák közé tartozik. Más kérdés természetesen, hogy egy bizonyos életkoron, fejlettségi fokon alul a kiemelő hangsúlyozást nem könnyű megmagyarázni. A három változat így csupán hangerőszabályozási-akusztikai gyakorlatként értékesíthető, de még ilyen esetben is figyelmeztetni kell a tanulókat, hogy a nagyobb hangerejű kiemelő hangsúly nem szükségszerűen oltja ki a kishangsúlyokat maga mellett. Az első változatban a *könyvet*, a másodikban és harmadikban a *fiú* kishangsúlya nem maradhat el. Az első változatban *A fiú olvas könyvet* szórend helyesebb. A harmadik változat inkább csak elméletben létezhet; a való életben nagyon ritkán fordulhat elő olyan helyzet, amelyben ez a hangsúlyozás indokolt lenne.

Míg az első példasorozatban a főhangsúly-mellékhangsúly nem megfelelő értelmezése mutatkozik meg, a másodiknál háttérből hat kártékonyan a „mondathangsúly”, és a hozzátartozó immár évszázados tévedés. A műszótól elválaszthatatlan elmélet szerint kezdetben az a nézet terjedt el, hogy minden mondatban van egy, fontosságában a többi közül kiemelkedő szó, amely a mondat központi gondolatát fejezi ki, és nagyobb erejű hangsúllyal hangzik. Ez a nagyobb hangsúly lenne a mondathangsúly. Később, mikor észrevették, hogy nem minden mondatban van egy kiemelkedő fontosságú szó hozzátartozó nagyobb hangsúllyal, úgy alakult a dolog, hogy bevezették a „nyomatéktalan mondat” fogalmát, illetve műszót (ami szintén pontatlan, mert egy kiemelkedő szó vagy hangsúly nélkül is jeles helyen állhat egy mondatnyi közlés a fontossági sorrend hierarchiájában). Hiába fosztotta meg hitelétől a mondathangsúly-elméletet már Brassai Sámuel, a „mondathangsúly” fennmaradt, és napjainkig akadályozza a magyar hangsúlyozási rendszer felismerését.

A kiemelő hangsúlyt a kiemelést jól indokoló tartalmi előzmények, a beszédhelyzet, a beszélő szándéka, a hallgató feltételezett ismerete valamilyen tárgyban, indulati állapot stb. felmutatásával, illetve elemzésével már a kisiskolás kor utolsó éveiben lehet tanítani, lehetőleg a napi élet eseményeivel összefüggő beszélgetésekből vett példákkal. Ha utóbbira lehetőség nincsen, meggyőzők lehetnek a kellő gonddal választott irodalmi példák, természetesen mindig nagyobb szövegi környezet fedezetével.

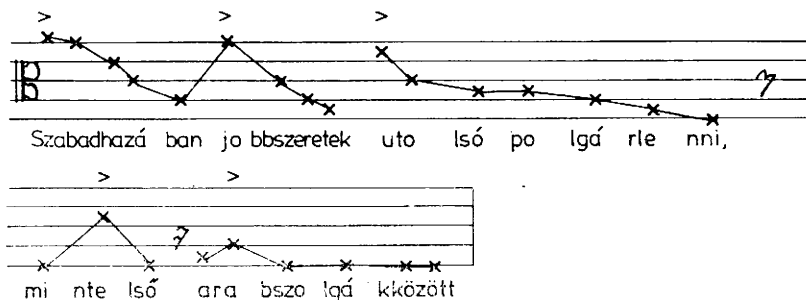
Egy újabb kiadásban néhány adat, megállapítás igazítását javasoljuk.

A kérdőszó nélküli eldöntendő kérdésnek nem egy, hanem legalább négyféle lejtésmenete van, amelyek szótagszámtól, az érdeklődés tárgyától, hangsúlytól stb. függnék. A szerző csak egyet közöl „A mondatfajták hanglejtése” táblázatban (126). Hiányzanak többek között az egy- és kétszótagú kérdések lejtésmenetei: *svéd?* (✓), *este?* (✓). Itt jegyezzük meg, hogy a közkeletű felfogással szemben az intonáló eszközök (a szerzőnél „hangtulajdonságok”, illetve „prozódikus jegyek”) nemcsak a mondat rangú közléseknél egészítik ki jelzésekkel a beszélő gondolatát-szándékát, hanem jelen vannak a hiányos mondatok, sőt a félszavak szűkre szabott közléseinél is.

Elvi és nyelvszerkezeti szempontból részben helyes lehet a meghatározás, hogy „A beszédészület. . az artikuláció pillanatnyi szünetelése, hiánya” (130), de gyakorlati-akusztikai oldalról tekintve a szünetet, helyesebb azt mondani, hogy a szünetnél a hangképző szervek nyugalmi állapotban vannak, két hangsor között egy kis ideig semmiféle hang nem hallható. Tapasztalatból tudjuk, hogy egy artikulátlán hang (éppen nem ritkaság!) a szünet nyelvi jelző-értékét megsemmisítheti, és akadályozhatja a levegőpótlást.

A hangtulajdonságok szerepének értékelésénél azzal a megállapítással találkozunk, hogy „A hangsúly a hanglejtés alakításában vesz részt” (83). Az egyes intonáló eszközök mozgása és képzőszervi mozgata áthatják egymást; a bonyolult pszichofiziológiai folyamatok a közlési célnak megfelelően vagy más erőknél engedve a legváltozatosabb intonációkat hozzák létre. Ennek sorában a hangszalagokat feszítő izmok nagyobb erő kifejítése a szövetek energikusabb mozgását is kiválthatja. Könnyen előfordulhat, hogy amit magasabban mondunk, azt hangosabban is mondjuk. A hangszalagok kétféle viselkedése azonban nincsen szükségszerű párhuzamban egymással. Indulhat hangsor az utána következőknél csekélyebb hangerővel, esetleg hangsúlytalanul a felső sávban, és kerülhet kiemelő hangsúly a legmélyebb pontra. Ha úgy érezzük, hogy a hangsúly veti magasabb tartományba a szótagot és vele együtt a hozzátartozó szelvényt, az legtöbbször a tényleges magassági mozgás ellenére is „káprázat”. . . A csalódás közvetlen oka, hogy a beszélő a sorban következő egyes lejtésmentek befejezése után automatikusan felugratja zöngéjét egy magasabb sávba, nehogy folyton lefelé haladva idő előtt kifogyjon saját egyéni hangterjedelméből. A magasabbra helyezett zöngé a következő szakaszt legtöbbször valamelyik hangsúlytípussal, rendszerint egy kishangsúlyal kezdi. Ilyenkor keletkezhet a hallószervnek az a megtévesztő benyomása, hogy a hangsúly megemelte a szakaszt, a zöngét magasabbra toltta.

Mindezzel szemben a valóságban nem a hangsúly alakítja a lejtésmentet, hanem a lejtésment hullámzó sodrában az általános ereszkedés során az egyes hangsúlyok egyre mélyebb sávban hangzanak. A lejtés viszi magával a hangsúlyt, vagyis a két erő közül a magassági mozgás mutatkozik nagyobbának. A két intonáló eszköz viszonyát az alábbi intonációs lejegyzés szemlélteti:

(Vajda Péter: A szabadságról. Az 1969. évi Kazinczy-verseny anyagából.)

A hangsúly alárendelt emelő hatását mutatják a hangsúlytalan szótaggal kezdődő szakaszok. Ezek a helyeken a hangsúlyos szótag magasabbra kerül szakaszon belül, de lejjebb van, mint az előző hangsúly, tekintet nélkül arra, hogy az kis- vagy kiemelő hangsúly.

Az esetleges tévedésekért vagy pontatlan fogalmazásokért a beszédművelő munkák szerzői nem marasztalhatók el. Ők megteszik a magukét azáltal, hogy a nyelvtudomány eredményeit a forrásmunkák alapján oktatási céllal felhasználják. Hogy a hangos beszédre vonatkozó megállapítások és kutatások mind a mai napig részben tévesek, illetőleg hiányosak, arról a szerzők nem tehetnek. Egyelőre változatlanul érvényesek Bárczi Gézának a jelentőségében túlbecsült 1965. évi egri kiejtési megbeszélésen elhangzott szavai: „míg nem alakítjuk ki a helyes magyar kiejtés normáit, nemcsak nem állhatunk elő igényekkel, de meg sem tudjuk mondani, hogy részleteiben mit, hogyan akarunk, milyen az egyetemes érvényű, választékos, szép, magyaros kiejtés, mit kell tanítanunk és tanulnunk — mert mindnyájunkra ránk fér a tanulás.”

A nyelvtudomány önmaga hiányait, jövődő feladatait tanulmányozhatja Zsolnai József munkájában, amely minden tévedése ellenére fél lépés előre a beszédműveltség fejlesztésének rögzös útján. Számos részletkérdésben elődeinél világosabb fogalmazásban ad közre lényeges ismereteket, jó megfigyeléseken nyugvó tapasztalatokat. Úttörő érdemként jegyezzük fel, hogy szorgalmazza a rögtönzött (spontán) beszéd fejlesztését, és már alsó fokon foglalkozik a felolvasás kérdéseivel. Utóbbi értékét különösen akkor becsülhetjük meg, ha az ejtési versenyek — amelyek ma még túlnyomóan felolvasó versenyek — átlagos gyenge teljesítményeit mérlegeljük.

Bartók János

Huszár Ágnes: A predikatív viszony szintaktikai kategóriái. Nyelvtudományi Értekezések 101. sz. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 62 oldal

A címben jelölt téma régóta foglalkoztatta a nyelvészeket. Nemcsak a magyar, hanem a legtöbb nyelv mondatának egyik legvitatottabb kérdése az alany és az állítmány egymáshoz való viszonya, elemzési lehetőségei. A kérdést érintő sok-sok tanulmány, vita napjainkig több oldalról közelítette meg a témát, egységes nézet mégsem alakult ki.

Huszár Ágnes a predikatív viszonnal kapcsolatos szakirodalom tömegében segít eligazodni. Hatalmas anyagot nézett át, s nemcsak a magyar, hanem a külföldi — első sorban orosz és német — tanulmányokban föllelhető nézeteket is számba veszi. Értekezésének első fele „Az alany és az állítmány viszonyának felfogása a külföldi és a magyar szakirodalomban” címet viseli. Áttekinti, csoportosítja a külföldi szerzők nézeteit, összehasonlítja a magyar nyelvészek véleményével. Az egyes elméleteket jól összeválogatott idézetekkel szemlélteti. A témakör két alapvető kérdését részletesebben is tárgyalja: az ismertetett felfogások közül kiválasztva a legelfogadhatóbbnak tartottat, állást foglal abban a kérdésben, hogy szintagma-e az alany és az állítmány kapcsolata, s az azonosító mondatok elemzésével kapcsolatban is kiemeli azt a nézetet, amelyet a legmegfelelőbbnek tart. Ezek szerint különbséget tesz predikatív szó szerkezet (a mondatról elvonatkoztatott puszta alany—állítmányi viszony) és predikatív szerkezet (a tagolt mondat egésze) között (vö. 25—6. o.), s leszögezi, hogy az azonosító predikatív szerkezet logikai, filozófiai szempontból nem tekinthető azonosságnak (28).

Az alany és az állítmány viszonyát vizsgálva merül fel egy egészen más szempont szerinti megközelítés. Értekezésének másik nagyobb fejezetét a szerző az aktuális mondat tagolásnak szenteli. A téma tárgyalásában itt is megtartja az előző fejezetnél említett sorrendet: részletesen ismerteti a kérdés szakirodalmát, majd itt is kiemeli az általa leginkább hasznosíthatónak tartott felfogást. Helyesen állapítja meg, hogy „mindenekelőtt megfelelő nagyságú anyagon meg kellene állapítani a magyar nyelvre jellemző aktuális mondattagolási sajátosságokat. Csak ezek alapján hasonlíthatjuk össze nyelvünk bizonyos mondat típusait más nyelvek mondat típusaival. Ennek nagy gyakorlati jelentősége lenne a fordításelméletben és a nyelvoktatásban” (55). Sajnos, erre az értekezésben nem kerül sor, remélhetőleg a szerző későbbi kutatásai még érintik ezt a kérdést. Helyesnek tartanám, ha a későbbiekben az alany—állítmányi viszonyt és az aktuális mondattagolást élesebben elhatárolná egymástól, hiszen az első a szó szerkezetek grammatikai szempontú megközelítésének kérdéskörébe tartozik, az utóbbi viszont kommunikációs szempontokból indul ki, s nem tárgyalható a mondat belügyeként. Az értekezésből is kitetszik, hogy elszigetelt mondatok legfőljebb a beszédhelyzet ismeretében vizsgálhatók aktuális tagolásuk szerint, vagy akkor, ha szöveg értékűek. Egyébként az aktuális mondattagolás a szöveggörnyezet nélkül nem egyértelmű. Sokszor egy egész mondat új közlést tartalmaz, s már maga ez is mutatja, hogy nem annyira a mondat,

mint inkább nagyobb szövegrészek aktuális tagolásáról van szó a kommunikáció szempontjai szerint.

A szerzőt tanulmánya megírásakor láthatólag elsősorban a nyelvoktatás (anya-nyelvoktatás) szempontjai vezették. A taníthatóság alapján ítélte meg a szakirodalomban felmerülő nézeteket is. Ezt a szempontot emeli ki az utolsó fejezet, amely a „Néhány tanulság az anyanyelvi nevelés számára” címet viseli. Az értekezés záró gondolatai egy korszerű beszélt nyelv-központú oktatás igényét hangsúlyozzák, amelyben fontos szerephez jutna az aktuális mondattagolás tanítása is. Ennek az igénynek kezdeti megvalósulását már felfedezhetjük az 1979-től életbe lépő középiskolai tankönyvekben, s reméljük, a szerző további kutatómunkájával hozzájárul e korszerű nyelvoktatás jobb elméleti megalapozásához.

Gaál Edit

Márton Gyula—Péntek János—Vöö István: A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1977. 468 oldal

A keleti magyar nyelvjárások területén az utóbbi hat évtized során egyre erősödik a román nyelvi hatás. Ma mintegy kétfélmillió magyar anyanyelvű él Romániában (az ország összlakosságához viszonyított százalékos arányban e kisebbség jóval meghaladja a finnországi svéd kisebbség arányszámát), kb. 10%. Évszázadok óta él együtt a magyar, a román és a német lakosság Moldvában (Moldova) és Erdélyben (Ardeal), a 18. század vége tájától Bihar megye (románul Județul Bihor), a Temesi Bánság (románul Județul Timiș, Județul Arad) területén, Szatmár vidékén (Judetul Satu Mare).

A magyar kézikönyvek mindeddig meglehetősen keveset írnak a román—magyar kölcsönhatásról. Papp István „Unkarin kielen historia” című munkájában (Helsinki 1968.) csak annyit mond, hogy „unkarilaisen kielialueen itäosassa Erdélyissä (= Transylvaniassa) — joka kuuluu nykyisin Romaniaan — ovat unkarilaiset ja romanilaiset eläneet vuosisatoja yhdessä. Tämän vuoksi on useita satoja sanoja lainautunut puolin ja toisin. Mutta on merkittävää, että useimmat unkarin kielen romanilaisista lainasanoista tunnetaan vain itäisissä murteissa ja tuskin kymmenkunta on päässyt yleiseen puhekieleeseen, esim. *áfonya* 'mustikka', *cimbora* 'kumppani', *ficsúr* 'nuori keikari', *justély* 'keppi', *poronty* 'kalanpoikainen; tenava, nulikka'. Lajos Tamásin teoksessa 'Etimologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen', Budapest 1966 esitelään romanian unkarilaisperäiset lainasanat” (66. lap).

Az előttünk fekvő könyv alapján ma már pontosabban fogalmazhatunk: a keleti magyar nyelvjárások szótározott román lexikológiai elemeinek száma 4243. Ezzel szemben a mai magyar irodalmi nyelv román jövevényszavainak száma csupán 14, meglehetősen ritka gyakoriságú szó (ezek: *áfonya*, *bani*, *batul*, *cimbora*, *ficsúr*, *furulya*, *hodály*, *lej*, *málé*, *mokány*, *palacsinta*, *poronty*, *tokány*). További 58 új jövevényszó „a romániai regionális magyar köznyelv szókincséhez tartozik” (7). E megfogalmazás joggal váltott kis bizonyos fokú rosszallást a szakemberek körében. 58 új jövevényszó és néhány egyáltalán nem mérvadó szerkezeti eltérés alapján még nem beszélhetünk „regionális magyar köznyelvről” Erdély területén. A fejlődés iránya azonban — főleg ha a hivatalos nyelv magyar szókincsét nem fejlesztik tovább — a regionális elszigetelődés felé mutat. Lássuk csak, mit is árul el a keleti magyar nyelvjárások történetéről az 58 legelterjedtebb román jövevényszó, mit árulnak el e szavak a két nép közötti többé-kevésbé békés népi együttélésről, művelődési hatásról?

A romániai magyar nyelvjárások 58 leggyakoribb szava: *abonament* 'előfizetés', *adász* 'hivatalos állami biztosító', *ápártament* 'lakrész, lakás', *bászka* 'svájci sapka', *berbécs*

blokk 'tömbház', *brindza* 'beszózott juhtúró', *buletin* 'személyazonossági igazolvány', *cáp* 'egy pohár sör', *cujka* 'gyenge pálinka', *csekk* 'takaréék', *cserge* 'bolyhos gyapjútakaró', *csimpolya* 'börduda', *csobán* 'juhász', *csorba* 'savanyú húsleves', *csubuk* 'megvesztegetésre használt pénz', *difuzor* 'hangszóró, vezetékes rádió', *diszpenzár* 'betegségélyző, orvosi rendelő', *dulcsáca* 'nyalánkság, édesség', *esztena* 'juhakol, juhászkunyhó', *esztrenya* 'fejörés a juhakolon', *filtru* 'füstsűrő', *fridsider* 'hűtőszekrény', *gárgya* 'kútkáva', *gogos* 'paradicsompaprika', *gripa* 'hülés, nátha', *hálba* 'egy korsó sör', *hálta* 'vasúti megálló', *híriba* 'néhány ehető gombafajta', *hóra* 'román népi tánc, táncmulatság', *kabana* 'menedékház', *kaláka* 'egymás megsegítése végett tett munka', *kalerifer* 'fűtőtest', *kalugyer* 'szerzetes', *katrinca* 'Rockschürze', *kráma* 'borpince', *majó* 'sporting', *marcisor* 'márciusi csecsebecse', *marmaládé* 'vegyesz', *maszlina* 'olajbogyó', *mititéj* 'őrölt húsból készült rostos sült kolbász', *móc* 'román hegyvidéki parasztember az Erdélyi Érchegységben', *mutuj* 'ügyetlen', *oltyán* 'a Duna alsó folyásának vidékéről való, az Olt közelében élő románajkú lakosság neve, az onnan átszarmazottak utódai', *orda* 'édes sajtyszerű termék, amely a juhtej savójának forralásakor válik ki', *pakulár* 'juhász', *pakura* 'szekérkenőcs', *perinica* 'párnatánc román népi tánc', *pópa* 'román pap', *pronoekszpressz* 'sorsjáték-féle, totó', *pronoszport* 'sportfogadás', *puca* 'kisfiú nemiszerve', *pulya* 'kisgyermek', *regát* 'Órománia, a régi Román Királyság Erdély és a Bánság nélkül', *slibovica* 'szilvapálinka', *szakos* 'sportszák', *vineta* 'törökparadicsom'.

E szavak közül a legrégebbi román nyelvi elemek a magyar szókinccs középmagyar kori rétegéhez tartoznak. A *berbécs* 'kos, kiskos' szó tulajdonnévben már 1423-ból adatható (vö. Szabó T. Attila: Anyanyelvünk életéből, Kriterion Bukarest — Kolozsvár, 1970. 177—95). A XIV. századi román jövevényszavak a pásztorkodás, a népviselet, a népi együttélés köréből valók. Hiányzik az egyházi életre, az udvari tisztségekre, a hadi életre vonatkozó szóanyag. Ilyen jellegű szavak a XVI. század során kerülnek be a magyarba: a *kalugyer*, a *pópa* stb. Egészen újkeletű pl. az *abonament* (amelyik különben nemzetközi szóként is ismert a magyarban), az *ádász* ún. betűszó, az *apartament*, a *blokk*, a *buletin*, a *difuzor*, a *diszpenzár*, a *filtru*, a *fridsider* (ez utóbbi angol hatásra a magyar köznyelvben is terjed, tehát nehéz megállapítanunk, román hatásról van-e minden esetben szó (vö. Benkő Lóránd—Lőrincze Lajos: Az idegen szavakról. Nyr. 101 [1977.] 133), a *kalerifer*, a *pronoexpressz*, a *pronoszport* részben a hivatalos társadalmi érintkezés szavai. Személyes megfigyeléseim alapján állíthatom, hogy a nyelvileg igen öntudatos Belső-Erdély, elsősorban Kolozsvár magyar értelmiségi környezetében az *ádász-t* *biztosító*-nak, az *apartament-et* *lakosztály*-nak, a *blokk*-ot *tömbház*-nak mondják még ma is, még gyakrabban *személyazonossági igazolvány-t* használnak a *buletin* helyett, *hangszóró-t* vagy egyszerűen *rádió-t* a *difuzor* helyett, a *dulcsáca* új fogalmára a *nyalánkság*, *édesség* szavakat használják, *füstsűrő-t* mondanak *filtru* helyett, *fűtőtest-et* a *kalerifer* helyett. A *sorsjáték* szó használatos a *pronoszport* vagy a *pronoexpressz* helyett. Igen fontos lenne egy-egy két- vagy háromnyelvű (magyar—román—német) falu, város hivatalos nyelvhasználati megszokottságainak számbavétele, a kétnyelvű feliratok, a nyomtatott rendeletek nyelvhelyességi számbavétele, magyar nyelvhasználatának érthetőségi foka. E munka meglepő eredményekkel kecsegtet. A mintegy 60 év óta egyre erősödő román nyelvi környezetben élő, a román hivatalos nyelvet már részben elsajátító keleti magyarság a 4 243 jövevényszó-készletéből csupán 174 nagyobb elterjedtségű és 42 erősen vidéki korlátozottságú szót vett át a hivatalos, illetőleg hivatali nyelvből. Saját tapasztalataim alapján ezt a számot a 60-as évek erdélyi magyar köznyelvét illetőleg valószínűleg tekintem, a 70-es évektől azonban éppen a közélet, a közéleti nyelvhasználat területén történt arányeltolódások következtében (utca- nevek, óvodák, iskolák stb.) újabb jelentős mérvű kölcsönzóanyag beáramlásával számíthatunk. Ha e folyamat tovább tart, hozzávetőleges bizonyossággal megmondhatjuk, mikor éri el a romániai magyar nyelv a 'regionális köznyelv' szintjét.

Maguk a szerkesztők is megemlítik, hogy a szótárban feldolgozott anyag gazdag, teljesnek azonban korántsem tekinthető (9). A könyv szerkesztőinek célkitűzése — a kolozsvári nyelvészeti iskola érdeklődési köre miatt is — a román jövevényszavak népnyelvi aránymegoszlásának felmérése. Ez azért is indokolt, mert a legegységesebb a magyar etnikumú lakosság a falvakban: hagyományát, kultúráját a legvégsőkig védő, nyelvét megőrizni akaró közösség például a kalotaszegi falvak (Körösfő, Vista, Méra stb.) népe. A Kolozsvártól nyugatra elterülő Kalotaszeg román jövevényszavainak átlagos száma 53 szó (a teljes jövevényszó-anyag 1,76%-a). Nem csekély azonban a magyarul beszélők száma az erdélyi városokban: Kolozsvár 230 000 lakosának több mint egyharmada, Nagyvárad (Oradea) és Szatmár (Satu Mare) városainak kb. fele, Marosvásárhely (Tîrgu Mureş), Udvarhely (Odorhei), Csíkszereda (Mercuria Ciuc) és Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe) városainak még ma is a többsége magyar. Az utóbbi helységek a történelmi Székelyföld részei. Itt a román jövevényszavak átlagos jelentkezési arányszáma 43 szó (e meglepően csekély szám talán azzal is magyarázható, hogy a lakosság a Székelyföldön kb. 200 km hosszúságban és 100–150 km szélességben még mindig anyanyelvét használja szinte minden érintkezési szinten. A lakosság jó része csak az anyanyelvét ismeri.

A kutatások további iránya a szociális rétegek, az értelmiség kétnyelvűsége, a szakmunkásság (valószínűleg) félnyelvűsége, a bérmunkások, az ingázók (a faluról bejárók) anyanyelvi beszédkészségének felmérése, jövevényszóanyagának számbavétele irányában folytatódhat. Igen lényeges lenne a különböző korosztályok anyanyelvi tudásának és idegen nyelvi tudásának, a nyelvükben jelentkező új jövevényszóanyagának a számbavétele. Rendkívül elhanyagolt a legfiatalabb nemzedék nyelvének, az óvodások és a kisiskolások nyelvének ilyen szempontú vizsgálata. Pedig itt a jövő nyelvfejlődésének szempontjából igen sok dől el. Remélhetőleg a jövőben a kolozsvári nyelvészek időt szakíthatnak e kérdések megvizsgálására is.

Kívánom e kitűnő munkához hasonló újabb kiadványok megírását a szerzőknek. Külön is ki kell emelnem, hogy a három nyelven: románul, magyarul és németül megírt munka, a kétnyelvű (magyar és román) helységnevjegyzék (420–33), amely egyúttal a községek és városok magyar nyelvjárásai betájolását is megadja, valamint a szótárban jelentkező román szavak mutatója (435–67) nagymértékben emeli a könyv tudományos használhatóságát. Igen örömdetes a Kolozsvári Nyomdaipari Vállalat (Intreprinderea Poligrafica Cluj) munkáját dicsérettel ízléses és jó minőségű kötés. Csak egyetlen dolgot sajnálok. Azt, hogy e munka csupán 1350 példányban jelent meg. Sajnos Márton Gyulának már személyesen nem gratulálhatok, de kívánom a fiatal nyelvésznemzedékhez tartozó Péntek Jánosnak és Vöd Istvánnak, hogy még sok hasonló magas színvonalú, igényes munkával gazdagítsák hazájuk nyelvészeti szakirodalmát.

Szabó T. Ádám

Grundlagen der Sprachkultur. Beiträge der Prager Linguistik zur Sprachtheorie und Sprachpflege. Teil 1. Berlin, 1976. 357 oldal

Érdekes kötet jelent meg a Csehszlovák Tudományos Akadémia Cseh Nyelvi Intézetének és az NDK Tudományos Akadémiája Nyelvtudományi Intézetének közös munkájaként. Ez a német nyelvű kötet a prágai iskolának a nyelvműveléssel, az irodalmi nyelv elméletével foglalkozó írásait tartalmazza. Ezek tanulmányok eddig csak régi folyóiratok hasábjain, nehezen megszerezhető kongresszusi kötetek lapjain voltak olvashatók. 1967-ben Moszkvában megjelent ugyan belőlük egy orosz nyelvű válogatás, de az a könyv ma már szinte hozzáférhetetlen. Ezért jelentős esemény e háromkötetes sorozat első kötetének megjelenése. Az első kötet a prágai iskola ma már klasszikusnak számító

írásait adja kezünkbe gondos és terminológiailag is pontos fordításban. A kötetben megtalálhatók a prágai iskola nagyjainak, Mathesiusnak, Havráneknek, Mukařovskynak a nyelvmuvelésről, az irodalmi nyelvről szóló írásai csakúgy, mint a mai cseh nyelvmuvelés vezető képviselőinek tanulmányai.

Az írók, költők jó része mindig is tudatosan törekedett arra, hogy a nyelvet a kifejezés mind hajlékonyabb eszközévé tegye. Bár a nyelvmuvelés mint az alkalmazott nyelvészet egyik szakterülete csak mintegy száz éve önállósodott, a különféle nyelvleírások, nyelvtanok már sokkal régebben is tartalmaztak nyelvhelyességi tanácsokat, útmutatásokat. A klasszikus retorika, majd a stilisztika is részt vállalt a nyelvnek mint a mindennapi közlés eszközének csiszoltabbá tételében. A nyelvmuvelésnek önálló szakterületté válásában szerepe volt a prágai nyelvész körnek is. A prágai nyelvészek ugyanis az újgrammatikusok szinte kizárólagos történeti és dialektológiai érdeklődésével szemben a korabeli nyelvhasználat, az irodalmi nyelv felé fordultak. Ebből következik nyelvmuvelői érzékenységük is.

A kötet első tanulmánya, Karel Horálek írása a prágai nyelvész kör munkásságának történetét elemzi. Csak emlékeztetőül idézünk néhány adatot. Az első világháború után nyíltabbá váló nemzetközi légkör lehetővé tette a prágai nyelvészek termékeny kapcsolatait más országok, köztük a Szovjetunió nyelvészeivel is. A Vilém Mathesius, a neves anglista körül szerveződő nyelvész csoport 1926-ban vette fel a prágai nyelvész kör nevet. 1929-ben Prágában rendezték meg az első nemzetközi szlavista kongresszust. Erre az alkalomra dolgozta ki Havránek, Mathesius, Mukařovsky, Jakobson a nyelvről mint funkcionális rendszerről alkotott elveiket. A kör tagjainak írásait az 1929-től 1939-ig hat kötetben megjelenő *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* tette nemzetközileg ismertté. 1936-ban kezdte a kör megjelentetni a *Slovo a slovesnost* című folyóiratot. A kör tevékenységének legfontosabb szakasza a harmincas évekre esik. Ebből a korszakból származik a kötetben szereplő Mathesius-írás és Havráneknek az irodalmi nyelvről szóló tanulmányai. Ennek a termékeny periódusnak Trubeckoj halála és a második világháború kitörése vetett véget. A háború után a kör nem szerveződött újjá, de eredményei termékenyítőleg hatottak nemcsak a csehszlovákiai, hanem a más országokban folyó kutatásokra is. A prágai nyelvész kör tagjai legjelentősebb eredményeiket a fonológia területén érték el (Jakobson, Trubeckoj). Vilém Mathesius nevét pedig a tőle aktuális mondattagolásnak és funkcionális mondatperspektívának is nevezett problémakör kapcsán említik legtöbbször.

Nem kell csodálkoznunk azon, hogy a kötetben egyetlen Trubeckoj- vagy Jakobson-tanulmányt sem találunk, s az aktuális mondattagolásról sem esik szó. Ez a szerkesztés elveiből adódik, hiszen nem a prágai iskola egész munkásságáról kívántak képet adni, hanem csak ennek egy részéről, az irodalmi nyelvvel és a nyelvmuveléssel foglalkozó kutatásokról. A kötet ilyen jellegű írásainak zöme a harmincas években született. Érvelési módjukra, hangvételükre rányomta bélyegét az a polémia, amelyet a haladó prágai nyelvészek a puristákkal folytattak. A múlt században a mi nyelvújításunkhoz hasonló mozgalom idején a nyelv tisztaságát és belső fejlesztését célul tűző törekvések haladóak voltak, és segítettek a mai cseh nyelv kialakításában. A húszas-harmincas években viszont a purizmus erősen gátolta a köznyelv, a tudományos nyelv és a szaknyelvek fejlődését. A történelmi tisztasággal nem lehetett a nyelv kulturáltságának a fokát mérni. Ezzel a szűkkeblű purista szemlélettel száll vitába a prágai nyelvész kör, amikor 1932-ben előadás-sorozatot szervez az irodalmi nyelv és a nyelvmuvelés kérdéseiről. A polémiából következők a sarkított megjegyzések, melyek alapján azt gondolnánk, hogy a nyelvet a legnagyobb részről a puristák részéről fenyegeti. Ennek ellenére ez a polémia nem maradt meg a történeti érdekesség szintjén, hanem olyan kutatásokra, értelmezésekre, meghatározásokra készítette a prágai iskola képviselőit, amelyeknek érvényessége nem korlátozódik a cseh nyelvmuvelésnek erre a történelmi szakaszára.

A prágai nyelvészek a nyelvművelés fő feladatának azt tartották, hogy fejlessze az irodalmi nyelvnek azokat a tulajdonságait, amelyek speciális funkcióinak teljesítésére képesé teszik. Az irodalmi nyelv egyik ilyen tulajdonsága a stabilitás. Hogy az irodalmi nyelv mint a nemzet általános közvetítőeszköze betöltse szerepét, az szükséges, hogy alkalmas legyen a gondolat pontos, árnyalatoiban gazdag kifejezésére. A harmadik olyan tulajdonság, amelyet a nyelvművelőnek tudatosan elő kell segítenie, az eredetiség, tehát a nyelv sajátos vonásainak erősítése.

Az irodalmi nyelvnek ezek a tulajdonságai különbözőképpen érvényesülnek a nyelvhasználat egyes területein. A kiejtésben a tudatos nyelvművelés feladata elsősorban a funkciótlan variánsok mellőzése. A helyesírásnak mindenekelőtt egyszerűnek, világosnak, könnyen elsajátíthatónak kell lennie. A szabályok gyakori változtatása, ha csak nem az egyszerűsítést szolgálja, ellentétben áll a stabilitás elvével. El kell kerülni az anyanyelvi és idegen szavak írásmódjának különbségét, ha ez a kiejtést zavarja. A szókészletet illetően a legfontosabb szabály az, hogy lehetőleg meg kell előzni az adott nyelvre nem jellemző szóalkotási módok elterjedését, így pl. a csehben a szóösszetétel). Ezt a tanácsot persze nem lehet mereven alkalmazni, ha a szókészlet szükséges gazdagodásáról van szó. A nyelvművelő feladata a mondat-területén is az adott nyelvre jellemző szintaktikai szerkezetek erősítése. Nem üldözendők azonban az egyes szaknyelvek sajátosságai sem (pl. a jogi nyelvben gyakori névszói szerkezetek). A morfológiára áttérve a prágai nyelvészek azt a tanácsot adják, hogy kerüljük azokat az alaktani archaizmusokat, amelyek a beszélt és az írott nyelv közti szakadékot mélyítik el.

A nyelvművelő munka célja egy olyan pallérozott beszélt nyelv kialakítása, amely forrása lehet az írott nyelv megújításának is. A beszélt és az írott nyelv egyaránt a nemzet szellemi életének kifejeződése. A nemzeti nyelv mindig merít annak a kultúrkörnek közös kincséből is, melyhez tartozik. Ez a kultúrkör a cseh nyelv esetében ebben az időszakban elsősorban Európa, s ennek a termékeny kölcsönhatásnak nyelvi tükröződése is látható a cseh nyelvben idegen szavak, idegenes szerkezetek formájában. Ezek ellen harcolni anakronisztikus lenne.

Mint már említettük, 1932-ben a prágai nyelvészkar tagjai előadásorozatot tartottak az irodalmi nyelvről és a nyelvi kultúráról. Ezeknek az előadásoknak közös gondolatait foglalta össze Havránék és Mathesius A nyelvi kultúra általános kérdései című írásban. Ez az elvi összefoglalás a nyelvész, a nyelvművelő feladatait határozza meg az irodalmi nyelv ápolásában. A prágai nyelvészek véleménye szerint a nyelvművelő aktívan beavatkozhat a nyelv életébe, gátolhatja vagy elősegítheti annak változását, alakulását. A céltudatos és hasznos nyelvművelő tevékenység előfeltétele az irodalmi nyelvi norma elméleti vizsgálata. A norma vizsgálatának alapjául az elmúlt ötven év átlagos irodalmi nyelvi gyakorlata szolgálhat. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az elmúlt ötven év átlagos íróinak nyelvét kellene vizsgálni, hanem azt, hogy a szépirodalmi műveken kívül be kell vonni a vizsgálatba a tudományos prózát és más írásos megnyilvánulásokat is. A norma kutatásának másik forrása a művelt rétegek élő nyelvhasználata. A normát a nyelvművelő nemcsak kiszűri ezekből a forrásokból, hanem maga is alakítja. Ez az alakítás mindenekelőtt a stabilizálásban nyilvánul meg. A nyelvművelő munkáját a következő alapelvek irányítsák:

1. A beavatkozásnak mindenekelőtt a stabilizálásra kell irányulnia.
2. Ez nem jelenthet archaizálást, hiszen a nyelvművelőnek figyelembe kell vennie a nyelvi közlés célszerűségét (funkcionális szempont), az adott korszak nyelvi ízlését (esztétikai szempont) és a nyelv valódi állapotát az adott korszakban (szinkron szempont).
3. A nyelvművelő beavatkozás nem mélyítheti tovább a szakadékot a mindennapi beszélt nyelv és az írott nyelv grammatikai felépítése között.

4. A nyelvművelő feladata a nyelv gazdagítása, nem pedig szegényítése. A stabilizálás nem jelenthet szűrkítést, szegényítést, a grammatikai és lexikai szinonimák kiirtását.

Mint láttuk, a prágai iskola a norma egyik legfontosabb kritériumának éppen a stabilitást tekinti, s a nyelvművelő feladatának tekinti, hogy a nyelvi elemek tartósságát, szilárdságát elősegítse. Mathesius külön tanulmány címévé választja ezt a fogalmat, valószínűleg azonban sokkal tágabb területet fog át benne. Mit értünk kulturált nyelvhasználaton? — teszi fel a kérdést. A kulturált nyelv finom eszköz, mellyel bonyolult gondolatokat és árnyalt érzelmeket egyaránt ki tudunk fejezni. Hogy mennyire kulturált egy nyelv, azt mindig használata során lehet megállapítani. A nyelv kulturáltságának fogalmát a neves anglista ebben az írásában a cseh puristákkal folytatott polémiaiban bontja ki. A puristák fő jelszava a „történelmi tisztaság” volt. A történelmi szempontot a mai nyelvre erőszakkal csak azokat a nyelvi jelenségeket tartották helyesnek, amelyek már a XVIII. század eleje óta megvoltak a nyelvben, vagy ezeknek analógiájára alakultak. Sok élő, elterjedt alakot helytelennek bélyegezve ki akartak seprűzni a nyelvhasználatból. Mathesius és a prágai kör többi tagjai a „történelmi tisztaság” követelésével a „rugalmas stabilitás” elvét szegezik szembe. Ehhez persze az szükséges, hogy a cseh nyelv általánosan elfogadott, leírt, kodifikált normával rendelkezzen.

Havrának tanulmányai elsősorban a norma fogalmát és helyét tisztázza a nyelvelírásban. Mindenekelőtt megállapítja, hogy nemcsak az irodalmi nyelvnek, hanem a tájnyelveknek és a szociális rétegnyelveknek is van normájuk. A tájnyelvek és a szociolektusok nyelvi normáját csak a nyelvhasználat, illetőleg a beszélők spontán nyelvi érzelme határozza meg („így mondjuk”, „így nem mondjuk”). Az irodalmi nyelvi norma viszont kodifikálva van, szótárak, nyelvtanok rögzítik és magán viseli a szándékos beavatkozás nyomait is. Az irodalmi nyelv egy nagy nyelvi közösség érintkezésének eszköze, szemben a tájnyelvvél vagy a csoportnyelvekkel, amelyek mindig kisebb területi vagy foglalkozási csoport tagjainak érintkezési eszközei. Az irodalmi nyelvnek tehát általánosan érthetőnek kell lennie, ezért szükséges egy mindenki számára elsajátítható nyelvi norma kialakítása. Bár a norma alapja mindig a beszélő közösség spontán nyelvhasználata, nem nélkülözheti a tudatos beavatkozást sem. Ennek célja a stabilitás mellett az, hogy a nyelv alkalmas eszköz legyen a különféle beszédcélok (funkciók) elérésére, megvalósítására és stilisztikailag is árnyalt, gazdag legyen. A nyelvművelő tudatos tevékenységének nagy szerepe van a szaknyelvek kifejlesztésében is.

A prágai nyelvészek klasszikus írásai közül tartalmazza a kötet még Mukařovský több nyelven megjelent híres tanulmányát a költői nyelvről. Josef Vachek az írott nyelvről írt két tanulmányával szerepel a kötetben. Most, amikor annyira divatba jöttek a beszélt nyelvi kutatások, a nemzeti nyelv írott változatáról keveset beszélünk. Josef Vachek éppen ezen a területen munkálkodott dicséretre méltó makacssággal évtizedeken keresztül. Világos okfejtéseit, finom megfigyeléseit elsősorban a helyesírással foglalkozók olvashatják nagy haszonnal.

A kötet utolsó három tanulmánya 1945 után született. Havránék egy 1960-ban megrendezett konferencián beszélt a marxista nyelvtudomány fejlődésének elméleti és gyakorlati tapasztalatairól. Ugyanott hangzott el Karel Horálek előadása a marxista nyelvtudományban alkalmazott új módszerekről. A kötetet Jaroslav Kuchař és Alexander Stich tanulmánya zárja a mai nyelvművelés elméletéről és gyakorlatáról. A mai cseh nyelvművelésnek e két elméleti és gyakorlati szakértője (Kuchař a prágai Cseh Nyelvi Intézet nyelvművelő osztályának vezetője, Stich az osztály munkatársa) a nyelvi kultúrát igen tágan értelmezi. Az egész nyelvi rendszert, a nyelvi kommunikációt, a konkrét közléseket is a nyelvi kultúra részének tekinti. Másrészt a nyelvművelést mint az alkalmazott nyelvészetnek azt a szakterületét határozza meg, amely a beszédtevékenység normájának kodifikálásával és gyakorlati tanácsadással foglalkozik. A szerzők ezután a csehszlovákia

nyelvművelés történetét vázolják 1945 óta. Érintik azokat a radikális társadalmi változásokat, melyeknek eredményeként az irodalmi nyelv nemcsak a társadalmilag és műveltségben kiváltságos rétegek érintkezésének eszköze lett, hanem a szocialista társadalmi viszonyok kialakulásával, a tömegtájékoztató eszközök térhódításával a tömegek számára is elsajátíthatóvá vált. Ezzel az intézményesült nyelvűművelés tömegbázisa is kiszélesedett.

Sajátos nyelvpolitikai problémákat vet fel a cseh és szlovák nyelvnek egy államon belüli együttélése. 1918-ban, a közös állam megalakulásakor két eltérő múlttal és kulturális hagyományokkal rendelkező nyelv kapott egyenlő jogokat. A 700 éves, gazdag irodalmi örökségre visszatekintő cseh nyelv mellett a szlovák jóval fiatalabbnak és kulturális hagyományában is szegényebbnek látszott. Bár a csehszlovák állam 1920-ban csak egy csehszlovák nyelvet ismert el, mely két változatban, a csehben és a szlovákban él, ezt a nyelvtörténetileg tarthatatlan és a nyelvi valóságnak ellentmondó elképzelést a prágai iskola tagjai soha nem fogadták el. Ők csaknem kizárólag a cseh nyelvvvel foglalkoztak nyelvűművelő írásaikban. 1945 után a szocialista csehszlovák állam adott először lehetőséget mindkét nyelv fejlődésére. A szlovák nyelvtudomány maga is fejlődésnek indult, és a szlovák nyelvűművelés a cseh nyelvűműveléstől eltérő elveket alakított ki. Ez szükségszerűen következett az eltérő nyelvi helyzetből.

Kuchař és Stich a nyelvűművelés legfőbb feladatának a nyelvi norma kodifikálását tartja. A nyelvészeknek kell figyelemmel kísérni a norma érvényesülését is. Különös figyelem illeti meg az úgynevezett „hibákat”, hiszen a tömegesen fellépő normasértő jelenségből a nyelvész azt a következtetést vonhatja le, hogy új jelenségről van szó, vagy éppenséggel a leírt norma nem tükrözi híven az élő nyelvhasználatot, ezért kiigazításra szorul. A szerzők ismertetik a cseh nyelvűművelők mindennapi munkáját, azt a dialógust, amelyet a nyelvészek a nyelvet beszélő közösséggel folytatnak. Ebbe tartozik, akárcsak nálunk, az iskolai oktatás, a tudománynépszerűsítő munka és az egyszeri gyakorlati tanácsadás. Ezeknek fórumai a rádió, a televízió, a sajtó és a nyelvűművelő közönségszolgálat. Ezeknek és a Csehszlovákiában megjelenő nyelvűművelő kézikönyveknek figyelemmel kísérése haszonnal járhat más ország nyelvűművelői számára is, annál is inkább, mert a csehszlovák nyelvűművelésben dicséretesen valósul meg a szigorú elméleti igényesség és a társadalmi igények gyors, gyakorlati kielégítésének egysége.

Örömmel olvastuk, haszonnal forgattuk a cseh nyelvűművelés elvi tanulmányainak első kötetét. Érdeklődéssel várjuk a többit.

Huszár Ágnes

Bánréti Zoltán: Gyerek és anyanyelv. Tankönyvkiadó, Budapest, 1979.
179 oldal

Az anyanyelvi oktatás korszerűsítése során számos illúzió és áleredmény forrása lehet, ha hallgatólagosan szembeállítjuk egymással a módszert és a tartalmat, s olyan alternatívákat alkotunk, mintha külön kérdés lenne az, hogy hogyan tanítsunk, s külön másik kérdés, hogy milyen nyelvtant adjunk a gyerekeknek. Bánréti Zoltán könyve, mely egy több iskolában kipróbált tananyag alapján a 4. és 5. osztályosok számára készült munkatankönyv, két szempontból is összefogó, egységesítő s ezzel a hamis dilemmákat meghaladó igényű munka. A modern nyelvészet szemléletére, elsősorban a generatív nyelvtanra építi anyagát, méghozzá — a gyermekek életkori sajátosságainak megfelelő formában — nem „iskolai”, hanem tudományos, explicit nyelvtant adva, s ezt szervesen összekapcsolja a nem deklaratív, hanem a gyermekek aktív munkájára építő, a konstrukciós elveket feltáró didaktikával. Másrészt a könyvben a nyelvtan és a szöveg, az aprólékos elemzés és a hétköznapi közlés megfigyelése, a kommunikációs játékok szervesen

kiegészítik egymást, támaszkodnak is egymásra, s így a nyelvtantanulás és a beszédművelés kettős célja nem válik el egymástól.

A könyv bevezető fejezete világosan ki is fejtje ezeket a célokat. Az aktív, művelési szempontú didaktikában Piaget-nak a konkrét művelési korra vonatkozó fejlődéslelektani elképzeléseire, a tudományos nyelvtan oktatásának igényében, a „deduktív” és „induktív” mozzanatok kombinálásában pedig a Vigotszkij iskolára és Brunerre támaszkodik a munka. Ezekhez a didaktikai elvekhez szorosan kapcsolódik a nyelvtani anyag szigorú logikát követő felépítése, ahol — az elemi mondatról annak elemzésén át a mondatbeágyazásokig, mellékmondatokig — a tudomány logikája együtt halad a didaktika logikájával.

A könyvben egy-egy nagyobb nyelvtani egységet követ egy-egy kommunikációs-beszédművelési („terep”) rész, ezért talán megengedhető, hogy e két oldalt „hosszszetszetenben”, külön nézzük meg, nem elfelejtve azonban, hogy az anyagban ezek egyenként változtatják egymást. A nyelvtani egységek (leckék) többnyire úgy épülnek fel, hogy a tárgyalni kívánt jelenséget példákkal, majd feladatokkal (pl. mondatok osztályoztatásával, különbségek és hasonlóságok elemzésével), művelési módon vezetik be, ezt követik a tételszerű általánosítások, definíciók, majd a tovább finomító feladatok és „tételek”. A tankönyv azonban — nagyon helyesen — nem ragaszkodik dogmatikusan ehhez a módszerhez; amikor magához a művelési munkához olyan segéd kifejezésekre, fogalmakra van a gyerekeknek szükségük, melyek nem állnak rendelkezésükre, a művelési részt ezek bevezetése előzi meg.

A nyelvtani anyag a mondat t a n alapjaival ismerteti meg a gyermekeket. A generatív nyelvtan szemléletét ismerők számára nem kell külön hangsúlyozni, mi ennek a „belső”, tudományos indoka. Érzésem szerint azonban pedagógiai és pszichológiai érvek is alátámasztják annak helyességét, hogy a tudományos nyelvtan tanítását a mondat t a n al kezdjük ilyen életkorban. Egyrészt, márcsak az olvasás- és írástanítás kényszerei révén is, ha kevésbé precíz formában ugyan, de rendelkezésre állnak olyan fogalmak ekkorra, melyek a mondat t a n al való operálás megkezdéséhez szükségesek (pl. a szó és a mondat). Másrészt más területek — a magyarban különösképpen az alaktan — tanítása tudományos szinten a formális gondolkodás olyan fejlettségét igényli (gondoljunk például a disztribúciós elemzésre), mellyel ekkor még nem számolhatunk.

A részletes megismétlés igénye nélkül érdemes felsorolásszerűen megnéznünk a mondat t a n al logikáját a könyvben. Az elemi mondat fogalmi elhatárolásából indul, majd világosan elkülöníti a mondat formáját és jelentését; ezután néhány jól kiugró példával (l. egyeztetés) bemutatja a nyelvtani szabály fogalmát, természetét, éreztetve, hogy az itt tárgyalt szabályok nem normatívák, hanem „konstruktívák”. Ezt követi az elemi mondat belső szerkezetének elemzése, az alanyi, állítmányi rész, a vonzat bevezetése, majd ezek „tovább bontása” a determináns segítségével. A további fejezetek a beágyazás különböző fajtáit bevezetve tárgyalják a jelzők, a nominalizáció s a különböző mellékmondatok kérdéseit. Eközben — horribile dictu — a gyerekek megtanulják kezelni az ágrajzokat, s informálisan a transzformációs, szerkezetátalakító szabályokat.

Két olyan vonását szeretném kiemelni ennek a felépítésnek, melyek oktatási szempontból akkor is megszívlelendők, ha valaki netán idegenkedik a generatív nyelvtan szemléletétől. Az egyik a vonzat fogalmának középpontba helyezéséből fakad: ennek s az egyéb határozóknak külön kezelésével elkerülhető számos olyan másodlagos, mesterkéltné, nehezen követhető distinkció, mely a hagyományos iskolai nyelvtan elemzési konvencióiban oly sok gondot okoz. (Hiszen itt a vonzat kiindulásként más, mint a többi határozó.) Sőt, a vonzat fogalma segítségével már igen korán kezelni tudnak a gyerekek olyan nehéz kérdéseket, mint egy ige különböző lehetséges jelentései a felhasznált vonzatkeret függvényében. A másik kiemelendő specifikum az, hogy a beágyazás fogalma segítségével a hagyományos bővített és összetett mondat kérdéskör együttesen tárgyalható; így a gye-

rekek sokkal tágabb összefüggések átlátására képesek, s a mondattan „melléktermékeként” például betekintést kapnak a főnévképzésbe is. A kitűnően felépített és kidolgozott szintaxis számos részmegeállapítása egyébként az ötödikeseknél jóval magasabb szinteken is újdonság értékű. Egyetlen kritikai megjegyzésem, hogy mikor az utalószavakat tárgyalja későbbi fejezetekben, nem „utal vissza” arra, hogy ezek vonatkozó mellékmondatoknál is szerepelhetnek.

A közlési helyzetekkel kapcsolatos anyag alapmódszere a félreértések, az ugyanazon tartalomra vagy akár mondatformára lehetséges variációk vizsgálata és a szerepjáték. A helytelen, zavaros közlések (pl. hirdetések) elemzése, a stilisztikai-szociolingvisztikai szabályok elemeinek (pl. köszönés és megszólítás koherenciája) bevezetése mellett e leckék legérdekesebb, visszatérő momentuma a „közlési tagolás”, az „ismert és új információ” szerinti tagolódás. A szintaktikai fejezetekhez igen jól kapcsolódva kapják meg a gyerekek először a kihagyásos szerkezetek közlési szempontú elemzését, majd az elemi mondatok szórendjének s hangsúlyozásának szerepét az ismert-új szerinti tagolódásban, hogy azután elérjenek az összetett mondatoknál lehetséges kiemelési viszonyokhoz.

A könyv, gondolom ez az eddigiekből is kiderült, mint munkatankönyv kitűnő. A szakmailag kifogástalan anyagot és felépítést a jól mozgósító feladatok mellett a szellemes ábrák, karikatúrák is sokban segítik. Talán nem mindenhol következetes azonban — munkatankönyvről van szó! — az, hogy van-e hely a feladat megoldására magában a könyvben; sokszor sok írást igénylő feladatnál is van, máshol rövid feladat is a füzetre hagyatkozna.

Szemlélete s didaktikai erényei révén csak remélni lehet, hogy a modern nyelvészetet játékkal s nem kinnal képviselő könyvet sok pedagógus fogja használni. Az iskola mellett azonban a modern nyelvtan gondolkodásmódját megismerni óhajtó nagyközönség is haszonnal forgathatja e munkát. Reméljük, hogy az oktatás igényeit tekintve alacsony példányszámú első kiadást (4800) hamarosan újabbak követik.

Fléh Csaba

Kaarina Karttunen: Nykyslangin sanakirja (= Mai szleng szótár)
Porvoo—Helsinki—Juva, 1979. Werner Söderström Osakeyhtiö, 333 lap

A szociolingvisztikai kutatások kibontakozásával párhuzamosan egyre nagyobb érdeklődés nyilvánul meg a különböző társadalmi rétegek és csoportok beszélt és írott nyelve iránt. Ez örvendetes jelenség, hiszen az eddigi nyelvi kutatások igen jelentős része az írott nyelv, az írott irodalmi nyelv sajátágaival foglalkozott elsősorban, s tulajdonképpen csak a népnyelvi kutatások jelentettek kivételt. S mindezek természetesen nemcsak a magyar kutatásokra voltak jellemzők.

Hasonló volt a helyzet például Finnországban is, ahol az utóbbi években azonban igen jelentősnek ígérkező beszélt köz- és népnyelvi kutatások indultak meg a különböző egyetemeken (Helsinki, Tampere, Jyväskylä) és kutató intézetekben (pl. a Hazai Nyelvek Kutató Központjának különböző osztályain: A finn hangarchívumban Helsinkiben, A szótani archívumban ugyancsak Helsinkiben, A mondattani archívumban Turkuban stb.). E kutatások első termékei közé tartozik az 1979. év végén megjelent Mai szleng szótár, illetve az Uudissanasto 80. (= Neologizmusok szótára 1980. Porvoo—Helsinki—Juva, 1979. SKS—WSOY., 195 lap; olyan szójegyzék, amely a finn értelmező szótár megjelenése, 1961 óta eltelt időszak újabb szavait, kifejezéseit tartalmazza). Ez utóbbiról ez alkalommal nem szólunk.

A közelmúltban megjelent Mai szleng szótárt Kaarina Karttunen, A Hazai Nyelvek Kutató Központjának kutatója szerkesztette, s a nagy hírű Werner Söderström könyvkiadó

adta ki. A szótár (negyvenezer adat alapján válogatva) hét-nyolc ezer szót tárgyal mintegy hatezer címszóban. Az anyaga szóbeli és írásos forrásokból származik. Az irodalmi források főleg az 1960–70-es évek alkotásait foglalják magukban, de nemcsak az eredeti, különböző műfajú finn szépirodalmat, ifjúsági irodalmat, hanem a finnre fordított művek, tankönyvek, napilapok, folyóiratok, ifjúsági lapok, sőt a munkahelyi és iskolai újságok stb. ide tartozó szóanyagát és kifejezőképességét is tartalmazzák. Mindezekon felül az ilyenkor nélkülözhetetlen önkéntes gyűjtők is segítettek a szerkesztőt szógyűjtéseikkel.

A szerző csak azokat a szavakat vette fel szótárába, amelyekre szóbeli és írásos adatai egyaránt voltak, kihagyta viszont a túlságosan ideiglenesnek érzett, a nagyon szűk területen élő, a furcsa szavakat és kifejezéseket. Ez az eljárása természetesen védhető, ha ez nem járt együtt a szleng természetéhez tartozó – valóban kérészetű, de mégis jellegzetes – szavak elhanyagolásával. Reméljük, hogy aggodalmunk alaptalan, bízva a széles látókörű és alapos szerkesztő lelkiismeretes munkájában. Helyeselhetjük, hogy a már korábban megjelent terjedelmes katonai csoportnyelvi szótár (Simo Hämäläinen: *Suomalainen sotilaslangi*. Turku, 1963. 330 lap = Finn katonai szleng szótár) anyagát nem dolgozta bele szótárába, mivel az téves képzeteket kelthetett volna az olvasóban a finn szleng (réteg- és csoportnyelv) belső arányairól, szóképzéséről stb. A szóanyag kiegészítése viszont a hivatali, a tolvaj- vagy diáknyelvnek a jelenleginél gazdagabban képviselt szóképzésével még sokszínűbbé tette volna a szótárt, ez azonban ugyanakkor jelentősen meghaladta volna a szerző-szerkesztő erejét, másrészt pedig késleltette volna az egyre sürgetőbbé váló szótár megjelenését. Legfeljebb talán a tamperei egyetem értékes gyűjtését építhette volna be a jelenlegi műbe, mivel az nemcsak mennyisége, hanem a szlengre vonatkozó történeti jellegű, helyesebben történetileg is keltezett mai anyaga miatt növelhette volna az egyébként természetesen e nélkül is elismerésre méltó munka jelentőségét.

A szótár általában az úgynevezett közszleng szóanyagát öleli fel, de több különleges terület és kis csoport szleng szavait is tartalmazza. A címszavak tömörek, jól kidolgozottak: a jelentések általában pontosak, utalnak a szó stílusértékére, származására stb. A külföldi olvasónak viszont jó tudnia, hogy a zöngés és zöngétlen zárhangkontrasztokat ($p-b$, $t-d$, $k-g$) a szócikkek címszavaiban nem különbözteti meg a szótár (pl. a címszó *aladobi*, de a hozzá tartozó példamondat így szól: *Asema on alatoopia* 'az állás kész' a sakkban), s az *alatoopi* nem szerepel címszóként, sőt utalás sem található rá a szótári részben, s a könyv végén (283–333) levő betűrendes szótármutató sem tartalmazza.

Külön figyelmet érdemel a szleng fogalmáról, mibenlétéről és nyelvi sajátosságairól szóló bevezetés (Lukijalle 7–20). Ennek egy része jó összefoglalást ad a (finn) szlengkutatások jelenlegi állásáról és a szleng általánosabb elvi kérdéseiről. A szlenget a szociológiai értelemben vett nyelvjárásnak (mondhatnánk: szociolektusnak) tartja, melynek továbbélését, használatának gyakoriságát az is fokozza, hogy sokszor kommunikatívabb és intenzívebb, hatásosabb elemeket alkalmaz, mint a normanyelvi megnyilvánulások. Földrajzi kiterjedését vizsgálva megállapítja, hogy nemcsak a főváros (Helsinki) kizárólagos nyelve, hanem bizonyos fokig szinte az egész országra jellemző nyelvi alakulat. A közszleng a különböző települések igen csekély mértékben eltérő változatai árnyalják, amelyet helyi, regionális szlengnek nevez, másrészt mint altípust különíti el az úgynevezett speciális vagy szakszleng, amelyet a különböző foglalkozású és érdeklődési körű csoportok beszédbeli megnyilvánulásai bizonyos szintjén használnak.

A szleng stilisztikai szerepének vizsgálatával kapcsolatban arra az eredményre jut, hogy nem kizárólag vulgáris szintet jelent, mivel sokszínű, többarcú jelenség. Rámutat, hogy jellegében a kötetlen beszélt nyelvhez, hétköznapi stílushoz áll közel. S a finn szleng legjellemzőbb vonása – mint általában – szókinestani. Létrehozói, megteremtői – vallja – leleményes nyelvteremtők, alkotók, s az ilyen szlenget beszélő egyén közel áll

a költőhöz. Kitér a szerző a szleng hangtani sajátosságainak jellemzésére is, s azokra a szempontokra, amelyek a nyelvtudományiakon túl a szótár gyakorlati használhatóságát is indokolják. A finn irodalomban igen elterjedtté vált ugyanis a csoportnyelv használata, különösen a hatvanas években jött divatba, sőt egészében szlengben írt mű is található.

A szótár nem pusztán szókészlettár, nem egyszerű leltár, hanem olyan mű, amely magyarázó, értelmező szerepre is vállalkozik. A szerkesztő egyben annak elismertetésére törekszik vele, hogy a szleng szótári munkálatokra érett nyelvi képződmény Finnországban is, s hogy célszerű növelni ismereteinket erről az érdekes területről (12).

S bár a szerkesztő a szótár készítéséhez felhasználta A Hazai Nyelvek Kutató Központja Értelmező Szótár Osztályának rendkívül gazdag, sokszínű (neologizmusokat is tartalmazó) friss cédulaanyagát, több munkatárs, szakember, a szlenget ismerő s azt gyűjteni tudó érdeklődő segítségét, sőt a kiadó (WSOY) anyagi támogatását is élvezte — érdemei így is elismerésre méltók. Úttörő szerepre vállalkozott, s feladatát jól oldotta meg. Alapos felkészültséggel, körültekintően válogatott, adatai megbízhatóak, szócikkai áttekinthetők, világosak, mondatba ágyazottan is megtalálhatók, s ez a szituáció, a kontextus pontos megismerését teszi lehetővé, sőt a hangulatiság fokát is sugallja. S bár egy-két tanulmány foglalkozott már Finnországban a szleng kérdéseivel (pl. O. Ikola, Leiwo, Suojanen stb.), a szóanyag jellegzetességeiről, a nyelvváltozatok között elfoglalt helyéről, stilisztikai, társadalmi szerepéről ilyen jó és amellet olvasmányos összefoglalást még nem olvashattunk finn szerzőtől ez ideig.

A nyelvész szakembereken kívül különösen a fordítók és a szociológusok forgathatják haszonnal ezt az értékes és hasznos munkát, mert egyrészt a tudományos vizsgálat során jó egybevetési lehetőséget biztosít például a magyar szlenggel (a finnben a magyarhoz képest jóval nagyobb nyelvi, társadalmi, irodalmi szerepe van), másrészt elmélyíti a csoport- és rétegnyelvek sajátosságainak megismerését.

Nyirkos István

A középiskolások beszédversenye 1980-ban

Az 1980. évi Kazinczy-versenyek döntőjét Győrött április 25—26—27-én rendezte meg a középiskolások (gimnáziumi és szakközépiskolai, valamint szakmunkásképző iskolai tanulók) számára az Oktatási Minisztérium, a KISZ Központi Bizottsága, a KISZ Győr-Sopron Megyei VB, a Győr-Sopron Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya, a Győr Megyei Város Tanácsa VB Művelődésügyi Osztálya és a Kazinczy Ferenc Gimnázium és Szakközépiskola.

A Kazinczy-szobor megkoszorúzása után a Kazinczy Gimnázium igazgatója, Kádár Géza köszöntötte a vendégeket: a versenyző diákokat, kísérő tanáraikat és az érdeklődőket. Győr Megyei Város Tanácsának dísztermében, a 15. Kazinczy-verseny ünnepélyes megnyitáskor Szaló Lajos, Győr-Sopron Megyei Tanácsának általános elnökhelyettese méltatta a Kazinczy-versenyek jelentőségét. Mint mondotta, ezek a versenyek hívták fel az ifjúság — és az ország közvéleményének — figyelmét a nyelvi kultúra fontosságára, s buzdították művelésére tanulóinkat. E versenyeken ébredtek rá tanulóink, hogy a jó és jól kifejezően használt nyelvi eszközök, a helyes ismeretek, az alapos valóságismeret együttese mennyire fontos, hiszen csak a pontos és kifejező nyelvhasználat teszi lehetővé a valóság pontos tükrözését; s ezek a versenyek is tudatosították, hogy minden gondolat csak akkor válhat a közösség tulajdonává, ha jól tudjuk megfogalmazni és megszólaltatni.

Az országos döntő — a Kazinczy-díj alapítványának (vö. Nyr 102[1978]: 122—3) megfelelően — két színhelyen, két bizottság előtt zajlott le. A gimnáziumok és a szakközépiskolák tanulói a Rába Városi Művelődési Központban, a szakmunkásképző intézetek diákjai pedig az Ady Endre Vasas Művelődési Házban versenyeztek a Kazinczy-érmekért. Az előbbieik bíráló bizottsága: elnök: Benedy József OM-főtanácsos, főiskolai igazgató; társelnök: Nóbel István, az OPI osztályvezetője; tagjai: Gálós Tibor, az OM főelődója; Nagy Ilona, a KISZ KB osztályvezető-helyettese; Lőrincze Lajos Állami díjas, c. egyetemi tanár; Peredy László színművész, a Kisfaludy Színház tagja; Wacha Imre, az MTA Nyelvtudományi Intézetének tud. munkatársa, a Beszédművelő Munkabizottság titkára. A szakmunkásképző intézetek versenyzőinek bíráló bizottsága: elnök: Deme László egyetemi tanár, a nyelvtudományok doktora; társelnök: Herczegi Károly, OM-osztályvezető; tagjai: Gönczy Zsuzsa, a KISZ KB munkatársa; Graf Rezső, a Tankönyvkiadó főszerkesztője; Körmeny László, Kazinczy-díjas, a Magyar Rádió bemondója; Rigó Jánosné, a MRT az győri stúdiójának munkatársa; Z. Szabó László, Kazinczy-díjas, szakfelügyelő. A bíráló bizottságok díszelnöke Péchy Blanka, a Magyar Népköztársaság érdemes művésze, a Kazinczy-díj alapítója.

Az első napon — a sok éves gyakorlatnak megfelelően — a szabadon választott szövegeket mutatták be a versenyzők. A gimnazisták és szakközépiskolások által választott szemelvények szerzői a következők voltak: Illyés Gyula 8, Kosztolányi Dezső 5,

Csoóri Sándor 4, Latinovits Zoltán 3, Bárczi Géza, Benjámín László, Nagy László, Rényi Alfréd 2—2, Ady Endre, Benedek Marcell, Bálint György, Deme László, Fischer Sándor, Ferenczy Géza, Granasztói Pál, Halasy-Nagy József, Halász Gábor, Hankiss Elemér, Hernádi Sándor, Hevesi Sándor, Horváth János, Illés Endre, Imre Samu, József Attila, Kodály Zoltán, Kolozsvári Grandpierre Emil, Köpeczi Béla, Lőrincze Lajos, Mészárosné Varga Mária, Miklós Pál, Németh László, Péchy Blanka, Radnóti Miklós, Sőtér István, Sütő András, Szerb Antal, Tüskés Tibor, Váci Mihály, Vészi Endre 1—1 diák szemelvényének volt szerzője. A szövegek közül — tematikájukat tekintve — 18 szólt a nyelv kérdéseiről, ugyancsak 18 az irodalomról, költészetről, illetőleg a költői nyelv kérdéseiről. Írók, költők (Füst Milán, József Attila, Karinthy, Kosztolányi, Nagy László, Pázmány, Petőfi, Sütő A., Tinódi) műveivel, művészetével foglalkozott 14 szemelvény. A társadalmi kérdések, valamint ezeknek a nyelvvel, irodalommal, természettudománnyal kapcsolatos gondjai 11, a természettudomány kérdései 4, a művészetek, köztük az előadóművészet kérdései 9 szemelvényben kerültek szóba. (Természetesen nem egy szemelvény több kérdéskört is érintett.)

A második napon a kötelező szöveg meghallgatására került sor. Ez egy részlete volt annak az előszónak, melyet Juhász Gyula írt József Attila Szépség koldusa című verses kötetébe:

A legnagyobb készséggel és örömmel vállalkoztam arra, hogy József Attila első verses-könyvéhez előszót írjak. Ez a nagyon fiatal és nagyon tehetséges költő a legteljesebb mértékben megérdemli, hogy a figyelem felé forduljon, hogy igaz szeretettel és reménységgel fogadja a magyar olvasóközönség, és hogy a kritika ne menjen el mellette közömbösen vagy ellenségesen, és ne elégedjék meg vele szemben a nyomtatásban megjelenőknél rendszeren kijáró vállveregéssel.

József Attila Isten kegyelméből való költő, ezt meg lehet és meg is kell mondani, és nagy fiatalága olyan ígéretekkel teljes, amelyeknek beváltása — és ez nemcsak és nem is mindig a költőn múlik egészen — őt a jövőndő magyar poézis legjobbjai és legigazibbjai közé fogja emelni. Ez a most serdülő és még iskoláit járó költő már eddig is sokat és mélyen szenvedett az élettől és az emberektől, hordozta a kietlen nyomor és elhagyatottság keresztjét, árván és nincstelenül vándorolt és dolgozott és tanult, egyetlen vigasztalódása az a jótékony és üdött génusz volt, amely Csokonait és Petőfit — dicsőséges elődeit nyomorban és küldetésben — a cudar és átkozott nélkülözés kőpárján és szalmavackán sem hagyta cserben. De József Attilának van még egy irigylésre méltó kincse a költészet adományára mellett — ifjúsága és az a tudat, hogy előtte a végtelen lehetőségek holnapi birodalma. Ám a fiatal palántát szeretni, gondozni és ápolni kell, mert különben nem fog égbe nőni.

A közös eredményhirdetés vasárnap délelőtt volt a városi tanács dísztermében. Módos Dezsőnek, Győr Város Tanácsa elnökhelyettesének ünnepi beszéde után Bencédy József foglalta össze a két bíráló bizottság véleményét a verseny tapasztalatairól. Eszerint éppen ezek a versenyek szolgáltatják a bizonyítékot arra: nincs igazuk azoknak, akik sajtóban, rádiónyilatkozatokban fanyalogva hangoztatják, hogy a nyelv- és beszédművelő munka nem hozza meg azt az eredményt, melyet a közvélemény elvár. Mint minden eddigi, úgy ez a verseny is előrelépést jelentett a beszéd művelésében, a gondolatok értőértető megszólaltatásában. Természetesen mint eddig is, most is akadtak hibák mind a hangképzésben, mind a hangsúlyozás, hanglejtés terén. E versenyt azonban nem ezek jellemezték, hanem sokkal inkább az, hogy a diákok többsége (legalábbis e döntő résztvevői) az egymást követő mondatok megértésén, pontos értetésén már túljutottak. Nemcsak értelmesen, szépen hangzó mondatokat mondtak egymás után, hanem kísérletet tettek (gyakran egészen jó eredménnyel) a szöveg egészének, a szöveg egészében rejlő tartalomnak és mondanivalónak kifejezésére, tolmácsolására. A kifejezés természetesen nem sikerült és nem is sikerülhetett minden esetben jól, mert a szövegmondók túlnyomó

többsége a pontosságra, a nyelvi, akusztikai hibátlanságra törekedett; s a hibáktól való — nem egyszer görcsös — félelem visszafogta a szövegmondás lendületét: kevés erő maradt a szöveg egészének megjelenítésére. Ezért azután nem éltek eléggé a szövegek: hiányzott a beszédből a — jó értelemben vett — indulat, az átélés tüze. Visszafogott, tempójában, dallamvilágában, dinamikájában is túlságosan kiegyenlített volt a beszéd. Az értelmileg pontos, megbízható szövegmondásból nem emelkedtek ki a nagyobb összefüggések, s különösképpen a bonyolultabb mondatok belső tartalmi-szerkezeti összefüggései és e mondatoknak a szövegben elfoglalt helye, súlya. Néhány példa a magam megfigyelései alapján:

A kötelező szöveg második mondata általában egyenletes, viszonylag kimért tempóval ilyen tagolásban és hangsúlyviszonyokkal hangzott el:

„Ez a nagyon fiatal | és nagyon tehetséges költő | a legteljesebb mértékben | megérdemli, | hogy a figyelem felé forduljon, | hogy igaz szeretettel és reménységgel fogadja | a magyar olvasóközönség, | és hogy a kritika | ne menjen el mellette közömbösen vagy ellenségesen | és ne elégedjék meg | a nyomtatásban megjelenőknek rendesen kijáró | vállveregetéssel.”

Ebből a szűk dinamikai határok között és szűk hangterjedelemben mozgó, szinte azonos hangsúlyokat tartalmazó szövegmondásból nem hallhatta ki a hallgató (akinek nem volt szöveg a kezében) a mondatnak ezt az összefüggésrendszerét: József Attila megérdemli, hogy 1. felfigyeljenek rá, 2. az olvasók szeretettel fogadják, 3. a kritika a) pártolja, b) ne szokásos vállveregetéssel fogadja.

Sokkal kifejezőbb és egyben élőbb lett volna egy ilyen dinamikai és ritmikai megoldásokat tartalmazó megszólaltatás:

„Ez a nagyon fiatal és nagyon tehetséges költő | a legteljesebb mértékben megérdemli, || hogy a figyelem felé forduljon, || hogy igaz szeretettel és reménységgel fogadja a magyar olvasóközönség, || és hogy a kritika | ne menjen el mellette közömbösen vagy ellenségesen, | és ne elégedjék meg a nyomtatásban megjelenőknek rendesen kijáró vállveregetéssel.”

Vagy még pontosabb „kottával”:

Ez a ^{na}gyon ^{fi}atal és ^{na}gyon ^{te}hetséges költő | a ^{leg}teljesebb mértékben megérdemli,

|| hogy a ^{fi}gyelem ^{fe}lé ^{for}duljon, || hogy ⁱgaz ^{sze}retettel és ^{re}ménységgel fogadja a

ma^{gyar} ^{ol}vasóközönség, || és hogy a ^{kri}tika | ne menjen el mellette ^{köz}ömbösen vagy

^{el}lenségesen, | és ^{ne}elégedjék meg a ^{nyom}tatásban ^{meg}jelenőknek ^{ren}desen kijáró |

váll^{ve}regetéssel.

Hasonló gondot jelentett a felolvasók többsége számára a szöveg második bekezdésének második mondata („Ez a most serdülő. . .”) is. Ebben a mellérendeléseket is tartalmazó alárendeléses szerkezetek hangsúlyviszonyai („sokat és mélyen szenvedett”, „kietlen nyomor és elhagyatottság keresztje”, „vándorolt és dolgozott és tanult” stb.) jelentették a fő gondot. Sok jó megoldást hallottunk. Sokan megkülönböztették az és kötőszó eltérő funkcióit ebben a mondatban (és a többiben is), másképpen kapcsolva a „kietlen nyomor és elhagyatottság keresztjét” szerkezetben (szünet nélkül) és másképpen (még hozzá szünet nélkül és szünettel) az „árván és nincstelenül vándorolt és dolgozott és tanult” részben. Mégis a viszonylag egyenlő erejű hangsúlyok, a szűk hangterjedelemben, kis lépésekkel mozgó hanglejtés, az óvatosan kimért beszédtempó miatt aránylag kevesen tudták érzékeltetni azt a nagyobb szerkezeti — logikai összefüggést, amely szerint a mondategész első és utolsó két mondategysége függ össze szorosabban. Az első tagmondat és a negyedik tagmondat, valamint az ennek alárendelt mellékmondat. Az írásjeleket is átértékelve valahogy így adhatjuk meg a mondatnak (hanglejtést nem tartalmazó) „kottáját”:

„Ez a most serdülő ' és még iskoláit járó költő ' [eddig lendületes, most lassabb, tagoltabb] már eddig is ' sokat és mélyen szenvedett ' az élettől és az emberektől: || [gyorsabb tempóval:] (hordozta ' a kietlen nyomor és elhagyatottság keresztjét, | árván és nincstelenül ' vándorolt ' és dolgozott ' és tanult.) [nagyobb hangerővel, lelassítva:] || egyetlen vigasztalódása ' az a jótékony és áldott géniusz volt, | amely Csokonait és Petőfit | [halkabban és gyorsabban:] — dicsőséges elődeit nyomorban és küldetésben — | [erősebb hang, lassabb tempó:] a cudar és átkozott nélkülözés kópárnáin és szalmavackán sem hagyta cserben.”

A szövegnek ilyen tagolása, az erősebb hangsúlykontrasztok és az erőteljesebb, határozottabb ritmikai váltások előbbé teszik a szövegmondást, az élőszó felé közelítik a beszédet. Ilyesfajta eszközökkel azonban csak az élhet, aki érti, érzi a gondolatot, a nyelvi formát, s aki birtokában van a nyelvi eszközöknek. Következésképpen az ilyen beszéd egyúttal a gondolattal való azonosulást is jobban jelzi:

Ez a most serdülő és még iskoláit járó költő | már eddig is | sokat és mélyen szen-

(közepes tempó, közepes hangerő)

(az előbbinél lassabb,

vedett | az élettől és az emberektől || hordozta a kietlen nyomor és elhagyatottság

tagoltabb)

(halkabb, gyorsabb)

keresztjét, | árván és nincstelenül vándorolt ' és dolgozott ' és tanult, || egyetlen

(halkabb, gyorsabb)

(nagyobb

vi^ggasztalódása az a jó^ttékony és ál^ddott génius^z volt, amely Cso^kkonait és Pe^ttőfit^{fit}

hangerő, lassítva)

(halkabb, gyorsabb)

— di^ccsőséges elődeit nyo^morban és kül^detésben — a cu^ddar és át^kozot nél^kkülözés

(gyors, halk, odavetett)

(hangosabb, lassabb)

kő^ppárnáin és szal^mmavackán sem hagyta cser^bben.

Visszakanyarodva a verseny értékeléséhez: Bencédy József felhívta a figyelmet arra is, hogy e versenyek tudatosító szerepére azért is szükség van, mert — mint az utóbbi időben készült felmérések bizonyítják — köznyelvünkben szaporodnak a hibák, s különösképpen fennáll a tartalmi, formai, hangzásbeli elszürkülés veszélye a közéleti nyelvben. Utalt arra is, hogy az elkövetkezendő időszak egyik fő feladatának kellene lenni annak, hogy a szakmunkásképző intézetek tanulói közül minél többen kapcsolódjanak be a Kazinczy-verseny mozgalomba, melyhez jó segítségül szolgál az Édes Anyanyelvünk folyóirat, valamint a Rádió Beszélni nehéz sorozata.

Az 1980. évi szép magyar beszéd országos versenyének győztesei: Kazinczy-éremmel jutalmazott gimnáziumi és szakközépiskolai tanulók: Balogh Katalin (Bercsényi Gimnázium, Törökszentmiklós), Bárány Ágnes (Arany Gimnázium, Budapest), Czwikl Ferenc (Fazekas Gimnázium, Budapest), Fazekas Andreea (Katona József Gimnázium, Kecskemét), Józsa Mihály (Táncsics Gimnázium, Orosháza), Kiss Attila (Dobó Gimnázium, Eger), Kiss Ferenc (I. László Gimnázium, Mezőkövesd), Kovács Éva (Kölcsy Gimnázium, Körömend), Maruzs Tamás (Tóth Árpád Gimnázium, Debrecen), Rózsási Erika (Gimnázium, Kisterenye), Sütőri Judit (Kun Béla Gimnázium, Komló), Scharf Claudia (Apáczai Csere J. Gimnázium, Budapest), Tóth Judit (Zrínyi Gimnázium, Zalaegerszeg), Várnagy Ágnes (Széchenyi Gimnázium, Sopron), Zörgel Enikő (Fazekas Gimnázium, Debrecen). — A KISZ KB különdíját kapta: Búbos Erzsébet (Gimnázium, Budaörs), Győri Péter (Kazinczy Gimnázium, Győr), Medve Andrea (Vasvári Gimnázium, Székesfehérvár), Székelyhidi Ágnes (Bocskai Gimnázium, Hajdúböszörmény), Tétényi Éva (Dombó Katalin Gimnázium, Esztergom).

Kazinczy-éremmel jutalmazott szakmunkásképző intézeti tanulók: Aki Katalin (625. sz. Szakmunkásképző, Kistújszállás), Bognár Zsolt (Bordás András Szakmunkásképző, Budapest), Baksa Ágnes (Egészségügyi Szakmunkásképző, Kecskemét), Balatináczi Gabriella (502. sz. Ipari Szakmunkásképző, Mohács), Borbély Erzsébet (633. sz. Ipari Szakmunkásképző, Szolnok), Csöille Szilvia (Egészségügyi Szakiskola, Győr), Dobózi Ilona (Madzsar J. Egészségügyi Szakiskola, Debrecen), Fodor Sára (Kereskedelmi és Vendéglátó Szakmunkásképző, Pécs), Fodor László (Kereskedelmi és Vendéglátó Szakmunkásképző, Pécs), Horváth János (400. sz. Szakmunkásképző, Győr), Kocsi Judit

(Balassa J. Egészségügyi Szakiskola, Budapest), Kovács János (127. sz. Ipari Szakmunkásképző, Debrecen), Lakatos Valéria (Békés Glasz Élelmiszerkereskedelmi Szakmunkásképző, Budapest), Sekk Ildikó (402. sz. Szakmunkásképző, Mosonmagyaróvár), Tisótczki Zita (Kereskedelmi és Vendéglátó Szakmunkásképző, Kiskunhalas). — A KISZ KB különjutalmát kapta: Fartel Zsuzsa (1. sz. Bajági Ferenc Szakmunkásképző, Budapest), Német Erika (Thury György Kereskedelmi Szakmunkásképző, Nagykanizsa), Stráhl Mária (502. sz. Szakmunkásképző, Mohács), Sziráki László (Mezőgazdasági Szakmunkásképző, Csongrád), Tuskeés Csilla (635. sz. Szakmunkásképző, Békéscsaba).

Az eredményhirdetésen nyújtotta át az Oktatási Minisztérium képviselője a Kazinczy-emlékérmét eredményes beszédművelő munkájáért Szekér Endrénének, a kecskeméti Katona József Gimnázium tanárának, és Kárpáti Tamásnak, a budapesti Békés Glasz Élelmiszerkereskedelmi Szakmunkásképző Intézet tanárának, valamint az Oktatási Minisztérium miniszteri dicséretét tartalmazó oklevelét a győri Kazinczy Ferenc Gimnázium tanárainak a Kazinczy-versenyek rendezéséért.

Wacha Imre

A szakmunkástanulók magyar nyelvi versenyének a döntője 1980-ban

A középfokú szakiskolák országos tanulmányi versenyének magyar nyelvi döntőjére 1980-ban is Egerben, a 212. számú Bornemissza Gergely Szakmunkásképző Intézetben került sor.

A verseny évről évre magasabb színvonalú. A mostani különösen a kitűnő szóbeli szereplésekről lesz emlékezetes.

Évek óta jellemzője az országos döntőnek a vidéki intézetek nagy fölénye. Idén is így volt, bár a legjobb budapesti versenyző megszerezte a második helyet, ami 1977 óta a főváros legnagyobb sikere. Tavaly Budapestnek a hatodik helyell kellett beérnie, 1978-ban pedig egyetlen budapesti tanuló sem volt a legjobb hat között.

Az is érdekes jellegzetessége az egeri döntőnek, hogy a győztesek a nem ipari jellegű szakiskolák versenyzői közül kerülnek ki. 1977-ben mezőgazdasági, 1978-ban egészségügyi és két év óta kereskedelmi és vendéglátóipari intézet növendékei viszik el az első díjat.

Ha már az összehasonlításoknál tartok, akkor a versenyfeladatok ismertetésénél szintén kitérek erre a kérdésre. Ugyanis az az öt oldalas feladatfüzet, amit a huszonhat döntőbe került harmadéves a kezébe kapott, a kissé formabontó tavalyi feladatépítkezésről visszatér a megszokottabb szerkezeti elrendezéshez, vagyis újra a nyelvtani és helyesírási feladatok kerültek előre, és a szövegértést, a nyelvhasználat szintjét vizsgáló gondolkodtató, a nyelvi műveltséget puhatoló kérdések a feladatsor végére maradtak.

Így a szövegből kiinduló, annak tagolására és értelmezésére vonatkozó kérdés csak egy volt az első részben.

A nyelv zenéje

Kodály Zoltán gondolatait idézzük.

a) *Tedd ki a szövegből hiányzó vesszőket! (Az utolsó mondatba — a vesszőkön kívül — egy másfajta írásjelet is lehet tenni. Milyen írásjelet? Hová?)*

„Semmi sem jellemző annyira egy nyelvre mint sajátos hangzása. Olyan ez mint a virág illata a bor zamata a zománc az opál tüze. Megismerni róla a nyelvet már messziről

mikor a szót még nem is értjük. Minden nyelvnek megvan a maga hangszíne tempója ritmusa dallama egyszóval zenéje."

b) *A második mondatban milyen mondatrész a zománc?*

c) *A harmadik mondatban milyen mondatrész a megismerni?*

A többi feladat szófajok, mondatrészek megállapítását és nyelvtani fogalmak meghatározását kérte. Az igazi próbatételt a nagy pontértékű, összetett, utolsó feladat jelentette, amely az Édes Anyanyelvünk Versenyfutás az élet című cikkéből idézet, és ehhez kapcsolta kérdéseit:

a) *Értelmezd a következő szólások, szókapcsolatok köznyelvi jelentését!*

— *Mikor mondhatjuk valakire azt, hogy sportszerűtlenül viselkedik?*

— *Milyen helyzetben jellemezhetünk valakit azzal, hogy nemigen rúghat labdába?*

— *Mit szoktunk azzal indokolni — magyarázni —, hogy (azok az emberek, akikről beszélünk) nincsenek egy súlycsoportban?*

b) *Ha ismersz még olyan szólásokat, szókapcsolatokat, amelyek a sportnyelvből származnak, mondaiba foglalva írd egyet-kettőt!*

c) *Helyesnek tartod-e azt, hogy a sportnyelv kifejezéseit a köznyelvben is használják? Véleményed — röviden — indokold meg!*

d) *A feladat bevezető szövegében előfordul az Édes Anyanyelvünk tulajdonnév. Mi-nek a címe ez a tulajdonnév?*

Valóban ez bizonyult a legnehezebb feladatnak, de így is minden versenyző elérte az 50%-os teljesítményt. A szóbeli döntőbe végül heten kerültek be. Takács Etel versenyprogramja itt már a nyelvet használó egész embert, nyelvi tudását, nyelvi ízlését és az ezekre alapozódó kommunikációs képességeket vizsgálta. A mezőny kiállta a próbát. Minden zsűritag 1–10 pontot adhatott a szóbeli szereplésekre, és a legrosszabb értékelés az egyetlen egyszer adott 7 pont volt, míg tavaly 4 pontot érő szereplések is akadtak.

Érdekes és élvezetes volt a versenynek ez a része, túlnőtt a szabványos felettetésen. Remélem, hogy ez nemcsak a versenyzők adottságainak volt köszönhető, hanem a szakmunkásképző intézetekben végbement újabb előrelépésnek is.

Ide iktatom még azt a feladatlapot, amellyel a győztes Kunfalvi Marianna olyan jól szerepelt:

a) *A kétjelle írásmód közül melyik a helyes: az egyik vagy mind a kettő?*

hozzá tartozó — hozzátartozó	Kissel — Kiss-sel
vezéré — vezérré	rugó — rúgó

b) *Mi a véleményed a következő beszédtörédekekről nyelvi szempontból?*

— *Halló, itt Tóth Mihály beszél. . .*

— *. . . senki se mondhassa . . .*

— *majd ezt a munkát is megoldjuk valahogy. . .*

c) *Említs néhány olyan szólást, amelyben a testrésznév fordul elő!*

A verseny végeredménye: 1. **Kunfalvi Marianna** (Keresk. és Vendéglátóipari Szakiskola, Miskolc. Tanára: Dudás Józsefné), 2. **Sriglincz Viktor** (13. sz. Szakmunkásképző Intézet, Bp.), 3. **Becze Ferenc** (224. sz. Szakmunkásképző Intézet, Nagykőrös), 4. **Sipos Irén** (Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakiskola, Kaposvár), 5. **Szigeti Zsuzsanna** (316. sz. Szakmunkásképző Intézet, Dunaújváros), 6. **Rékási Mihály** (618. sz. Szakmunkásképző Intézet, Kiskunhalas).

Hangay Zoltán

Szemle

Nagy Ferenc: Kriminallinguisztikai szövegnyelvészet (Ismerteti: <i>Szende Tamás</i>)	103
Barla Gyula: Nyelvtan, stílus, iskola (Ismerteti: <i>B. Porkoláb Judit</i>)	104
Zsolnai József: Beszédművelés kisiskolás korban (Ismerteti: <i>Bartók János</i>)	106
Huszár Ágnes: A predikatív viszony szintaktikai kategóriái (Ismerteti: <i>Gaal Edit</i>)	110
Márton Gy.—Péntek J.—Vőő I.: A magyar nyelvjárások román jövevényszavai (Ismerteti: <i>Szabó T. Ádám</i>)	111
Grundlagen der Sprachkultur (Ismerteti: <i>Huszár Ágnes</i>)	113
Bánréti Zoltán: Gyerek és anyanyelv (Ismerteti: <i>Pléh Csaba</i>)	117

A Nyelvőr hírei

<i>Wacha Imre</i> : A középiskolások beszédversenye 1980-ban	122
<i>Hanqay Zoltán</i> : A szakmunkástanulók magyar nyelvi versenyének döntője 1980-ban	127

Olvasóinkhoz!

A negyedévenként megjelenő Magyar Nyelvőr előfizethető a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODÁ-nál, 1900 Budapest V., József nádor tér 1. és bármely postahivatalban. Pénzforgalmi jelzőszáma: PKHI 215—96162. Előfizethető és példányonként megvásárolható az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, 1363 Budapest V., Alkotmány utca 21., telefon: 111-010. Pénzforgalmi jelzőszámunk: 215—11488, az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLTBAN, 1368 Budapest V., Váci u. 22., telefon: 185-612. Előfizetési díj egy évre: 52 Ft.

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat (H-1 1389 Budapest P. O. Box 149 62, Postafiók 149) és külföldi bizományosai.

A folyóirat egyes régi példányai korlátozott számban beszerezhetők az Akadémiai Kiadó terjesztési osztályától (Bp. V., Alkotmány u. 21.) és a Magyar Nyelvtudományi Társaságtól (Bp. V., Pesti Barnabás u. 1. III.). Példányonként kaphatók a Posta Központi Hírlap Irodájában (Bp. V., József Attila u. 1.) és az Akadémiai Könyvesboltban (Bp. V., Váci u. 22.).

Felhívjuk olvasóink figyelmét a *Nyelvőr Füzetek* című sorozatra. Eddig megjelent füzetek:

1. *Bárczi Géza*: A helyes magyar kiejtés versenye az Eötvös Loránd Tudományegyetemen ..... 1 Ft
3. *Farkas Vilmos*: Jegyzetek „A magyar helyesírás szabályai” tizedik kiadásának szótári részében a kilencedik kiadáshoz képest végrehajtott változásokról ..... 1 Ft
[A 2—3. szám együttes új kiadása ilyen címen: *Deme László*: Magyarázat helyesírási szabályzatunk új (10.) kiadásához. (A szótári részben végrehajtott változtatások jegyzékével)] ..... 4 Ft
4. *Bárczi Géza*: Anyanyelvünk magyarsága ..... 1 Ft
5. *Vértess O. András*: A beszédhibákról ..... 1 Ft
6. *Ferenczy Géza*: Arany János, nyelvünk bűvára és művelője ..... 3 Ft
7. *Bencédy József—Deme László*: Egy szavaló és kiejtési verseny tanulmányai ..... 2 Ft
8. *Grétsy László—Wacha Imre*: A műszaki nyelv művelése ..... 5 Ft
9. *Deme László*: Helyesírási rendszerünk logikája ..... 5 Ft
10. *Kiss Lajos—Kovalovszky Miklós—Lőrincze Lajos—Mátyás Ferenc*: O. Nagy Gábor emlékének ..... 2 Ft
11. *Kemény Gábor*: Képszerűség és kompozíció Krúdy prózájában ..... 2 Ft
12. Beszédkultúránk időszerű kérelmei

É füzeteket a Magyar Nyelvtudományi Társaság (Bp. V., Pesti Barnabás u. 1. III.) árusítja.

Nyelvészeti kiadványok

- Congressus Quartus Internationalis Fenno-Ugristarum* Budapestini habitus anno 1975. Red. Gyula Ortutay. Pars I. Acta Sessionum. Cur. János Gulya. 1975. 241 l. 15×25 cm. Német, orosz és francia nyelvű tanulmányok. Fve 140,— Ft. ISBN 963 05 0436 7
- Domokos Péter: *Az udmurt irodalom története*. 1975. 550 l. 17×25 cm. Bibliogr. fejezetenként. Orosz és angol nyelvű összefoglalással. Kve 100,— Ft. ISBN 963 05 0699 9
- Études Finno-Ougriennes*. Tome X. Année 1973. 1975. 318 l. 17×25 cm. Fve 180,— Ft. ISBN 963 05 0579 7. Közös kiadás a párizsi A. D. E. F. O.-val (Librairie Klincksieck, Paris)
- Forschungsstätten für Finnougristik in Ungarn*. (Red. von János Gulya, László Honti. Übers. von Regina Hessky. Az előszót írta: Kálmán Béla.) 1975. 165., 4 fénykép, 17×25 cm. Kve 100,— Ft. ISBN 963 05 0623 8
- Gregor Ferenc: *Der schlowakische Dialekt von Pilisszántó*. (Übers. von István Tóth.) 1975. 295 l., 17×25 cm. Bibliogr. 293—296. l. Kve 180,— Ft. ISBN 963 05 0400 6
- Hadrovics László: *Szavak és szólások*. 1975. 134 l. 17×25 cm. (Nyelvtudományi értekezések 83.) Fve 22,— Ft. ISBN 963 05 0732 3
- Hajdú Mihály: *Budapest utca neveinek névtani vizsgálata*. 1975. 52 l. 17×24 cm. 1 melléklet (Nyelvtudományi értekezések 87.). Fve 11,— Ft. ISBN 963 05 0551 7
- Honti László: *System der paradigmatischen Suffixmorpheme des wogulischen Dialektes an der Tawda*. (Übers. von Regina Hessky.) 1975. 161 l. 17×25 cm. Bibliogr. 157—161. l. Kve 80,— Ft. ISBN 963 05 0237 2
- Jel és Közösség*. Szemiotika tanulmánygyűjtemény. Szerk. Voigt Vilmos, Szépe György, Szerdahelyi István. 1975. 234 l. 17×25 cm. Bibliogr. 201—229. l. (Musseion könyvtár 2.) Kve 52,— Ft. ISBN 963 05 0424 3
- Kniezsa István: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. Két kötetben 15×21 cm. 2. kiad. 1974. 1. köt. 582 l. 2. köt. 583—1043 l. Német és orosz nyelvű összefoglalóval. Kve együtt 180,— Ft. ISBN 963 05 0413 8 (1—2. köt.), ISBN 963 05 0414 6 (1. köt.), ISBN 963 05 0415 4 (2. köt.)
- Kósa László—Filep Antal: *A magyar nép tíji-történeti tagolódása*. 1975. 230 l. 12×18 cm. Bibliogr. 197—228. l. (Néprajzi tanulmányok.) Fve 23,— Ft. ISBN 963 05 0561 4
- Magyar értelmező kéziszótár* (Szerk.: Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor, Kovalovszky Miklós. 2., változatlan kiadás. 1975. 1550 l. 17×25 cm. Kve 260,— Ft. ISBN 963 06 0731 5
- A magyar helyesírás szabályai*. 10. kiad. 15. (a tizenegyedikhez képest változatlan) lenyomat). 1975. 267 l. 14×21 cm. Fve 9,— Ft, Kve 16,— Ft. ISBN 963 05 0610 6
- A Magyar Nyelvjárisok Atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Szerk. Deme László, Imre Samu. 1975. 345 l. 17×25 cm. Kve 68,— Ft. ISBN 963 05 0609 2
- Mikola Tibor: *Die alten Postpositionen des Nenzischen* (Juraksamojedischen). Übersetzt von Tilda und Paul Alpári. 1975. 242 l. 14×21 cm. Kve 100,— Ft. ISBN 963 05 0223 2. Közös kiadás a hágai—párizsi Mouton kiadóval
- Modern Linguistics and Language Teaching* International Conference Budapest, 1—5 April 1971. 1975. 439 l. 17×25 cm. Angol, francia, német, orosz és egy latin nyelvű tanulmány. Kve 250,— Ft. ISBN 963 05 0265 8. Közös kiadás a hágai Mouton kiadóval
- Papp Ferenc: *A magyar főnév paradigmatiszere*. (Leírás és automatikus szintézis.) 1975. 327 l., 45 táblázat. 17×25 cm. Bibliogr. 263—265. l. Kve 66,— Ft. ISBN 963 05 0570 43
- Researches in Altaic Languages* Papers read at the 14th Meeting of the Permanent International Altaic Conference. Held in Szeged, August 22—28, 1971. E. by Louis Ligeti. 1975. 338 l. 10 ábra, 18 táblázat, 17×25 cm. (Bibliotheca orientalis Hungarica XX.) Bibliogr. tanulmányként. Angol, francia és német nyelven. Kve 200,— Ft. ISBN 963 05 0124 4
- Steinitz, Wolfgang: *Ostjakologische Arbeiten*. Szerk. Gert Sauer, Renate Steinitz. — Négy kötetben. 27×19 cm. ISBN 963 05 0156 2
- Bd. 1. *Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten. Texte*. Neubearb. von Gert Sauer. 1975. 468 l. Szövegek eredeti nyelven, német nyelvű magyarázószöveggel. Kve 300,— Ft. ISBN 963 05 0157 0. Közös kiadás a berlini Akademische-Verlaggal és a hágai Mouton kiadóval.
- Zsilka János: *A jelentés szerkezete*. A jelentés mozgásegysége. 1975. 262 10l. melléklet, 17×25 cm. Kve 60,— Ft. ISBN 963 05 0640 8